

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

M.Ö. II. BİN YILDA BOZAZKÖY VE ÇEVRESİNİN JEOPOLİTİK

Nermin ATIL

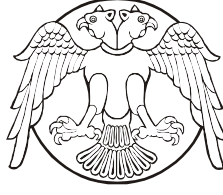
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN BAĞAR

PROF.DR. AHMET ÜNAL

KONYA - 2015

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

M.Ö. II. BİN YILDA BOZAZKÖY VE ÇEVRESİNİN JEOPOLİTİK

Nermin ATILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN BAHAR

PROF.DR. AHMET ÜNAL

Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri koordinatörlüğü tarafından 14103008 no'lu Yüksek Lisans tez projesi olarak desteklenmiştir.

KONYA - 2015

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı Nermin ATILA

Numarası 124202001007

Ana Bilim / Bilim Dalı Tarih/ Tarih

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktor

Tezin Adı M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Nermin ATILA

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nermin ATILA	
	Numarası	124202001007	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktor ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR Hasan BAHAR	

Tezin Adı M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan M.Ö II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği başlıklı bu çalışma 05/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

Prof. Dr Hasan BAHAR

Prof.Dr. ÖzdemirKOÇAK

Doç.Dr. Yusuf KILIÇ

İmza

ÖNSÖZ

Tarih öncesi dönemlerden beri insanolu, yerleşim yeri olarak, su kaynaklarının yakınına ve coğrafî özellikleri açısından onlara avantaj sağlayan yerleşim yerlerini seçmişlerdir. Coğrafyanın sunduğu bu imkânlar medeniyetlerin gelişmesine ve büyümesine yardımcı olmuştur.

Hititlerin, kayalık, ana yollardan dışarıda kalması ve ticaret merkezlerinden kilometrelerce uzak olmasına rağmen, Boazköy'ü neden başkent olarak seçtikleri daima sorgulanmıştır. Ayrıca Hititlerin bölgeyi nasıl Hititlendirdikleri ya da bu kayalık arazinin onlara ne kattığı ve bölgeden neden hiçbir zaman vazgeçemedikleri daima irdelenmiştir.

Bu çalışmayı gerçekleştirirken öncelikle konu ile ilgili yapılmış çalışmalarını inceleyip, literatür taraması yaptık. Çivi yazılı metinlerde, tarihi coğrafya ve mekân yerleri hakkında çok az bilgi olmasına rağmen, biz tahmini görüşlerden ve coğrafyanın bize sunduklarından yararlandık. Boazköy'de yapılan kazı çalışmalarına katılıp, arkeologların görüşlerini bildirdik. Boazköy'de yapılan kazılar ve Alman Arkeoloji Enstitüsü kazı personeliyle görüştük. Boazköy ve çevresinin jeopolitik ve stratejik önemini vurguladık. Ülkemizde batıya göre geçilen, tarihi coğrafya çalışmaları hakkında kısıtlı araştırmalar yapılmasına rağmen, çalışmamızı destekleyen sonuçlara ulaşmaya ve bölgenin jeopolitik olarak önemini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın I. Bölümünde, Tarih Öncesi Çağlarda Boazköy'deki Yerleşimler hakkında bilgi verdik. Yapılan kazı çalışmalarına göre bölgedeki asıl merkezin neresinin olabileceği hakkında tahmin yürüttük. II. Bölümde, Asur Ticaret Koloni Çağında Boazköy'ün Stratejik Önemi başlığında yazılı ve arkeolojik belgelere, bölgenin stratejik önemine dikkat ettik. Hititlerin, Kültepe - Kaniş yerine, neden Boazköy – Hattuşa'yı yerleşim yeri seçtiklerinin sorusuna yanıt aradık. Tezimizin asıl konusu olan III. Bölümde, Hitit Dönemi Boazköy'ün Jeopolitik Durumu başlığında bölgenin stratejik konumu, bölgenin Hititlere sağladığı avantaj ve dezavantajları, bölgede bulunan kalıntılara göre jeopolitik önemini vurguladık.

Bu çalışmam sırasında desteğini esirgemeyen, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Turgut Yılmaz, Hitit Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Dr. Özlem S R GAVAZ'a, vermiş olduğu

bilgilerle çalı mamı yönlendiren ve çalı mamın müsveddelerini okuyan hocam Yrd. Doç. Dr. Esmâ Z' e, Selçuk niversitesi retim yesi hocam Dr. Hatice Gl KKBEZC ' ye, Bo azkale Mze Müdürü Tahir AKSEK L ' ye, göndermi oldu u çalı maları ve foto rafları ile çalı mama katkı sa layan Alman Arkeoloji Enstitüsü personeli Hacı ÖZEL' e, her zaman yanımda olan ve bu yola çıkmama vesile olan cesaretlendiren, ilgilenen, verdi i szli bilgilerle ve kaynakları ile çalı mamı destekleyen danı manım Prof. Dr. Ahmet NAL' a, bana bütün kütüphanesini açan hocam Prof. Dr. zdemir KOÇAK' a, her zaman yanımda olan, tezimin her a masında beni destekleyen ve benim ba araca ıma inanan aileme, bir Bo azkyl olmam sebebiyle Bo azky hakkında çalı ma iste imi kabul eden ve çalı mam sırasında deste ini esirgemeyen, gerek bilimsel destek, gerekse de kütüphanesindeki kaynakları ile çalı mama yardımcı olan danı manım Prof. Dr. Hasan BAHAR 'a sonsuz te ekkür ederim.

Nermin AT LA

KONYA 2015

ÖĞRENCİNİN	Adı Soyadı	Nermin AT LA
	Numarası	124202001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih
	Programı	Tezli Yüksek lisans
	Tez Danımanı	Prof. Dr. Hasan BAHAR Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
	Tezin Adı	M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopolitiği

ÖZET

M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da, Bo azköy - Hattuša merkezli kurulan Hitit Devleti buradan Anadolu'ya yayılmıştır. Hititlerin hem dini hem de siyasi başkenti olan Bo azköy- Hattuša imparatorluğun sonuna kadar başkent olma özelliğini korumuştur. Hititler, Anadolu coğrafyası üzerinde siyasi birliğini sağlayarak uzun süre varlıklarını korumuştur.

Bo azköy – Hattuša Tarih Öncesi Dönemlerden itibaren, Asur Ticaret Koloni Döneminde, Hitit, Frig, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden, günümüze kadar yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Bo azköy'ün tarih boyunca yerleşim yeri olarak seçilmesinde jeopolitik konumunun etkili olduğu düşünülmektedir.

100 yılı aşkın bir süredir kazılmakta ve daha uzun yıllar kazısının devam edeceği düşünülmektedir. Bo azköy'de yapılan çalışmalarda bulunan kalıntılar Hattuša'ya açık hava müzesi haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bo azköy - Hattuša, Jeopolitik, M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu, Hititler

ÖĞRENCİ	Adı Soyadı	Nermin AT LA
	Numarası	124202001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih
	Programı	Tezli Yüksek lisans
	Tez Danı manı	Prof. Dr. Hasan BAHAR Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
	Tezin Adı	Geopolitics of Bo azköy and Its Neighbourhood in 2nd Millennium B.C

ABSTRACT

Having established in Hattuša - Bo azköy based in the 2nd millennium B.C, Hittites spread from there to Anatolia. Bo azköy - Hattuša which was both the religious and political capital of the Hittites its maintained its characteristic of being a capital until the end of the empire. The Hittites establishing its political unity over the Anatolian geography preserved their existence for a long time.

Bo azköy-Hattuša has been chosen as a settlement area from prehistoric to Karum age and from Hittite, Frig, Byzantine and Ottoman ages to present day. It is thought that Bo azköy has been a choicen of settelement throughout history because of its effective geopolitical location.

The excavations have been carried out for a hundred year and its anticipated that diggings will continue for many years. By means of archaeological finds obtained in Bo azköy, Hattusa has turned out to be open air museum.

Key Words: Bo azköy - Hattuša, Geopolitics, Anatolia in 2nd Millennium B.C, Hittites.

KISALTMALAR

AJA: American Journal of Archaeology, America

AMM: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

AnAr: Anadolu Ara tırmaları, stanbul

ArchAnat: Archivum Anatolicum, Ankara

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Co rafya Fakültesi, Ankara

BA: Biblical Archaeologist, American

CollAn: Colloquium Anatolium

JAOS: Journal of the American Oriental Society, America

JNES: Journal of Near Eastern Studies, America

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig-Berlin.

KI: Kültepe Tabletleri

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

RGTC: Répertoire Géographique des Textes Cuneiformes

SOA: Studia ad Orientem Antiquum, Eski Do u Ara tırmaları, stanbul

TAD: Tarih Ara tırma Dergisi, Ankara

TEBE: Türk Eskiça Bilimleri Enstitüsü, stanbul

TTK: Türk Tarih Kurumu, Ankara

TÜB TAK: Türkiye Bilimsel ve Teknik Ara tırma Kurumu, Ankara

RESİMLER – HARİTALAR LİSTESİ

- Res. 1:** Eskişehir Boğazköy- Alacahöyük
- Res.2:** Kaniş Kültepe'nin Havadan Görünümü
- Res. 3:** Anitta Metni
- Res. 4:** Asur Ticaret Koloni Döneminde Kervanların Yol Güzergâhı
- Res. 5:** Hitit Dönemi Anadolu
- Res. 6:** Budaközü Vadisinin Hava Fotoğrafı
- Res. 7:**Büyük Mabetin çevresinde Yer Alan Yerleşim Tipleri
- Res. 8:** :Çukur Tarla – Harman Yeri
- Res. 9:** Boğazköy- Hattuşa Aa1 şehrinin Hava Fotoğrafı
- Res. 10:** Hattuşa Kent Planı
- Res. 11:**Büyükkale'nin Havadan Görünümü
- Res. 12:**Boğazköy Kent Suru Retüksiyonu
- Res. 13:** Aslanlı Kapı
- Res. 14:**Kral Kapı
- Res. 15:** Boğazköy'de Karlar Altında Sfenksli Kapı
- Res. 16:** Boğazköy Müzesinde Bulunan Sfenksler
- Res. 17:** Yerkapı'nın çevresi ve Çıkışı
- Res. 18:** Hattuşa'nın Simgesel Tacı: Yerkapı
- Res. 19:**Boğazköy Harman Yeri Çukur

Ç NDEK LER

ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
RES MLER – HAR TALAR L STES	x
Ç NDEK LER	xi
G R	1
I. BÖLÜM	8
TAR H ÖNCES ÇA LARDA BO AZKÖY’DEK YERLE MELER	8
1.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Bo azköy’de Yerle im zleri.....	8
1.2. Bo azköy ve Çevresindeki Yerle melerin Önemi	13
II. BÖLÜM	16
ASUR T CARET KOLON LER ÇA INDA BO AZKÖY’ÜN STRATEJ K ÖNEM	16
2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi	16
2.2. Asur Koloni Döneminde Bölgede Ticaret ve Ula ım	21
2.3. Bo azköy Buluntularına Göre Bölgenin Stratejik Önemi	26
III. BÖLÜM	30
H T T DÖNEM BO AZKÖY’ÜN JEOPOL T K DURUMU	30
3.1. Hitit Dönemi Anadolu’nun Durumu	30
3.2. Bo azköy’ün Co rafyası.....	36
3.3.Bo azköy Co rafyasının Hititlere Etkileri.....	45
3.4. ehir ve Yerle im Düzeni	53
3.5. ehirin Mimarisi.....	58
3.5.1. Resmi Yapılar	58
3.5.2. Savunma Mimarisi.....	62
3.5.3. Boğazköy’ün Kapıları	65
3.5.5.Aşağı Batı Kapı \Yukarı Batı Kapı	74
3.6. Kentteki Tesisler	74
3.7.Bo azköy’ün Ekonomisi.....	80
3.7.1.Tarım	81

3.7.2. Hayvancılık	91
3.7.3. Ganimetler	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98

G R

Jeopolitik, devletlerin co rafi özellikleriyle, siyasetleri arasındaki ili kileri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilir. Bu bilim, siyasi co rafyanın, devletlere sa ladı ı avantaj ve dezavantajı incelemektedir. Bu kavramın isim babası, sveçli Rudolf Kjellen' a (1864-1922) göre ise “ *Co rafi te ekkül veya mekân içinde ilmi olarak devletin tetkidir.*” C.Haushofer' e göre ise “*Yeryüzü münasebetlerinin siyasi geli melerle olan ba lantısıdır.*” Ara tırmacılar jeopolitik kavramını bu ekilde tanımlamı lardır.¹

Jeopolitik, co rafya ve siyaset arasındaki bölünmez ili kiyi tanımlar. Jeopolitiksel bir çalı ma, geni bir çalı ma alanı gerektirir. Bu yüzden çalı mamız Hitit Medeniyetin kurulu undan sonuna kadar bölgenin jeopolitik konumu irdelenmi tir. Jeopolitik kavramını tam anlatabilmek için, içinde barındırdı ı co rafya ve tarihi iyi de erlendirmek gereklidir. Jeopoliti i incelerken tabiat, co rafya ve co rafyanın medeniyetler üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Co rafyanın tarih ile münasebetini, en iyi Celal Nuri'nin sözü ifade etmektedir. “*Tarih zaman içinde co rafya; co rafya ise hal-i hazırda bir tarihtir.*”² Di er bir deyi ler Osmanlı tarihçisi Joseph Von Hammer' in dedi i gibi “*Co rafyasız, tarihin gözleri kör kalır*” Co rafyanın tarihi ile bütünlü ü bu sözler ile vurgulanmaktadır.³

Jeopolitik konum, tarih olaylarında birer etkindir. Bir devletin siyasal açıdan önem kazanması, büyüyüp, geli mesi, sava ları ve barı ları, anla maları ve co rafi özellikleri, demografya, sosyo- kültürel durumu ve siyasi sınırları jeopoliti in konusunu olu turmaktadır.⁴

Jeopolitik, geli mi bir kavramsal çerçeve olu turma amacıyla tarihi bilgileri bir araya getirmektedir. Debabrata Sen, tarih ve jeopolitik arasındaki üç farkı u ekilde ifade etmektedir.⁵

¹ lhan 1989, 14.

² Celal Nuri 1918, 4.

³ Hammer 1927, 1.

⁴ lhan 1989, 619; lhan 1986, 194.

⁵ Sen 1975, 1-2.

1. *Tarih, uzak ve yakın geçmişi incelerken, jeopolitik ise geçmişi, günümüzü ve geleceği inceler. Jeopolitik, geçmiş, günümüz ve gelecek adı altındaki bu üç alanı insanoğlunun yaşadığı tecrübeleri analiz ederek bir yol haritası çizer.*
2. *Her ne kadar insan, madde ve düşünce, hem tarih hem de jeopolitiği itekleyen güçler olsa da tarihin kapsam alanı jeopolitikten daha geniştir. Tarih, din, sanat, mimari ve kültür ve medeniyetin diğer safhalarıyla ilgilenir. Hatta diyebiliriz ki bilim, sanat ve ticarete var olan her maddenin bir tarihi vardır. Jeopolitik medeniyetin coğrafya, tarih, siyaset, ekonomi, sosyoloji ve askeri strateji gibi birkaç bilim dalıyla ilgilenir. Sanat, mimari ve edebiyatla çok az ilgilenir. Bir medeniyeti etkileyen dini inceler fakat sistematik bir dinler tarihi çalışması yapmaz.*
3. *Tarihin medeniyetleri kayıt altına alan bir tutanak, jeopolitiğin ise tarihin membası olmasıdır. Tarih, dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda var olan devletlerin yükseliş ve çöküş aşamalarını anlatır. Diğer taraftan jeopolitik ise, tarihin ve medeniyetlerin başlangıç ve gelişme süreçlerinin perde arkasındaki olayları inceler.*

Co rafya, jeopolitik için zemin hazırlar ve devletlerin, toplumların isteklerine cevap verir. Bir ülkenin jeopolitik konumunu ve onların ulusal politikalarını belirleyen en önemli faktör co rafyadır. Tarih boyunca ülkelerin birbirleri ile ili kisini, sava ları ve barı larında, co rafya daima ön planda olmu tur. Co rafyanın jeopolitik gücünün etkisi tarihin her döneminde kendini hissettirmi tir. Mesela; Hitit mparatorlu unun ba kenti olan Bo azköy – Hattuša’ dan çıkan Hitit orduları, Kuzey Suriye’ye kadar topraklarını geni letip, etrafındaki devletleri kendine ba lamı , ülkeleri için tehdit olmalarını engelleme tir. Co rafyanın, siyasi co rafya üzerinde etkisi devletlerin büyüyüp geli mesinde en önemli faktör olmu tur. Siyasi co rafyanın etkinli ini ise en güzel u sözler ifade etmektedir.

“Jeopolitik, siyasal geli melerin yeryüzü tarafından tayin edildi ini ara tıran, belirleyici rolde olan bir bilim dalıdır. Do aya co rafi bakı açısıyla bakmak

*jeopoliti e bir çatı olu turur. Jeopolitik, siyasi eylemlerin uygulanmasında yardımcı olur ve siyasi hayata rehberlik eder. Jeopolitik devletin co rafi vicdanı olmalıdır.*⁶

Jeopolitik, incelenirken iki hususun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Birincisi, bir ülkenin co rafi artlarının o ülkenin siyasetine olan objektif etkisinin araştırılması, yani ülke yönetiminin kar ı kar ıya bulunduğu do al çevre ve konumsal ili kiler. kincisi ise, o ülkenin co rafyasının ülkenin siyasetine subjektif etkisi yani o ülkede ya ayan insanların kendi co rafyasına ne gözle baktıkları ve kendi görüşlerini olu turmalarıdır.⁷

M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i isimli tez çalı mamızın odak merkezi Bo azköy - Hattuša, günümüzde ç Anadolu bölgesinde, Çorum iline ba lı, Bo azkale ilçesinde yer almaktadır. Kente ilk insan izine M.Ö. 6. bin yılda Kalkolitik dönemde ve daha sonra lk Tunç Ça nda rastlanılmaktadır.⁸ Asur Ticaret Kolonileri döneminden kalma, yazılı ve arkeolojik belgeler ı ı nda, kentin Hattuš krallı nda önemli bir karum merkezi oldu unu bilmekteyiz. Hitit Medeniyetine dört yüz yıldan fazla ba kentlik yapan Hattuša, dönemin idari, siyasi ve dini merkezidir. Hitit sonrasında ise Phryg, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı Dönemlerinden, günümüze kadar yerle im yeri olarak seçilmi tir. Bo azköy'ün jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı tarih boyunca yerle im yeri olarak seçildi i dü ünülmektedir.

Zengin bir kültür kalıntısına sahip olan Bo azköy'ün ke fi 1834 yılında ke if gezisine çıkan Charles Felix –Marie Texier ile ba lamaktadır. Antik yazarlardan Strabon' un sözünü etti i Galat kavmi Trokmilerin ba kenti Tavium' u ararken 28 Temmuz'da Bo azköy'e gelir. Charles Felix –Marie Texier burada 10 gün kalır. O zamanlar Bo azköy'de bulunan Dulkadiroluları konaklarının sahipleri tarafından misafir edilir. Texier, kent planını çıkarır, kent kapılarının ve ehirin surlarının resimlerini çizer. Hiç üphesiz bugün de ziyaretçileri etkiledi i gibi Texier' de, Yazılıkaya'da bulunan kabartmalardan etkilenir. Ayrıca bilinmeyen bir hiyeroglif yazısının gizemli i aretleri vardır. Texier, aradı ı Tavium ehirinin burası olmadığını

⁶ Kiss 1942, 641-642.

⁷ Kristof 1960, 35-36.

⁸ Schachner 2012a, 83.

anlamı tır. Texier, burasının Herotodos'un bahsetti i Pteria kenti oldu unu dü ünümü tür.⁹

Bo asköy'ün adını, Fransa'da yaptı ı bir konferansla duyuran Texier çizimleri bilim adamlarına göndermi ve 1839 yılında Description de L'Asie Mineure isimli kitabında yayınlamı tır.

Texier, Bo asköy adını dünyaya duyurmasıyla ilgiler Bo asköy üzerine toplanmı tır. Buradaki görkemli ve yüksek ta i çili i birçok bilim adamının, Bo asköy'e gelip ara tırma yapmasına neden olmu tur. 1836'da William Hamilton, Bo asköy'e gelmi . Bo asköy'de bir gün kalıp Yazılıkaya ve Büyük Tapına ın çizimlerini yapmı . Hamilton, Bo asköy'ün Tavium oldu unu dü ünümü tür. Boasköy'e gelen Afrikalı kâ ifler: Andreas David Mordtmann, Heinrich Barth, do u uzmanı olan Georges Perrot, mimar Edmind Guillame ve foto rafçı Jules Delbent' in ise 20 yıl sonra gelip burasının, Pteria oldu unu ifade etmi tir.¹⁰ 1864'de İngiliz J. Van Lennep "*Bunlar büyük ihtimal Küçük Asya'nın görkemli harabelerdir*" sözleri onun ne kadar büyüledi ini göstermektedir. Lennep burasının Pteria oldu unu dü ünüyorlardı.¹¹

1882 yılında Bergama kazısı hafiri Karl Humann Bo asköy'ü ziyaret eder ve Yazılıkaya'daki kabartmalarının kalıbını çıkarıp, kent planını çizer.

Bo asköy'de, ilk sistemli kazılar Ernest Chantre başkanlı ında 1893-1894 yıllarında baş lamı tır. Chantre Yazılıkaya, Büyük Tapınak ve Büyükkale' de kazı çalı maları yaptı. Bu kazılarda pi mi toprak kapların dı ında, Akadça olarak yazılmı tablet parçaları bulunmu tur. Bu tabletler Asur uzmanı Hugo Winckler'in ilgisini çeker ve Osman Hamdi Bey'e Bo asköy'de kazı yapma önerisinde bulunur.1906 yılında HugoWinckler ve Theodor Makridi Bey tarafından ilk büyük kazı çalı masına baş lanmı tır. Hugo Winckler tabletleri incelerken, Makridi arazi

⁹ Galat kavminin Trokmilerin baş kentidir. Strabon bu kentten bahsetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hamilton 1942 Pteria Herodot'a göre M.Ö 6.yy batı-do u ula ımını sa laya ana yol yani kral yolu izleyerek Kızılırmak ve Kapadokya'ya girildikten sonra varılan kenttir. Detaylı bilgi için bkz. Dönmez 2004, 67-91;Umar 1993,682

¹⁰ Seeher 2006b, 98.

¹¹ Seeher 2006b, 100.

çalı maları yapmı tır. İlk kazı sezonunda bulunan tabletler arasında, anla ma taslakları ve Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattu ili' nin birbirlerine yazdıkları mektuplar vardır. Bu belgelerden anla ılır ki burası, Hitit mparatorlu unun ba kenti Hattuša' dır.

Bu ke if büyük bir heyecan uyandırır ve ikinci kazı mevsimi ba lar. Makridi ve Winckler kazılarda toprak üstünde gözle görülebilen bina ve ehir suru kalıntılarının ölçümü ve foto rafla belgelenmesine önem verilir. Ayrıca 1996 yılına kadar geçerlili ini koruyan ehrin topo rafik planını çıkartmı lardır. Makridi ve Winckler 1911-1912 yıllarında kazı çalı maları yapmı lardır. Fakat 1913 yılında Winckler' in ölmesi, I. Dünya Sava ı ve ardından Kurtulu Sava ı'nın çıkmasıyla kazılara ara verilmi tir. Kazılardan toplanan 10.000 tablet, 1914 yılında Alman ark Cemiyeti tarafından Hugo Heinrich Figulla ve Bedrich Hrozny' ye gönderilmi ve Hrozny tarafında çözülmü tür.¹²

1931 yılında kazı çalı maları tekrar ba lamı tır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün stanbul ubesi, Martin Schede deste iyle, Bo azköy kazılarına Kurt Bittel görevlendirmi tir. Bittel 1931 yılında ba layıp 1978 yılına kadar Bo azköy'de kazı çalı malarını yürütmü ve önemli sonuçlar elde etmi tir.

İkinci Dünya sava ının patlat vermesiyle, arkeolojik ve yazılı buluntuların bir kısmı izinli olarak Almanya'ya götürülmü tür.

1978 yılından itibaren 1993 yılı sonuna kadar kazı çalı malarını yürüten Peter Neve sadece buradaki kazılarla ilgilenmemi , aynı zamanda da ehrin geli imi, tanıtımı ve Bo azköy'ün açık hava müzesi olması için çalı mı tır.

Peter Neve' nin emekli olmasından sonra kazılara Jurgen Seeher tarafından sürdürülmü tür. Seeher, Bo azköy'de 2006 yılından 2010 yılına kadar devam eden, Hitit kent surunun modelinin çıkarılması çalı malarında yer almı tır.

¹² Seeher 2006b, 98-115.

2007 yılından, günümüze kadar kazı çalı maları Andreas Schachner tarafından yürütölmektedir. Schachner' in son çalı ması olan Bo azköy'ün yakın çevresi ile ili kisi adlı makalesi tezimizin önemli kaynakları arasında olmu tur.

Yapılan kazı çalı maları sayesinde, Bo azköy'ün tarihi dönemlerdeki adı ortaya çıkmı tır. Bo azköy'ün Texier' in aradı ı Tavium olmadı ı ve Tavium ehrinin Bo azköy yakınlarında, Büyük Nefes köyü civarında oldu u anla ılmı tır. Pteria isminin ise Bo azköy'ün 40 km güneydo usunda Kerkenes Da ı yakınlarındaki yerle im yerinin Pteria oldu u anla ılmı tır. Bo azköy'ün adı, Anitta metninden¹³ ve Mari' de bulunan mektupla birlikte Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, Hattuş oldu u bilinmektedir.¹⁴

Hattuş, M.Ö. II. bin yılın ba larında, Hatti yerel yöneticisinin oturdu u yerle im yeridir. Hititler zamanında kentin adı de i tirilmemi aynı isim kullanılmaya devam etmi tir. Ancak tabletlerde kelimenin sonuna “a” ya da “-a ” heceleri getirilerek Hattuša\Hattu a olarak yazılmı olabilece ini dü ünölmektedir.¹⁵ Kısacası; Asur Ticaret Kolonileri Döneminde kentin adı Hattuş olarak Hitit döneminde ise Hattuša olarak geçmektedir.¹⁶

Asur Ticaret Kolonileri Devrinden sonra, burası Hitit krallarının yerle im yeri olarak önem kazanmı tır. Bu dönemde kentin kurucusu Hitit kralı Labarna'dır. Bu kral Hattuşalı anlamına gelen Hattu ili ismini almı tır.¹⁷

Akadça çivi yazılı belgelerde yerle im adı, Sümerce “Gümü ” anlamına gelen KÚ.BABBAR ideogramı ile yazılmaktaydı. Hattice okunu u bilinmese de kullanılan i aretlerden ehrin adının muhtemelen gümü ile yapılan bir ticaret a ından geldi i dü ünölmektedir Bo azköy'de gümü bulunmamasına ra men, günümüzde Bo azköy'e 30 km uzaklıkta olan Sungurlu, zirai açıdan verimli, maden, mineral ve orman bakımından da zengin bir bölgedir. Hitit Döneminde Anadolu, zengin maden yataklarına sahiptir. Kuzeyde, Karadeniz ormanları güneyde, Kizzuwatna Da ı

¹³ Neu 1974, 12, 27, 28, 149.

¹⁴ Seeher 2006b, 105-113.

¹⁵ Seeher 2006b, 142.

¹⁶ Sava 1998, 507-508; Yi it 2012, 364.

¹⁷Sava 1998, 508.

gümü bakımından zengindir. Ayrıca Hatti toprakları, Hititler döneminde KUR URU KÚ.BABBAR “*Gümü ülkesi*”¹⁸olarak anıldı ı bilinmemektedir.¹⁹

Uzun soluklu bir çalı manın, ilk a aması olan “M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i” adlı konumuz daha önce çalı ılmamı ve kaynakların suskun oldu u bir konudur. Tezimizde amacımız daha önce toplu halde yazıya dökülmemi olan, Hititler döneminde ba kent olan Hattuša/Bo azköy’ün ba kent olarak seçilmesinin sebeplerini bulmak ve bölgenin sa ladı ı, avantaj ve dezavantajları ortaya koyarak, Bo azköy’ün jeopolitik önemini vurgulamaktır.

Çalı mamız daha önceki çalı maları farklı bir açıdan inceleyip Bo azköy’ün jeopolitik konumunun aydınlatılmasına katkıda bulunaca ı ümidindeyiz.

¹⁸ Umar 1993,308 Hattu a’ nın güümü ülkesi oldu unu Brandenstein, Herzfeld gibi yazarlar tarafından desteklenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sava 1998.

¹⁹Sava 1998, 508-512; Yanar 2004, 49; Umar 1993,308.

I. BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ ÇA LARDA BO AZKÖY'DEKİ YERLE MELER

1.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Bo azköy'de Yerleşimleri

Bo azköy, Çorum ilinin bir ilçesidir. Burası İç Anadolu Bölgesinde Kızılırmak yayı içinde yer alır. Bu kesimde Kızılırmak nehrinin bir kolu olan Delice Irmağı ve Deliceye bağlanan küçük çayırın yer aldığı vadi ve düzlükler yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Söz konusu bu yerleşim ovalara değil daha çok ovaları çevreleyen dağ eteklerine ya da ovaya açılan vadilerde kurulmuştur. Bo azköy ve çevresindeki su kaynaklarının bol olması ve coğrafi konumunun uygun olmasından dolayı Tarih Öncesi Çağlardan itibaren yerleşim yeri olarak seçilmiştir.

Bo azköy ve yakın çevresine ilk insan topluluğunun ne zaman geldiği hakkında elimizde net bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bo azköy'de ilk insan izlerine Büyükkaya, Yarıkaya, Büyükkale ve son yıllarda yapılan kazı çalışmalarıyla Çamlıbel Tarlası yerleşim yerlerinde rastlanmıştır. Yakın çevresinde ise Alacahöyük, Eskiyağar, Büyük Güllücek gibi küçük köylerden oluşan yerleşim bulunmuştur. Bo azköy ve çevresindeki bu yerleşimlerdeki buluntulara göre Kalkolitik Çağ'a M.Ö. 6. bin yılına tarihlendirilmiştir. Önceki bin yıllarda yerleşimlerin sayısında çok artış oldu tahmin edilmektedir. İlk Tunç Çağında M.Ö. III. bin yılda birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunan bu toplumlarda sürekli yerleşim başlamıştır. Geçim kaynakları; hayvancılık, küçük çaplı tarım ve daha sonraları ticaret oldu tahmin edilmektedir. Yarıkaya'da bulunan testilerin, hayvanlardan elde edilen yiyeceklerin saklanması için kullanıldığı düşünülmektedir. Alacahöyük'te bulunan zengin madencilik ve maden, ticaretin varlığına işaret etmektedir.²⁰

²⁰ Schachner 2012a, 83; Schachner 2011a, 45.

Büyükkaya

Büyükkaya, Boazköy'ün kuzeydoğusunda bulunan, uzunluğu 500 m, yüksekliği 100 m olan bir kayadır. Büyükkaya, Budaközü vadisinin güneyinde ve Hitit yerleşiminin içindedir.

Büyükkaya, diğer yerleşimlerden alt kısmında yer alan Büyükkaya Deresi ile ayrılmaktadır. Günümüzde bakıldığında tepede üç ayrı plato olarak görülmektedir. Üst plato, Aşağı olarak bilinen yerde, 50 x 40 metrelik sarp kayalık bir yerleşimdir. Orta plato ise 100 x 60 metrelik bir alana uzanmaktadır. Alt plato ise 100 x 80 metrelik bir alanda kuzey –kuzeybatıya uzanan bir yamaçtır.

Büyükkaya iki dağlık alana açılan bir ovada bulunmaktadır. Bu ovalardan biri Yozgat, Büyük Nefes ovasına açılan yerleşim ise 20 km kuzeyinde, Budaközü vadisine doğru açılan ovadır. Ayrıca bölgeye baktığımızda bütün yolların ortasında, Orta Anadolu'da, Karadeniz'e giden yolların güzergâhında, günümüzde kullanılan Samsun yolunun yakınındadır.²¹

Büyükkaya üzerinde 1950'li yıllarda yapılan araştırmalardaki buluntulara göre yerleşim yeri, Kalkolitik Döneme M.Ö. 6. bin yılına tarihlendirilmiştir. Büyükkaya'nın üst tarafları, düz pürüzsüz, yatay bir kayadır. Altından geçen Büyükkaya deresi ve Budaközü vadisindeki ufak kayalıklarla doludur. Büyükkaya'nın üstü ilk yerleşimcilerin evleri olmasından dolayı muhtemelen onları yağmur taşkınlarına, güneyden esen sert rüzgârlara karşı ve diğer doğa olaylarına karşı korumaktadır.²²

Boazköy'de Tarih Öncesi Çağlarda yerleşim bölgelerinin ormanlarla kaplı, dağlık kısımlarının ise açlık olduğu düşünülmektedir. Büyükkaya'da bulunan karbonlaşmış aç kalıntılarda bu düşünceyi kanıtlayan niteliktedir.²³

Büyükkaya, 1952-1954 yılında, Bittel'in kazılarında Kalkolitik Döneme ait çanak çömlek parçalarının bulunmasıyla belirlenmiştir. Daha sonra Peter Neve, deneme

²¹Seeher 2000,15; Schoop 2005,16.

²²Schoop 2005,15.

²³Schoop 2005, 16.

sondajları yaparak burasının Hititler öncesi ve sonrası yerle im yeri oldu unu görmü tür.²⁴

Büyükkaya yerle meleri Kalkolitik Dönemden 30-40 cm kalınlı ında bir tabakadan lk Tunç Ça ı yapı faaliyetlerine kadar tahrip edilmi tir. Sıvalı ta lar ve düz dö eme ta ları üzerine yapılmı ta yı ınları ve çukurlar bulunmu tur.

1950'li yıllarda Büyükkaya' nın, üst kısmında gri açkılı çanak çömlekler bulunmu tur.²⁵ Schoop, burada bulunan çanak çömle in kahve açkılı gri renkli olmasını dikkate alarak Geç Neolitik döneme tarihlendirilmesi gerekti ini ifade edilmi tir. Di er bilim adamları ise Kalkolitik Döneme ait olduklarını dü ünmektedirler. Fakat bu buluntuların Bo azköy'ün farklı yerlerinde bulunması bunların Hitit toprak dolgusuyla buraya gelmi olabilece ini dü ündürmektedir. Zaten bütün arazide, bu tür malzemelere rastlanmaktadır.²⁶

Büyükkaya, hem Asur Ticaret Kolonileri Döneminde hem de Hitit Döneminde yerle im yeri olarak seçilmi , kazılarda bu dönemlere ait mühür, damga ve kaliteli çanak çömlek bulunmu tur. Hitit Döneminde surlar ve poternli yapılar, tahıl siloları, buradaki yerle imin sürekli oldu unu göstermektedir.²⁷

Yarıkkaya

Hattuša'nın 2 km kuzeydo usunda, Yazılıkaya'nın 600 m kuzeyinde, bulunan Yarıkkaya Kalkolitik Dönem yerle im yeridir. Bo azköy ve çevresindeki yerle imlerin ortak özelli i birbirinden uzak, da yamaçlarında ya da tepelerde kurulan küçük yerle im yerleri olmalarıdır. Bu çevrede ba ımsız ve birbirinden ayrı yerle imler seçilmi , höyük yerle imi görülmemektedir.²⁸

Yarıkkaya' da kazı çalı maları 1966-1967 yılları arasında Harald Hauptmann tarafından yapılmı tır. Bu yıllarda, çıkarılan çiftlik ilginç bir kalıntıdır. Bu

²⁴ Seeher 2000, 16.

²⁵ Schoop 2005, 16.

²⁶ Seeher 2000, 16.

²⁷ Seeher 2000, 20-22.

²⁸ Seeher 2000, 16; Bittel (t.y), 3.

yerle mede Kalkolitik Dönemde küçük yerle meler olmasına rağmen, İlk Tunç Çağında, büyük yerle me haline gelmiştir.

İlk yerle iklerin hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları düşünülmektedir. Nitekim Yarıkkaya’da bulunan akıtaçlı testiler bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca hayvansal besinlerin saklanılabilir olduğunu göstermektedir.

Büyükkale

Bundan sonraki bütün devirlerde önemini korumuş diğer bir yerleşim yeri ise Büyükkale ve Aşağı Çehir terasının güney tarafıdır. Bittel, kazılar yoluyla ortaya çıkan bu yerleşimelerin çok büyük bir yerleşimin bir kolu ya da sınırı olabileceğini ifade etmektedir.²⁹

Büyükkale’de 275 m² boyutunda dikdörtgen ve kareye yakın odalar bulunmuştur. Bu odalara kapılarının olmadığı görülmüştür. Muhtemelen Catalhöyük’teki gibi bu evlere üstten giriş yapılmaktaydı.³⁰

Çamlıbel Tarlası

Schachner ve Schoop tarafından yüzey araştırmalarında keşfedilen, daha sonra 2008-2011 yılları arasında kazısı yapılan bir yerleşim yeri de Çamlıbel Tarlası’dır. Yerleşim, tarla sahibi Mehmet Çamlıbel’in soyadı ile anıldığı için Çamlıbel Tarlası olarak ifade edilmektedir. Bozok’un sınırları içinde Karakeçili köyü yakınında bulunan Çamlıbel Tarlası, Hattuşa’dan 2,5 km uzakta dar bir vadi içinde konumlanmıştır. Uzun dar bir kaya sırtında bulunan plato, Karakeçili Deresine doğru alçalmaktadır. Çamlıbel Tarlası, Geç Kalkolitik Dönem ve İlk Tunç Çağında tarihlendirilmektedir.

Çamlıbel Tarlasında küçük boyutlu tarım için uygun, dar platolar ile çevrili olduğu görülmektedir. Yerleşim, iki bazalt taşı üzerinde ana kayadan oluşan sırt, alçak ve eğimli platodadır. Burası uzun zaman tarla olarak kullanılmış, ama yeterince

²⁹ Bittel t.y, 3.

³⁰ Schachner 2012a, 85.

ürün vermedi inden dolayı kullanım dı ı bırakılmı tır. Bu yerle menin erozyon nedeniyle tahrip olmasına ra men yerle menin 50x50 metreden büyük olmadı ı dü ünülmektedir. Karakeçili Deresi üzerindeki alçak bir plato üzerinde arkeolojik kalıntılar bulunmu tur.³¹

Çamlıbel Tarlası di er yerle meler gibi akarsu kenarında kurulmu tur. Daha sonra bu akarsu akıntısı, platonun üst kısmında derin bir yatak açarak, alt kısmında kumlanmasına sebep olmu tur. Burada muhtemelen yaz aylarında su azalmı veya kurumu ilkbaharda ise ta kın olmamı tır. Bu sebeplerden ötürü Çamlıbel Tarlası yerle im yeri seçildi i dü ünülmektedir.³²

Çamlıbel Tarlası yerle imi zamanla erozyon ve su atıkları ile doldurulan bir alandır. Akıntının tamamen kesilmesi üzerine bu alan üzerine konutların in a edilmi oldu u tahmin edilmektedir. Bu konutların biti ik odalarında, kubbeli oldu u anla ılan fırınların var oldu u tahmin edilmektedir.³³

Çamlıbel Tarlası'nın geçim kayna ının tarım, hayvancılık, madencilik oldu u dü ünülmektedir. Buradaki kaynaklar kısa süre içerisinde tüketildi inden yerle me uzun süreli de ildir.³⁴ Muhtemelen kaynakların bol oldu u yerlere, göç edilmi tirlir.³⁵Di er bir görü ise kaynakların kısıtlı olmasından dolayı buradaki yerle menin uzun süreli de il mevsimlik olmu tur. Ayrıca yerle imcilerin geldikleri yer muhtemelen buraya çok uzak de ildir.³⁶

Burada ısı nedeniyle sertle mi olan, küçük çukurlar bulunmu tur. Bu çukurların, bakır cevherini i lemek amacıyla kullanıldı ı dü ünülmektedir. Maden filizinin kayna ı tam olarak bilinmemekle birlikte, yakın çevrede bulundu u dü ünülmektedir.³⁷ Nitekim Alacahöyük'te insanların madenin hayatlarının her alanda kullanılması madenin civar ehirlerde var oldu unu göstermektedir.

³¹ Schoop- Schoop 2011, 140; Schoop - Schoop 2009, 487.

³² Schoop- Schoop 2011, 141.

³³ Schoop – Schoop 2011, 142.

³⁴ Schoop 2011,17; Schoop-Schoop 2009, 487.

³⁵ Schachner 2013a, 150.

³⁶ Schoop- Schoop 2011, 142.

³⁷ Schoop 2010, 302.

Çamlıbel Tarlasında ticari ilikiler yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Burada ta aletlerin dışarıdan geldiği, oltu ve dilgilerin ticaret yoluyla geldiği düşünülmektedir.³⁸

Çamlıbel Tarlası kazı ara tırmalarında alanın insan kaynaklı ve doğal yıkımlardan dolayı tahrip olduğu görülmüştür.³⁹

1.2. Bo azköy ve Çevresindeki Yerle melerin Önemi

Bo azköy ve yakın çevresi, Tarih Öncesi Ça lardan, günümüze kadar jeopolitik konumundan dolayı yerle im yeri olarak seçilmiştir. Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ında bölgede savunmada kolaylık sağlayan kayalık bir arazinin olması, kuruldukları yerlerde bol su kaynaklarının olması, yol güzergâhlarının yakınında, küçük köyler halinde birbirinden ayrı olmaları dikkat çeken özellikleridir. İklimsel olaylarında bu kayalık arazilere yerleşimin sebebi olduğu düşünülmektedir. Çünkü sel, a rırı esen rüzgârlar vb. sebeplerden dolayı korunaklı bölgelerde insanların yaşamayı tercih ettikleri tahmin edilmektedir.

Çorum ilinin Alaca ilçesi yakınlarında Alacahöyük⁴⁰, Bo azköy'e sadece 37 km olan Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ına ait yerleşim yeridir. Zengin Hattı buluntularına bakılarak bu yerleşimin o dönemde, bölgenin en önemli merkezi olduğu düşünülmektedir. Fakat asıl merkez Bo azköy'dür. Burada bulunan Hattılara ait 13 kral mezarları ve buluntuları, tunçtan yapılmış güne kursları, altın, elektrom, gümü ve tunç kaplar, sava ve müzik aletleri, süs e yaları, heykelcikler ve idoller burasının İlk Tunç Ça ında önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.⁴¹

³⁸ Schoop- Schoop 2011,149.

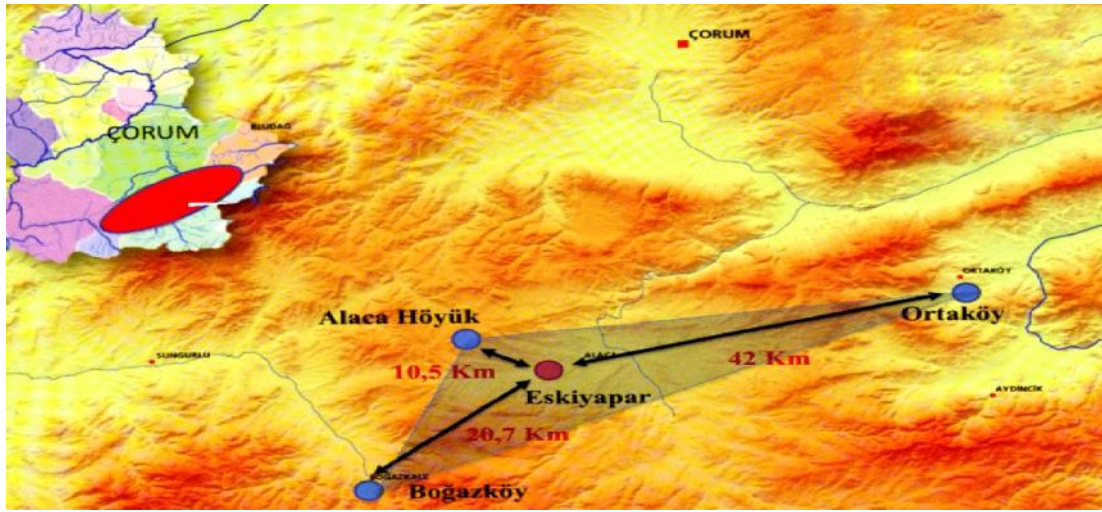
³⁹ Schachner 2014,15.

⁴⁰ Alacahöyük 1835 W.C Hamilton tarafından Dünya'ya tanıtılmıştır. Theodor Macridy Bey tarafından 1907 yılında kazısı başlanan ve daha sonra Atatürk'ün kendisi için parası olan 3000 lirayı Afet nan'a vererek kazının başlatılmasını istemiştir. 1935 yılında Remzi Ö z Arık ile devam eden kazılarda 1936 yılında Hamit Zübeyir Ko ay devam etmiş 1997 yılından itibaren de Prof. Dr. Aykut Çınarolu başkanlığında kazılar devam etmektedir.

⁴¹ Özgüç 2002, 400; Çınarolu – Çelik 2013, 198.

Bo azköy çevresinde bulunan di er bir Tarih Öncesi yerle mede Eskiypar'dır.⁴² Bu yerle me Alaca ilçesine 4 km, Bo azköy'e ise 20,7 km, yer alan İlk Tunç Ça ı, Hatti ve Hitit döneminde de önemli olan bir yerle medir. Höyük 280x320 m ölçülerinde yol seviyesinden 12 m yüksekli inde bir höyüktür. Toplamda 70 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Höyük M.Ö. III. bin yıl ve M.Ö. II. bin yıl yerle melerinden biridir. Buradaki yerle me bir höyük yerle mesi oldu u görülmü tür.⁴³

Eskiypar, co rafi yönden bakıldı ında kültürler arası geçi ler için kav ak noktadadır. Eskiypar, Alacahöyük ve Bo azköy yolu ula ımında geçi bölgesindedir. Eskiypar'ın ovanın en güzel kısmında yer alması ve geçi yolları üzerinde bulunması Hatti döneminden beri kesintisiz ticari bir merkez oldu una i aret etmektedir.⁴⁴

Res 1: Eskiypar - Bo azköy- Alacahöyük (Sipahi 2013, 240)

Hem Eskiypar hem de Alacahöyük İlk Tunç Ça ı zengin kent ya amına i aret etmektedir. En önemli merkez olarak dü ünülen Alacahöyük'te bulunan zengin buluntular dönemin refah seviyesini göstermektedir. Madencilik in ileri bir seviyede olması, bölgenin jeopolitik ve stratejik olarak önemli oldu unu göstermektedir.

⁴²Eskiypar 'da 2010-2012 yıllarında Tunç Sipahi başkanlı ında kazı çalışması yapılmıştır. Bo azköy, Alacahöyük ve Ortaköy'den sonra bölgenin en önemli yerle im yerlerinden biridir.

⁴³ Sipahi 2013b, 240-243.

⁴⁴ Sipahi 2013a, 51; Sipahi 2010, 727.

Ayrıca kültürlerin birbirleriyle ili kisini Bo azköy, Eski yapar, Alacahöyük ve Truva, Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasındaki kültürel benzerlikten anla ılmaktadır.⁴⁵

R. Czichon tarafında 1996-1999 yıllarında yürütölen sistematik çalı malarda Bo azköy ve çevresinde zengin kültür varlıklarının varlı ılıleri sürmü tür.⁴⁶ Schoop, Bo azköy ve çevresinde çok sayıda daha eskiye giden yerle im izleri bulunmasına ra men, ara tırmacılar tarafından, bu durum göz ardı edilip daha büyük yerle me olan Hitit dönemi üzerinde çalı maların yo unla tı ını ifade etmektedir.⁴⁷ Bazı kalıntılar Hititlerin yapılarını in a ederken tahrip edilmi veya zamanla kaybolmu oldu u tahmin edilmektedir. Bo azköy, Alacahöyük ve Eski yapar yerle melerine bakıldı ında, bölgede gün yüzüne çıkmamı göz ardı edilmi , daha pek çok Tarih Öncesi yerle im oldu u dü ünölmektedir. Bo azköy ve çevresinde yerle melerin sayısının fazla olması ve ara tırmacıların daha çok yerle menin bulunabilece ini ifade etmektedirler. Bölgenin zengin kültür kalıntısına sahip olması ve Bo azköy ve çevresinin insano lu tarafından yerle im yeri olarak tercih edilmesinin sebebinin jeopolitik konumundan kaynaklandı ılı dü ünölmektedir.

⁴⁵ Sipahi 2012, 61.

⁴⁶ Czichon 1997; Schachner 2014, 14.

⁴⁷ Schoop 2005, 16.

II. BÖLÜM

ASUR T CARET KOLON LER ÇA INDA BO AZKÖY'ÜN STRATEJ K ÖNEM

2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi

M.Ö. II. binyılı ba larından itibaren Asurlu Tüccarların, Anadolu'ya gelerek ticaret ile u ra maları ve tüccarlarla birlikte çivi yazısının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu tarihi devirlere girmi tir. Kayseri'nin 20 km do usunda bulunan Kültepe – Kaniş Asurlu tüccarların merkezi olmu tur. Literatürde “Kültepe Tabletleri” olarak adlandırılan bu belgelerin büyük bir bölümü Asurlu Tüccarların, bir kısmı da yerli halktan ticaretle u ra an tüccarlara aittir.

Res 2: Kaniş - Kültepe'nin Havadan Görünümü ⁴⁸

Asurlu tüccarlara ait bu belgeler iktisadi hayatın ticari safhalarını ilgilendiren ticari mektuplar, çitli borç senetleri, mahkeme zabıtları ve masraf listeleri bunların yanında az da olsa isyan karga a hastalık vb. siyasi ve sosyal ili kilere (evlenme, bo anma, nafaka vb.) yer verilmi tir. Bu belgelerin bazılarında Anadolu'nun siyasi ve sosyal durumu ile ilgili bilgiler vermektedir. Anadolu'nun en eski tabletleri olan,

⁴⁸ www.kultepe.org.tr

bu belgeler Anadolu'nun ilk yazılı belgeleridir. 200 yılı a kın bir süre devam etmi olan bu döneme Koloni Ça ı veya Asur Ticaret Koloni Ça ı denilmektedir.⁴⁹

M.Ö. II. binde Anadolu'da Asurlu tüccarlar ya adıkları ticari sıkıntıları yanında siyasi ve idari de i meleri kaydetmi lerdir.⁵⁰Anadolu'nun proto-historic dönemine ili kin bilgi veren en eski kaynak *şar-tamhari* metinleridir. Bu metinde *şar-tamhari* “ *Sava ın Kralı*“ isimli Akad kralı Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'da yaptıkları askeri seferleri anlatılmaktadır.⁵¹ Bu metinler 3 nüsha halinde Mısır'da Tel El Amarna, Anadolu'da *Hattuša*, Mezopotamya'da Babil kentinde bulunmu tur.⁵²*şar-tamhari* olarak bilinen bu metinde Sargon'un torunu olan, Naramsin'in Anadolu'ya gelerek içlerinde Hatti kralı Pampa ve Kaneş Kralı Zipani'nin de oldu u 17 krallıkla Anadolu ehir devletlerine kar ı mücadelesi anlatılmaktadır.⁵³

Anadolu'da yerel krallıkların birbiriyle münasebetlerine dair bir belge de Kültepe'de ele geçen Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kaneş Kralı Waršama'ya yazdı ı mektuptur. Kom u olan iki yerel krallık, krallar tarafından yönetimleri sırasında ya adıkları sıkıntıları anlatmaktadır Önceleri Anum-Hirbi ile Waršama'nın babası nar zamanında barı ve huzur içindeyken, daha sonra nar'ın ölümüyle iki krallı ın arasında çeki meler ba lamı tır. Sürekli elçilerin gönderilmesi Waršama'nın, Tarikuta adlı elçisinin gümü dolu bir torbayı Anum-Hirbi'ye götürmesi ve torbadan gümü yerine ta ların çıkması ile huzursuzlu un arttı ı anlatılmaktadır. Sınır ehirleri olan *Sibuha* ve *Taišama*'nın arasındaki ili kinin kötüle mesi üzerine iki krallık birbirine dü man olmu tur. Kralların birbirleriyle mücadeleleri devam eden yerel kralların mektuplarından ö renilmektedir.⁵⁴

⁴⁹Cahit Günbattu tarafından ne redilen Kt 2001/k 287 nolu lımum listesinde Asur Ticaret Koloni Dönemi M.Ö. 1928-1720 yıllarına tarihlendirmektedir. Günbattu 2012, 16; Sevin 2003, 151.

⁵⁰ Cahit 2012, 18; ahin 2007, 4.

⁵¹ Dinçol 1982, 18; Bilgiç 1947, 132; Sever 1995, 1.

⁵² Günbattu 1997, 262; Özgüç 2005, 3.

⁵³ Dinçol 1982, 19; Sever 1995, 1; Westenholz 1997, 250-251; Kuzuo lu 2000, 330; Günbattu 2012, 7.

⁵⁴ Balkan 1957, 6-9.

Bo azköy’de bulunan bir belgede *Zalpa*⁵⁵ hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâyede, Kaniş kraliçesinin bir defa da 30 o lan do urdu u ve bu 30 o lan çocu nu sepetlere koyarak ırma a bırakıldıkları anlatılmaktadır. Bu hikâyede ırma a bırakılan bu çocukların *Zalpuwa* ülkesinde büyüdü ü ifade edilmektedir. Kraliçe’nin bir gecede 30 kız çocu u dünyaya getirmesini üzerine, 30 o lan çocu u Kaneš’e annelerini bulmaya gelirler. Anneleri onları tanımaması ve kızlarıyla evlendirmek istemesi üzerine 30 o lan çocu unun sonuncusu kız karde lerini tanır ve çocuklar zina yapmaktan kaçınıp, karde lerini almak istememi lerdir.⁵⁶ Bu hikâyenin tamamen mitolojik oldu u dü ünülmektedir. Bazı bilim adamları öyküde geçen ırma ın Kızılırmak oldu unu iddia etmektedirler.⁵⁷ Ünal, hikâye de geçen bu ırma ın Kültepe’nin güneyinden akan, Seyhan Irma mın en uzun kolu olan Zamantı (Ta çı ırma ı) oldu unu ileri sürmektedir. Ünal, ırma a bırakılma hikâyesinin Hurri kökenli oldu unu ve güneydeki *Zalpa*’yı i aret etti ini ifade etmektedir.⁵⁸

Bu dönem Anadolu’daki ba ımsız krallıkların üstünlük çatı maları yüzünden merkezi otorite ve güçlü bir birlik kurulmamı tır. Bu krallıklar irili ufaklı ehir devletleridir. Bunlar: Hattuš, Zalpa, Kuššara, Mama, Kaniš, Hurama, Timelkia, Hahhum, Tuhuzatia, Tegamma, Wašhani, Wahsusana, Tawinia, Puruštatum, Nenašša, Šalatiwar, Ulama, Turhumit, Tuhpia, Ankuwa, Šihwa, Šinahuttum, Širmuin Krallıklarıdır.⁵⁹

Tezimizin de konusu olan Hattuš Krallı ı’nın merkezi Hattuš ehridir. Hattuš *Šar-tamhari* metinlerinde bahsedilen ve Naramsin ile mücadele eden Hatti kralı Pampa’nın da ba ında bulundu u krallıktan olu an koalisyondan birisidir. Yazılı kaynaklardan ö renildi ine göre, Asur, Suriye ve Anadolu arasında yapılan ticaret Anadolu ehir beylikleri arasındaki anla mazlı ı iyice kamçulamakta, siyasi birlik kurma ve üstünlük mücadelelerini artırmaktadır. Ayrıca bu dönem Hattuš krallı mın siyasi tarihini anlatan ve Bo azköy’de 1937 yılında Büyük Mabedin, güney

⁵⁵ Del monte & Tischler 1978, 490; Del Monte, 1992, 191.

⁵⁶ KBo 22, 2; Alp 2001, 56; Dinçol 1982, 28; Ünal 2003, 68.

⁵⁷ Dinçol 1982, 27; Ünal 2003, 68.

⁵⁸ Ünal 2007, 118; Ünal 2003, 68; Ünal (yayın a amasında)

⁵⁹ ahin 2007, 5.

depolarındaki kazılarda bulunan, bilimsel literatürde “Anitta metni”⁶⁰olarak bilinen metninden ö renmekteyiz.⁶¹Anitta metninde, *Kuššara* Kralı Anitta babası ile birlikte yaptıkları icraatları öyle anlatmaktadır.

Res 3:Anitta Metni ⁶²

*Kuššara'nın o lu Anitta öyle der: Kuššara kralı ehirden a a ıya kitleler halinde geldi ve Ne a'yı geceleyin yaptı ım güçlü bir saldırı ile aldım. Ne a kralını yakalayıp halkına hiçbir kötülük etmedim. Onlara analar babalar yaptı. Bundan sonra da hangi ülke ayaklandı ise onu tanrı Šiu'nun yardımıyla yendim.”*⁶³

Orta Anadolu'nun sarp, da lık ve daha sonra Hitit mparatorlu una ba kentlik etmi olan *Hattuš* Anitta tarafından ele geçirilip, lanetlenmi tir.

“Neša kenti(ne) getirdim. Hattuša kenti x x [R.s. ⁴⁵[za]rar verdi.Onu (te)rk ettim. Fakat o (ehir)⁴⁶⁻⁴⁷ açlıktan kırılınca, tanrım Šiu, onu tanrıçası Halmašuit'e

⁶⁰ A: KBo 3.22;B: KUB 26.71; C:KUB 36.98; Tercüme için bkz. Neu 1974.

⁶¹ Klengel 2002, 413.

⁶² www. kültepe. org.tr.

⁶³ Dinçol 1982,26; De Martino 2006, 35; Akurgal 2000, 16; Akurgal 1995, 12; Alp 2001, 54;Kınal 1998, 66.

*teslim etti ve ben bir gecede⁴⁸ onu güçle aldım ve kentin yerine yabancı otlar ek[tim]⁴⁹
Bundan sonra kim kral olur da⁵⁰ Hattuša'yı iskân ederse, o, Gökyüzünün Fırtına
Tanrısı'nın lanetine u rasın! "⁶⁴*

Anitta Hattuš'u ele geçirdikten sonra kentin bir daha iskân edilmemesi için harap kenti hem lanetliyor hem de topraklarına harabeler ve höyüklerde bolca yeti en bir bitkinin tohumunu ZA. AH. LI⁶⁵ adında zararlı bir ot ekmi tir. Muhtemelen Anitta Bo azköy'ün verimli arazinin ve tarıma dayalı eskiça devletlerinin buraya yerle mesini istememi tir.⁶⁶

Hattuš'un bu yıkımının yabancı otlar ekip lanetlemesi bir büyü olabilir ya da ehrin yıkımını daha etkin göstermek istenmi olabilir. Ba ka bir görü ise Hattuš'un imhasını ebedi kılmak için bu sözler söylenmi olabilir.⁶⁷

Hattuš ehrinin yıkımından sonra *Kuşšara* kenti güç kazanmı tir. Kayıtlara geçen ilk Pithana Neša'ya kadar geni ledi. Dikkat çeken bir nokta ise Pithana ve Anitta'nın Kaneš\Neša'ya olan ilgileridir. Pithana'dan sonra o lu Anitta Kaneš\Neša'yı ba kent yapmı tir. Kısa sürede Anitta ba kenti Neša'ya ta ımı tir.⁶⁸ Anadolu'da merkezi bir devlete do ru ilk adımlar Kuşšara kentine dayanan Pithana o lu Anitta ile atıldı. *Neša* ve *Zalpa*, Hattuš'u ele geçirip Purušhanda'ya kadar geni ler. Anitta Karadeniz ile Orta Anadolu'yu kapsayacak ekilde topraklarını geni letmi tir Anitta kendini “ *Büyük Kral*” unvanını ta ıyacak kadar güçlü görülmektedir. Bu kralın, kendisine ba kent yaptı ı Neša/Kaneš yani Kültepe'de bulunan tunç mızra ın ucunda “*Kral Anitta'nın Sarayı*” yazmaktadır. Ku kusuz bu Anitta'nın bu kadar güçlü hissetmesinin bir simgesidir.⁶⁹

Kültepe ve Ali ar'da bulunan TC III 214'te “*Kral Pithana ve Merdiven Büyü ü Anitta*” adları geçmektedir.⁷⁰ Pithana'dan sonra tahta geçen ki inin Anitta oldu unu bilmekteyiz. Di er bir belge de ise “*Büyük Kral Anitta, Merdiven Büyü ü*

⁶⁴ Neu 1974, 12-13; Ta 2010, 873.

⁶⁵ ZÀ. AH. LI / ZAG.AH.LI (^{SAR}): tere?, yabancı ot ? Ünal 2007a, 808.

⁶⁶ Ta 2010, 869-890.

⁶⁷ Stenier 1990, 162.

⁶⁸ Macqueen 2001, 20-21; Dinçol 1982, 26; Özgüç 1956, 30.

⁶⁹ Sevin 2003, 163; ahin 2004, 37; Lloyd 1998, 31; Kinal 1970, 5.

⁷⁰ Balkan 1955, 5.

Peruwa/Beruwa” Anitta’dan sonra veliiaht tayin edilen, Beruwa’nın kral olup olmadığı bilinmemektedir.⁷¹

III. Hattu ili’nin otobiyografisinde *Kuşšara* Kralı Hattu ili’nin torunu demekle Anitta ve I.Hattu ili’nin aynı sülaleden gelmi olmaları, Neša’dan Hattuša’ya başkent taınımlı olabileceği düşünülmektedir.⁷² Ayrıca tıpkı Anitta gibi Hattu ili de ehri alır almaz hemen bir daha onlardan başka kimse yerle mesini önlemek amaçlı Hattuša’yı lanetlemiştir.

Hititler, Asur Ticaret Kolonileri Çağından beri, Anadolu’ya akın ederek Hitit imparatorluğunun temellerini atmışlardır. Anadolu’da siyasi birliği kuran Kuşšara kralı Anitta ile aynı soydan geldiği düşünülen Hititlerde merkezi otoriteyi sağlamışlardır. Kültepe metinlerinde özellikle Kültepe Ib safhasına ait olan metinlerde ve Kt 2001/ K 219 ve 297 numaralı mektuplarda ticari faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bu metinlerde Hitit şahıs adlarının bulunmasından dolayı Hititlerin Asur Ticaret Koloni Döneminde varlıkları kabul edilmiştir.⁷³

2.2. Asur Koloni Döneminde Bölgede Ticaret ve Ulaşım

Ticaret, iki taraf arasında ihtiyaç duyulan nesnelerin satılması ve satın alınması olarak tanımlanmaktadır. Ticaretin yapılabilmesi için bazı önartların bulunması gereklidir. Bunlar:

- ✓ Bir nesneye gereksinim duyulması,
- ✓ Malların temin edildiği yer,
- ✓ Onları elde etme özgürlüğü,
- ✓ Mal satışını yapan tüccarların bulunması,
- ✓ Ticaret teşkilâtı,
- ✓ Malların bir yerden başka yere taşınması için yolların bulunması,
- ✓ Anlaşmayı sağlayacak bir ortak dil ve para biriminin olması.⁷⁴

⁷¹ Dinçol 1982, 26; Özgüç 1956, 29.

⁷² Dinçol 1982, 5.

⁷³ Öz 2005, 29.

⁷⁴ Veenhof 2011, 56; Donbaz 1997, 73.

Mezopotamya uygarlı ı halkları kendi bölgelerinde bulunmayan ham madde kayna ını Anadolu'dan temin etmek istemi ler. Ticaretin Anadolu'ya girmesi yeni de ildir. Nitekim obsidyen ticaretinin kökeni Neolitik Döneme kadar gitmektedir. Anadolu ham madde (altın, gümü , kereste vb.) bakımdan zengindir.

M.Ö. III. bin yılının son çeyre inde kom u ülkelerle ham madde alı veri i oldu unu Alacahöyük'te bulunan kral mezarlarından anla ılmaktadır. MÖ II. bin yılda Asurlu tüccarlar a ırlıklı olarak Orta Anadolu'nun çe itli kentlerinde ticaret kolonisi kurmu lardır.⁷⁵ Asurlu tüccarlar önceleri Asur'a yakın bölgelerde ticaretle u ra ırken daha sonra ticaretleri Anadolu'ya kadar geni letmi tir. Asurlu tüccarlar Anadolu'da iki tür merkezlerde faaliyet göstermi lerdir. Birincisi: ırmak kenarında kayıkların yana tı ı “*Pazar yeri, liman*“ anlamına gelen *karum*, ikincisi ise daha küçük yerler olan *wabartum*'dur. Tüm faaliyet alanının merkezi karum Kaneš, yani Kültepe'dir. Karumların en büyü ü Kültepe/Kaneš olup ticaretin sistemli yürütülmesi için Kuzey Suriye'den Karadeniz ve Orta Anadolu'ya uzanan sayıları 40'ı bulan *karum - wabartumlar* vardı.⁷⁶ Bütün *karum* ve *wabartum* Kaniš'ten talimat almaktaydılar.⁷⁷ Koloniler Anadolu içinde kralların onlara sa ladıkları korumaya kar ı, krallıklara mütevazı bir zenginlik sa lıyordu. Zamanla da yerli tüccarlara ba ımlı hale getirmi lerdir.

Bu *karum* ve *wabartumlar* Mezopotamya ve Suriye'yi Anadolu ba layan madenlerinin güneydeki kültürlere götüren tüccarların u rak yerleriydi. Kültürler arası mal de i imi, kültürler arası ili kiler bu ekilde etkile im halindeydi. Ayrıca *karum* ve *wabartumlar* hem konaklama hem de ürünlerini pazarlama yerleriydi. Bu karumlardan biri olan Hattuš Kaneš'e yakınlı ı ile dikkat çekmektedir.⁷⁸

Bu karumlar sayesinde Anadolu'nun zengin madenlerinden kolayca yararlanıyorlardı. Tabi Anadolu'da siyasi birli in olmamasından istifade ederek Anadolu'ya gelmi ve ticaret için her eyi uygun hale getirmi lerdı. Kurdukları ticaret merkezlerinde mallarını güvenli olarak satmı lardır. Anadolu'ya getirdikleri

⁷⁵ Özgüç 2005, 5; Schachner 2014, 153.

⁷⁶ Albayrak 2003, 1; Dinçol 1982, 21; Sever 1995, 2.

⁷⁷ Sever 1995, 2.

⁷⁸ Kinal 1998, 62.

lüks üretim malları kar ılı ında bolca ham maden götürmü lerdir. Ticareti yapılan mallara öyle bir bakacak olursak; Babil'den getirdikleri kuma ve dokuma ürünleri, tekstillerin çe itlili i günümüz modacılarını imrendirecek derecede fazla oldu u dü ünülmektedir. Yükte hafif pahada a ır olan mallar tercih edilmekteydi. Kuma lar Anadolu'da 3-4 kat daha pahalıya satılmasına ra men onları güveden korumak ara ara havalandırmak gerekliydi. Üstelik kuma lar kalaydan daha ucuz fiyattaydı. Ayrıca kuma lar kervanlarda fazla yer kaplamaktaydı. Bu yüzden kuma lar Anadolu'da kat kat fazlaya satılmaktaydı.⁷⁹

Ticareti yapılan di er mal ise Afganistan'dan getirilen kalay, ran Susa'dan getirilen lapizlazuli,⁸⁰ karnel ta ı ve di er lüks maddeleri e ek kervanlarıyla bu kadar uzak yoldan ta ıyarak, Mezopotamya'dan aldıkları ziynet e yası, kuma gibi malları Anadolu'ya sevk ediyorlar, Asur'a da gümü , altın, bakır (Diyarbakır Ergani'den götürülen) maden cevheri, keçi kılı vb. ham maddeleri ta ımaktaydılar.⁸¹ Tüccarların Anadolu'yu fethetmek gibi bir amacı olamayıp, amaçları Anadolu'daki ham maddeyi ülkelerine götürmek oldu u anla ılmı tır.

Tüccarların ticaretleri kadar önemli olan bir di er husus ula ımdı. Bu yüzden kurdukları yol a ları ile Anadolu'da ticaretlerini yapmı lardır. Co rafyanın de i meyen unsuru olan nehir yatakları hem tüccarların hem de orduların takip etti i güzergâhlardır. Nehir yataklarını takip ederek tüccarların bu yol güzergâhlarını çizdikleri dü ünülebilir. Tüccarlar ula ımları sırasında su engeli olan yerleri, sı yerleri geçebilmek ve da lık arazilerde ula ımı kolayla tıracak güzergâhlar aramı lardır. Co rafya, kimi zaman zorluk kimi zaman ise kolaylık sa lamı tır. Özellikle Anadolu gibi fiziki co rafyası da lık ve yüksek plato üzerinde bir arazi de yollarını devam etmek gerekliydi. Toros da ları gibi ya da Antitoroslar ve Amanos da larından geçilmesi gereken kilit yerler oldu u dü ünülmektedir.⁸² Co rafi ara tırmalarda Asurluların Anadolu üzerindeki yolları Çukurova istikametinden birkaç yönde ilerledi i dü ünülmektedir.⁸³ Bir ba ka görü ise Dicle üzerindeki yolu

⁷⁹ Sir Gavaz 2014, 42; Ünal(yayın a amasında)

⁸⁰ Lacivert ta ı Asur devletinin ticareti yasaklanan madendir. Detaylı bilgi için bkz. ahin 2007, 27-28.

⁸¹ Dinçol 1982, 22; Bayram 1993, 1; Akurgal 2001, 34-36; Kınal 1970, 4.

⁸² Alkım 1959, 59; Gökçek 2004, 153; ahin 2007, 36.

⁸³ Gökçek 2004, 153.

takip ederek Asur'dan yola çıkan kervanlar Cezire'yi a tıktan sonra Hahhum (Samsat?) yakınlarından botlarla Fırat nehrini geçip Hahhum'da konaklıyor, dinleniyor hazırlıkları yapıp erzaklarını tedarik edip ve Zalpa üzerinden Anadolu'ya girmiş oldukları dü ünülüyor.⁸⁴

Res 4: Asur Ticaret Koloni Döneminde Kervanların Yol Güzergâhı, (ahin 2013,750.)

Ticaretin merkezi olan Kayseri – Kültepe yani Kaniş olarak bilinen bu yer, geni bir ovada kurulmuş ticaret güzergâhlarının merkeziydi. Askeri ve ticari yollar burada keşif mekteydi.⁸⁵ Güzergâhlar ve coğrafyanın verdiği unsurlar da bu yöneydi. Asur'dan Ninive ve Balih Ubal Enbil'i geçtikten sonra Kargamı üzerinden bu yolları takip etmiş olmalıydılar;

- 1- Samsat? (Hahhum) yakınlarından Malatya üzerinden Kaniş'e uzanan yol
- 2- Kargamı'tan sonra kuzeybatıya doğru Niğde'ye gelip Kaniş'e uzanan yol

⁸⁴ Ünal (yayın aşamasında)

⁸⁵ Bahar 1987, 27.

3- Kargamış'tan sonra batıya Niğde'ye varmadan Tuz gölüne yakın bir yerden Kaniş'e giden yol.⁸⁶

Daha az kullanılan bir yol ise *Uršu* üzerinden geçiyordu. Kervanlar *Timelkiya*, *Hurrama* ve *Şalahsuwa* üzerinden Kaneş'e ulaşıyordu. Kervanlar Asur'a dönerken ise Kaneş'te toplanmış olan malları eklere yükleyip Asur'a taşıyorlardı.⁸⁷

Kaneş'in kuzeydoğusunda Hattuş karumu, Anadolu içlerine ve Karadeniz'de Zalpa'ya giderken Hattuş'dan önemli bir geçiş noktasıdır. Günümüzde Bozazköy'den hareket ederek Yozgat-Bozazlıyan üzerinden Kültepe (124 km²) bir mesafedir. Yol güzergâhına Hitit Döneminde, Bozazköy-Kuvalı-Çadır höyük – Ali Ar – Kültepe'dir. Hitit Döneminde Hattusa – Huranaşša- Zippalanda- Ankuwa-Kaneş güzergâhı Hitit krallarının kült gezilerinde kullanılmış olduğu yollardır.⁸⁸ Yol güzergâhlarının çizildiği haritaya bakıldığında Kaneş'ten sonra Ankuwa ve Hattuş ehrine ulaşılmaktadır. Hattuş ehrinden sonra ise Zalpa'ya geçiş ve Karadeniz'e uzanan güzergâhta bulunmaktaydı.

Nitekim bu yollar daha sonra da kullanılmıştır. Gorny'e göre; bu yollar Asur Ticaret Kolonileri döneminde ve daha sonra Hitit imparatorluk döneminde de kullanılmıştır. Bu yollar hem ticari hem siyasi güzergâh olmuştur.⁸⁹

Anadolu'da gelişmiş bir yolların kuran Asur Ticaret Kolonileri zamanla ticaretlerini azaltmışlardır. Bu kolonilerin ticari faaliyetleri bilinmeyen bir nedenden itibaren sona ermiştir. Mezopotamya'ya tamamen gitmedikleri bazı tüccarların Mezopotamya yerine daha iyi iklime sahip Kapadokya bölgesinde kaldıklarını göstermektedir. Öz'e göre ise Hititlerin güçlenmesi ve topraklarına genişletmeleri ve ticareti de elinde bulundurmak istemesi gibi sebeplerden Asurlu tüccarlar korkuya ve endişeye kapılıp ticaretlerini azalttıkları düşünülmektedir.⁹⁰

⁸⁶ Özgüç 2005, 24; Bayram 1993, 37

⁸⁷ Şahin 2007, 36.

⁸⁸ Sir Gavaz 2012a, 130.

⁸⁹ Gorny 1999, 164; Sir Gavaz 2012a, 130.

⁹⁰ Öz 2005, 4.

2.3. Bo azköy Buluntularına Göre Bölgenin Stratejik Önemi

Hattuş, sözle unutmaya mahkûm eden Anitta'nın lanetinden sonra Hititlerin kuruldu u, yükseldi i ve vazgeçemedi i ba kent olmu tur.⁹¹

Hattuş ehrinde bulunan 70-80 adet Asurca metin tamamen ticarî içeriklidir ve kent tarihine ı ık tutmazlar. Asurlu tüccarların M.Ö. XVIII- XIV. yy konut ve ticarethaneleriyle yerle tikleri *Hattuş*, A a ı ehir bölgesine do ru yamaca kurulmu tur.⁹²Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Hattuş olarak bilinen Bo azköy, Karum Mahallesi olarak adlandırılan yerde birçok farklı yapı bulunmaktadır. A a ı ehir'de ya ayan Asurlu tüccarların yapıları tamamen ortaya çıkarılmı tır. ehrin birçok yerinde de i ik formda mimari ekiller bulunsa da mabet ve anıtsal yapı bulunmamı tır.⁹³Hattuş beyleri ise Büyükkale'de surla çevrili bir alanda yerle mi lerdir.

A a ı ehrin kuzeyinde aç ı a çıkarılan bir mahallenin bir bölümünde kuzeydo u- güneybatı anayolların küçük tali yollarla birle tirilmi oldu u görülmü tür.⁹⁴

Asur yerle imi bu döneminde Büyük Tapına ın köye yani harman yerine bakan tarafındaydı ve burada tüccarların özel konutları, i yerleri aç ı a çıkmı tır. Hattu Kralların akropol Büyükkale'de oturdukları tahmin edilmektedir, ama bu döneme ait kalıntılar pek azdır. Yerle im tabakası Büyükkale IVd tabakasıkarum Ib ile ça da tır. Hattuş karumu ise Kaneş''e yakınlı ı nedeniyle her zaman gözde mekanlar arasındaydı.⁹⁵

Bu dönemin yapıları arasında Büyükkale'de aç ı a çıkarılan en iyi korunmu yapı IV nolu yapıdır. Yapı önceki duvarların üstüne in a edilmi tir. Evler ana toprak üzerine kurulmu , ta dö emeli duvarlar kerpiçtendi. Hattuş karumunda evler çok odalıydı. Evin içerisinde iki ocak bulunmu tur. Biri avlunun ortasında di eri ise alt

⁹¹ Bryce 2003, 247.

⁹² Neve 1996, 99.

⁹³ Schachner 2011a, 56-66; Schachner 2013a, 154; Schachner 2011a, 70.

⁹⁴ Schachner 2012a, 90.

⁹⁵ Yi it 2012, 364; Ünal (yayın a amasında); ahin 2004, 93.

bodrum ile sınırlayan kenarda bulunmu tur.⁹⁶ Buluntular ise mutfak e yası, avlu ve bodrum katına da ıtılmı tır. Evler toplu olabilece i gibi ba ımsız yapılar ve dar, ta dö emeli sokakları bulunmaktadır.⁹⁷ Ayrıca bu sokaklarda, atık su kanalları bulunmaktadır.⁹⁸ Ama Kaneş ile kıyaslandı ında Hattuş karumu Kaniş'den çok daha küçük boyutlu ve daha geç tarihlidir.⁹⁹

Bo azköy'de bulunan, karum yerle mesi A a ı Kentle IV. tabaka ve Büyükkale tabaka IVd tabakası, Anitta'nın yerle bir etmesiyle ya da büyük bir yangın ile son bulmasıyla birlikte yeni kentin ise a a ı ehri III. tabaka Büyükkale IVc' de bulunan ye il bir çayırılıkta bulundu u ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Kuzeybatı yamaçta evler, küçük oldu u ve A a ı ehir ile Büyükkale arasındaki serami in ve çivi yazılı tabletlerin olmayı ı ve pitoslu yapıların olması ekonomi ile ilgili yapıların kontrol etti ini göstermektedir.¹⁰¹

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Eski Hitit zamanında ehri yüzölçümünün de i medi inden dolayı ekonomisinin ve kültürünün de de i medi i muhtemeldir. Her ne kadar Anitta metninde I.Hattu ili'nin ehri yeniden kurdu u söylene de kentin Anitta'nın laneti üzerine, uzun zaman geçmeden iskânın ba ladı ını bilinmektedir.¹⁰²

Schachner, Anitta'nın Hattuş'u ele geçirmesine ve kentin lanetlenmesinden sonra yakla ık 100 sene süren karanlık dönemden sonra tekrar iskân edildi ine üphe ile yakla maktadır. Çünkü bu döneminde Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemi arasında yerle menin devam edip, Karum duvarlarının temel olarak kullanıldı ı dü ünülmektedir.¹⁰³ Schachner, Anitta'nın kenti yakıp yıkmasından sonra eskisinden daha küçük bir yerle me devam etmi olabilece ini öne sürmektedir.¹⁰⁴

⁹⁶ Neve 1996, 104.

⁹⁷ Neve 1996, 105.

⁹⁸ Schachner 2012a, 88;Hout- Dominique Valbelle 2000, 224.

⁹⁹ Hout- Dominique Valbelle 2000, 224.

¹⁰⁰ Schachner 2010a, 662; ahin 2004, 93.

¹⁰¹ Schachner 2012a, 89.

¹⁰² Schachner 2013a, 156.

¹⁰³ Schachner 2012a, 97.

¹⁰⁴ Schachner 2013a, 156; Schachner 2011a, 71.

Hititlerin Anadolu'ya gelip yerle meye, ilk üniter devletlerini kurmaya ba ladıkları ça ın arifesinde Kaniş'in Anadolu tarihindeki yeri pek önemlidir.¹⁰⁵ Hititler niye bu kentle yakından ilgilendiler? Niye dillerine bu kente dayanarak Neşumnili, Kaneşumnili dediler? Kendilerini Ne alı olarak tanıtan bu kavmin neden Hattuş'a yerle ti i bilinmemektedir. Hiç ku kusuz Kaniş-Kültepe Asurlu tüccarların merkezi olması dolayısıyla da bölgenin en geli mi , en refah kentiydi. Dolayısıyla yeni gelen Hitit boylarının dikkatini çekmi ve ilkin burayı i gal etmi olabilirler. Hititlerin bu ehri tanıyıp, bildi ini dü ünürsek? Kültepe jeopolitik açıdan bir ehir devleti olması, yayılıp Mezopotamya örne i kara devleti kurmak için ideal bir konumdaydı. Günümüzde bile Anadolu'ya açılan bir kapı ehri ve bütün ticaret yollarının kav a ında bulunmaktadır. Ayrıca Kaneş''in ikliminin uygunlu u, su kaynaklarının bollu u ve tarım ve hayvancılık yapılabilecek kadar gittikçe açılan bir araziye sahip olması ve Koloni Döneminde ticaretin önemli rol oynaması Kültepe'nin yerle im yeri olarak tercih edilme nedenidir.¹⁰⁶Hititlerin neden Kaneş de il de Hattuş'u merkez seçmi oldu u hala merak konusudur. Bu konuda tahminler yapılmaktadır. Kulako lu'na göre; M.Ö. II. bin yılda Anadolu'nun iklimi, Karadeniz iklimine benzer ya murlu, ya da kuraklı ın olaca ı kadar ya mursuzdu. Bu da Kültepe gibi düzlük bir ehir yerine Hattuş gibi yüksek bir yerle im yeri seçilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁰⁷ Schachner ise; Hattuşa'nın co rafi konumunun Hititlere avantaj sa ladı ı korunaklı bir yerle im yeri olması ve bölgenin stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı buraya yerle ilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁰⁸

Ayrıca Hattuş'un yerle im yeri olarak seçilmesinin nedeni daha da lık bir arazisinin ve do al savunma yapabilecek yeryüzü ekillerine sahip olması etkili olabilece i dü ünülmektedir.¹⁰⁹ Bo azköy'ün kayalık bir arazisinin olması kenttin her tarafını surlarla çeviren, kapılarını geceleri mühürleten Hititleri için çok önemliydi. Urartularda oldu u gibi, kayalık bir arazide olması onları birçok

¹⁰⁵ Ünal (yayın a amasında)

¹⁰⁶ Ünal (yayın a amasında)

¹⁰⁷ Prof. Dr. Fikri Kulako lu'nun ifahen verdi i bilgilerden dolayı te ekkür ederim.

(Mart 2015, Çorum)

¹⁰⁸ Schachner 2010a, 663.

¹⁰⁹ Sir Gavaz 2014, 44.

tehlikeden korumu tur. Ticari yolların kesi ti i kav ak olan Kültepe'ye göre daha içerde olması, d manların her an gelip ba kente girmesine engel olmu tur. Böylece Bo azky'e Ka ka ve Hurrilerden ba ka kimse gelememi tir. Ayrıca su kaynaklarının bollu u yüksek bir arazide olması yol güzergâhlarından uzak olması ve d manlarının ula amayaca ı bir konumda olması önemlidir. Jeopolitik ve stratejik olarak öneminden dolayı g merkezi daha kuzeye Hattuša' ya kaydırıldı ı d nlmektedir.¹¹⁰

¹¹⁰ nal (yayın a amasında)

III. BÖLÜM

H T T DÖNEM BO AZKÖY'ÜN JEOPOL T K DURUMU

3.1. Hitit Dönemi Anadolu'nun Durumu

“Anadolu yarımadası, batıda Ege sahillerinden başlayarak doğuya uzanan, fiziksel olarak önce doğuya ardından da güneydeki, Hindistan sınırlarına kadar uzanan silsilesinin belirlediği kara parçasıdır. Suriye ovalarından bakıldığında zaman zaman, Romalılar tarafından Taurus Dağları olarak bilinen, kuzeyde kalan bu dağlar heybetli bir duvar gibi yükselir. Antik coğrafyacılar göre, dünyayı, Akdeniz'in doğusunda kalan kısımları iç ve dış olmak üzere ikiye böler. Doğuya doğru giden dağların en önemlisi sönmü bir yanarda olan Erciyes Dağı'nın konisidir. Antik ismi Arganeus ve yüksekliği 3.917 metre olan bu dağın gerisinde Toroslar kuzeydoğuya doğru bir yay çizerek ilerleyerek, Doğu Anadolu yüksek platosuna karışır, Güneydoğuda zinciri yer alır. Torosların uzantısında Mezopotamya ile güneydeki Kilikya platoları arasında set olur. Anadolu platosunun orta kısmı, Tuz Gölü'nün bulunduğu havzadır. Kuzeyinde ise doğudaki büyük kara kütesinden başlayıp kıyıya, sadece 2-3 yerde geçit veren batıya doğru Karadeniz boyunca uzanan ve sonunda alçalan, dağ silsilesi vardır. Dağlar, Karadeniz'den yükselen yağmurların beslediği sık ormanlarla kaplıdır.”¹¹¹

Bir bütün olarak baktığımızda, Anadolu'nun bu coğrafyasını anlatmak için benzetmelerden yararlanmaktayız. Bir İngiliz bilim adamının, benzetmesine göre, Anadolu yarımadası başparmağı içe kıvrılmış bir sol eldir. Başparmak Torosları, avuç içi Orta Anadolu Platosu ve ovalıkları, bilek kısmı Doğu Anadolu Dağlarını, parmakların başlığı yer olarak tarif etmektedir. Batı Anadolu Elini, parmaklar ise Ege Adalarına kadar uzanan Batı Anadolu sıra dağlarını temsil eder.¹¹²Bir başkası ise her tarafı çevrili, ayakta duran büyük bir pastaya benzetmiştir.¹¹³Bu pastadan tarih boyunca birçok devlet, yararlanmak, hatta pastadan pay almak için uğraşmışlardır. Nitekim I.Dünya savaşında pastayı paylaşmışlardır.

¹¹¹ Gurney 1961, 25-26; Duran 2003, 33.

¹¹² Lloyd 1989, 13.

¹¹³ Giles 1924, 2.

De il tamamen almak bir parçasını almak için bile sava yapılmı tır. Nitekim Eskiça larda da böyle olmu tur. Bir ba kası ise, Anadolu, Asya'dan Avrupa'ya do ru i aret eden parma a benzedi i söylenmi tir.¹¹⁴Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz ile üç tarafı ku atılmı tır. Anadolu e siz co rafyası gelenleri büyülemi tir. Su kaynakları, arazi yapısı, iklimi, bitki örtüsü ile di er kıtalardan çok fazla unsuru bir arada ta ımkatır. Co rafi ve jeopolitik konumundan dolayı her zaman gözde bir yerle im yeri olmu tur.

Anadolu, birçok farklı iklimi bir arada ya ayan ve bu sayede her çe it yiyece in yeti ti i co rafyadır. Di er bir deyi le Mezopotamya ve Mısır'a kıyasla, Anadolu iklimi, ne tahammül edilemeyecek kadar sıcak ve rutubetli, ne de Sibiry a kadar so uktur. Bu yüzden uygarlıkların be i i olmu tur. Tıpkı Bo azköy- Hattuša merkezli kurulan ve sınırlarını Babil'e kadar geni leten Hitit Medeniyetinde oldu u gibi.

Hitit Devleti, M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da hüküm sürmü , ba kenti Hattuša olan ilk merkezi krallıktır. Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve nereden geldikleri hakkında farklı görü ler vardır. Bazı bilim adamları Anadolu dı ından, geldi ini iddia ederken, bazıları ise Anadolu kökenli oldu unu iddia etmi lerdir.

Ara tırmacılar, Hititlerin, Hint Avrupalı bir kavim oldukları konusunda hem fikir olmalarına ra men, Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden mi? Yoksa batıdan Bo azlar üzerinden mi? geldikleri konusunda hem fikir de illerdir. 1930'larda Hititolog Albrecht Götze (1897- 1971) , Hititlerin Hint Avrupalı topluluk oldu unu ve Anadolu'ya Bo azlar üzerinden girdiklerini iddia etmi tir.¹¹⁵ 1940'lı yıllarda ise Hititolog Ferdinand Sommer (1875- 1962), Hititlerin Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek, bir süre Ye ılırmak Havzasında ya adıktan sonra Kızılırmak yayı içerisine yerle mi olduklarını ifade etmi tir.¹¹⁶ Eskiça Tarihini Profesörlerimizden Füzan Kınal ise Orta Anadolu'ya gelmeden önce Kuzey Mezopotamya'da oturduklarını ifade etmektedir.

¹¹⁴ Blegen 1956, 32.

¹¹⁵ Kınal 1998, 82.

¹¹⁶ Kınal 1998, 83.

Hititlerin varlıklarından ilk olarak Tevrat'ta *Het O ulları*¹¹⁷ olarak bahsedilmektedir. Daha sonra Hititler hakkında bilgilere Asur Ticaret Kolonileri Ça ındaki yazılı belgelerden ö renmekteyiz. Bo asköy'de yapılan, kazı ara tırmaları ile Hititlerin ba kentinin bulunması ve Hititçe çivi yazının Çek bilim adamı Bedrich Hrozny tarafından (1879-1952), 1915 yılında Hititçe çivi yazısı okuması ile Hititler hakkında metinler konu mu tur. Hrozny büyük bir ke fe imza atmı ve *NINDA- an Ezzatenu nu watarma ekutteni* yani “*ekmek yiyiniz su içiniz*” cümlesini çevirmesi ile Hitit dünyası aydınlanmaya ba lamı tır.¹¹⁸

Hititler, Klasik Dönemde *Halys*¹¹⁹ olarak tanınan Hititler tarafından *Maraşşantiya*¹²⁰ olarak bilinen Kızılırmak kavisinde ya amı lardır. Bu kavis Do u Anadolu da larından çıktıktan sonra, uzun bir mesafeyi kat ederek, güneybatı yönünden ilerler. Kızılırmak, Tuz Gölüne yakla ırken önüne çıkan irili ufaklı da lar nedeniyle, büyük bir yayçizer ve tekrar geldi i yöne geri dönerek Karadeniz'e dökülür. Konumuz olan Hitit Bölgesinin, ilk zamanlardaki konumu, Kızılırmak yayının içindedir.

Kızılırmak kavisinde kurulan Hititler, sınırlarının sürekli geni lemesi yüzünden ülkelerini yönetim bölgelerine ayırarak, hem daha iyi yönetmek hem de egemenliklerini sa lamla tırmak istemi lerdir. Ülkenin sınırlarını, Ege denizinden, do uda, Fırat nehrine ve güneyde, Suriye'ye kadar geni lemi tir. Ülke, Kızılırmak kavisinin güneyde kalan kısmına “*A a ı Ülke*”, KUR ŞAPLITI¹²¹ do u ve kuzeydo usundaki bölgeye, “*Yukarı Ülke*” KUR UGU^{TI}¹²², olarak ikiye ayrıldı tır. Bunların yanında küçük krallar tarafından yönetilen Vassal/Ba lı krallıklar ve merkeze ba lı sınır eyaletleri vardır.

¹¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tekvin XV, 19-21; Gurney 1961, 15.

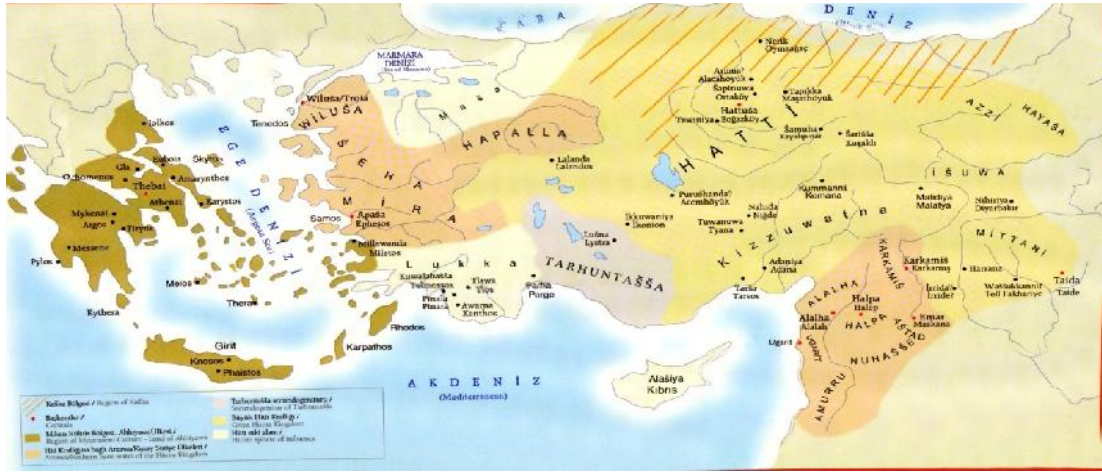
¹¹⁸ Kinal 1998, 173-174.

¹¹⁹ Strabon XII, III.

¹²⁰ Monte ve Tischler 1978, 261-268; Ünal 1989, 32.

¹²¹ *A a ı ülke*,” *düz ülke*” anlamına gelmektedir. Çivi yazılı metinlerde bölge KUR ŞAPLITI olarak geçmektedir. II. Muwatalli döneminden sonra Tarhuntašša Ülkesi diye anıldı tır. Detaylı bilgi için bkz. Karau uz 2005,41.

¹²² Yukarı Ülke, Hitit Devletinin kuzey ve kuzeydo usunda bulunmaktadır. Kızılırmak'ın yan kollarına kadar uzanan Yukarı Ülke de, kuzey ve kuzeydo usundan bulunan Kaška Bölgesi ile güney do usundaki Azzi – Haya a ile sınır olu turuyordu Gurney 1961,120.

Res5: Hitit Dönemi Anadolu (Theo P.J. Van Den Hout 2013, 45)

M.Ö. II. bin yılda Anadolu’nu durumu ; Arza(w)a Memleketleri¹²³M.Ö. II. bin yılda Hitit devletinin komusu ve aynı zamanda Hititlere bağıydılar. Hapalla, Mira-Kuwalya, Şeha Nehri Ülkesi,¹²⁴Appawiya, Wilusa, Zippaşa ve Harriyati da lık memleketleridir. Ama Arzawa memleketlerinden ayrı tutacak memleketlerdi.¹²⁵

Hitit kralı I. Hattu ili Arzawa memleketlerinin bağılılığını u ekilde ifade etmektedir; “Eskiden büyük babam Labarna Arza(w)a ve Wilusa ülkeleri ile sava tı ı sırada onları köle yaptı.”¹²⁶

Ara tırmacıların, a ırlıklı olarak kabul etti i, A a 1 Ülke olarak adlandırılan yer Arza(w)a,¹²⁷Batı Anadolu’da Göller Yöresinden Ege Denizine kadar uzanan, ve dönemin siyasi olarak en önemli devletiydi. Zaman zaman Hititlere bağılanımı bazen de kar ı kar ıya gelmi tir. II.Muwattali döneminde ise Hititlerin üstünlü ünü kabul

¹²³Anadolu’da Göller yöresinden Ege’ye kadar uzanan ülkedir. Yerinin tam olarak tayininde birçok ara tırmacı farklı görü bildirmi tir. E. Forer Kilikya bölgesi olabilece ini ifade etmi tir. J. Garstang ve O.R Gurney ise Arzawa için Gediz bölgesini önermi tir. II. Muwattali döneminde Hititlere bağılanımı tir. Detaylı bilgi için bkz. Bahar 1991, 14; Bülbül 2006, 2-39; Duran 2003,23.

¹²⁴Günümüzde Ege bölgesinde Bakırçay boyunca uzanan adını Şeha ırma ından almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Bülbül 2006, 19.

¹²⁵Karau z 2005, 103.

¹²⁶Bülbül 2006, 12.

¹²⁷Hititçe çivi yazılı metinlerde Arzawa’nın geçti i yerler bkz. Del Monte ve Tischler 1978, 42;Del Monte 1992, 14.

etmi tir.Arza(w)a batıdan gelebilecek saldırılara ve di er vasal devletlere kar ı savunma bölgesi ve askeri karargah olarak kurulmu bölgedir.¹²⁸

III. Tuthaliya Döneminde ait bir metinde A a ı Ülke yönünden dü man saldırıları öyle anlatılmaktadır; “*Önceleri Hatti ülkeleri dü man tarafından harap edilmi ti. Ka kalı dü man geldi. Hatti ülkesini harap etti. Nena a ehrini sınır yaptı. A a ı ülke istikametinden Arzavalı dü man geldi o dahi Hatti ülkesini yakıp yıktı. Tuvanuva ve Uda ehirlirini kendisine sınır yaptı.*”¹²⁹

Yukarı Ülke, Kızılırmak’tan Fırat’a kadar geni lemektedir. Dü man devletlere kar ı tampon bölge olan Şamuha¹³⁰ idari ve dini bir merkezdir.Yukarı Ülke, stratejik açıdan önemli bir konumdadır. Burası Kuzey Suriye’ye giden önemli yollardan biri olan, Sivas – Malatya yolu, dü manın bu bölgeden gelmesi ve bu bölgenin dü man saldırılarına açık olması Hititler için tehlike idi.¹³¹ Bu yüzden Yukarı Ülke’nin Hititlere ba lılı ı önemlidir.Nitekim bunlarAzzi Haya i Memleketi ve Şşuva Ülkesi ‘dir.

Günümüzde, Çukurova’da ve Toros Da larının eteklerinde uzanan, Hitit kaynaklarında detaylı bilgiye sahip oldu umuz Kizzu(w)atna Krallı ı ve ba kenti Kummanni’dir. Kizzuwatna, Hurri-Mitani ve Kuzey Suriye tampon bölgesindedir.¹³²

Ka kalar, M.Ö. II. bin yıllarında, Karadeniz bölgesinde ise da mık kabileler halinde ya ıyorlardı. Garstang-Gurney ve Forlanini gibi bilim adamları Karadeniz Bölgesinde ya ayan Ka kaların Merzifon- Amasya’nın kuzeyindeki Sinop-Ordu üzerinde göçebe olarak ya adıkları dü ünmektedirler. Ka kalar hakkında detaylı ara tırma yapan E.Von. Selmler ise topluluk halinde ya ayan Ka kaların ya adıkları yerleri öyle ifade etmektedir; Batı Ka ka grubun Gökırmak ve Devrez üst geçitinin kuzeyinde yer aldı nı, merkezi Ka ka grubunun Kızılırmak ve A a ı Çekerek

¹²⁸ Bülbül 2006, 4.

¹²⁹ Gurney – Garstang 1959, 89; Karau uz 2005, 103.

¹³⁰ Bilim adamları Divri i ya da ona yakın bir yerde olabilece ini dü ünmektedir. Bazı bilim adamlarına göre, Kızılırmak üzerinde bir yer bazılarına göre ise Fırat nehri üzerinde bir yer oldu unu öne sürülmü tür. Garstang ise bu yerin Zara’da veya Zara’ya yakın bir mevkide olabilece ini öne sürmü tür. Detaylı bilgi için bkz. Garstang ve Gurney 1959, 33.Çivi yazılı metin yerlerinde geçen Şamuha, Del Monte Tischler 1978, 65; Del Monte 1992, 137.

¹³¹ Macqueen 2001, 59; Gurney - Garstang 1959, 33.

¹³² Bülbül 2006, 4.

arasında oldu unu, Do u Ka ka grubunun ise Çorum Mecitözü ile Kelkit çayının kuzeyinde bulundu unu savunmaktadır.Ka kaların göçebe olmaları birçok beye sahip olmaları, tek bir kralı olmamasından dolayı Hititlere sorun olu turmaktaydı.Çünkü Hititlerin muhatap olacakları, tek bir lideri ve kralı yoktu. Bunların sayısı yakla ık 15-20 tane grubu bulan, Hititler Ka kalarla anla ma yapıp kontrol altına almak istemelerine ra men,anla ma hükümlerini unutup hemen ç i nemeye ba lıyorlardı. Ne tanrılardan korkuyor ne de anla ma yoluyla ba lanabiliyorlardı. Hititlerin amansız dü manı Ka kalar, Hattuša'ya yakın olmaları yüzünden Hititleri tedirgin ediyordu.¹³³Bu yüzden ba kentin güvenli i, Ka ka saldırılarına kar ı açık konumundan sıkı koruma altındaydı.

Hatti topraklarında, Ka kalar yüzünden daima önlem alınmı ve Ka kaların sürekli ba kaldırmalarından dolayı onlarla u ra mı lardır. Bu yüzden, Hititler sınırlarında bulunan devletlerle anla ma yapıp bölgenin güvenli ini sa lamla tırmı lardı. Böylece bu devletler, hem saldırı anında yardım etmeye, hem de Hititlere ba lı olmak zorundaydılar. Saldırılması olası yerlere ise asker yerle tirmi lerdir. Hitit kralları zaman zaman baskı altında hissetseler de Ka kalara kar ı direnebilmi lerdir. Dü manlarıyla yaptıkları anla malar ve fetihlerle Anadolu'da güçlü bir siyasi birlik kurmu lardır.

I.Hattu ili döneminde toprakları kuzeyde, Zalpa ve Maraşşantiya havzasını geçerek A a ı Ülke ve Kizzuwatna'yı içine alarak Akdeniz'e ula mı tır. I.Şuppiluliuma Döneminde, Kuzey Suriye ve Wiluša Krallı ını, Hititlerin denetimi altına almı tır.¹³⁴I. Mur ili döneminde ise Babil fethedilmi , Asur'da IV.Tuthaliya döneminde egemenlikleri altına alınmı tır.Anadolu'nın dı nda olan günümüzde Kıbrıs'ın bulundu u yer o zamanki adı ile Ala iya'da IV.Tuthalia döneminde alınmı tır.

Çekirdek bölgeleri olan ba kentikorumayı ve topraklarını Tarhundašša'ya¹³⁵ kadar geni letmeyi ve Suriye'ye kadar uzanan devletleri himaye altına

¹³³ Ünal 2014, 72; Memi 2005, 42; Murat 1998, 438.

¹³⁴ Sir Gavaz 2008, 35.

¹³⁵ Tarhuntašša ülkesi, kabaca Konya- Karaman illerinde oldu u tahmin edilmektedir. Hasan Bahar Konya yakınlarında Kurunta anıtını bulması üzerine, yapılan bu tahmin kuvvetlenmi tir. Hasan

almayamaçlanmı lardır. Geni leyen topraklarını korumak için tampon bölgeler olu turmu lardır. Bu tampon bölgeleri; do uda ve güneydo uda Hitit –Hurri toprakları arasında uva ve Kizzuvatna’yı ;güneybatıda – batı da A a 1 Ülke’yi Şamuha tampon bölgeleriydi.Hititler anavatanları korumak geni letmek için, sefer yapmak ve devletlerin ba lılıkları için politikalar uygulamı lardır. Ba kent’i bu sayede, tampon bölgelerle korumalı ve etrafı surlarla çevrili, dönemin siyasi bir güç merkezine dönü mü türlerdir.

3.2. Bo azköy’ün Co rafyası

Hitit mparatorlu unun ba kenti Hattuša, 40° 00’ 50’’ kuzey enlemi ile 34° 37’ 14’’ do u boylamındadır. Dört yüz yıldan fazla, Hitit imparatorlu una ba kenti olan Hattuša, geni bozkırlarla kaplı, bitki örtüsünün çe itlendi i, Karadeniz ve ç Anadolu Bölgeleri arasında geçi bölgesindedir. Denizden yüksekli i 1030 -1280 m arasında de i en, yüksek bir platodadır. Ankara’ya 208 km, ba lı oldu u Çorum iline ise 82 km uzaklıktadır. Günümüzde Bo azkale ilçesi 268 km² yüzölçümüne sahiptir. Hititlerin yerle im alanının ise 181 km²’si açı a çıkarılmı tır. Koloni döneminde Hattuş olan, Hititler zamanında Hattuša olan daha sonra Bo azköy adı verilen, 1987 yılında köy statüsünden çıkarılarak ilçe olan Bo azkale’dir. Bugün hala Bo azköy ve Hattuša olarak bilinen bu ilçenin do usunda, Alacahöyük kuzeyde, Budaközü çayı, Sungurlu ve Kızılırmak’a kadar açılan bir vadide yer almaktadır. Yerle im yeri Budaközü çayının, güney-kuzey do rultusunda akan geni bir vadinin güneyindedir.

Budaközü Çayı = Nirhanta? Çalı ma alanımızın en büyük akarsuyudur. Güneyde Aygar Da ı do usundan, Türbe tepeden do ar. Tarihi dönemlerde yol

Bahar Hatip’in Tarhuntašša oldu unu öne sürmektedir. Bo azköy’de bulunan Bronz tablete göre Anadolu’nun güney batısında oldu unu fikri kuvvetlenmektedir. Bölge II. Muwatalli döneminde Ka ka saldırılarından korunmak için ba kenti, A a 1 Ülke ’ye Tarhuntašša’ya ta nması KBo 6 II 50-53 ve CTH 81’de öyle ifade edilmektedir.

“*Karde im Muwatalli tanrısının emri üzerine, A a 1 Ülkeye gidip Hattu a’yı terk edince (Karde i) Hatti’nin (tanrılarını) ve ölü krallarının adlı ve onları [Jülkesine götürdü. Hatti Ülkesinin yaya ve arabalı sava çılarını önden gönderdi. Onlar gittiler sonra Hatti’nin tanrılarını ve ölü ruhlarını yerlerinden aldı. Onları a a ıya Tarhuntašša Ülkesi’ne götürdü ve Tarhuntašša’ yı aldı (ve onu devlet merkezi yaptı)*” Detaylı bilgi için bkz. Bahar 2005; Bahar 1991, 14.

CTH 85, KBo VI 29+ I 30-39. “*Karde im Hatti’nin tanrılarını, Arinna ehrin tanrılarına ve sedir a acından yapılmı tanrılarını aldı. Tarhuntašša’ya getirdi. Tarhuntašša’ya ba kent yaptı Tanrılarına orada yerle tirdi ve Hatti ülkesi krallı na getirdim. Ancak o, Tarhuntašša tanrılarını aldı ve Hattu a’ya geri getirdi.*” Transkripsiyon için bkz. Karau uz 2005,33.

güzergâhı olarak kullanılmı olan, bu akarsu kuzey – güney do rultusunda vadiyi takip eder. Budaközü çayı, Gökyoku deresi ile birle erek Hanyeri’ne iner. Alüvyon tabanlı bir ova içinde yoluna devam ederek, kuzeybatıda ilçeyi terk etmektedir. Bo azköy’ün bulundu u bo azdan akarak, Budaközü çayı ile birle erek Kızılrnak’ın bir kolu olan Delice ırma ı ile birle irler.¹³⁶

Res 6: Budaközü Vadisinin Hava Foto rafı THK Nisan 2007

Bo azköy’ün içinden geçen Büyükkaya Deresi, batıda Yazır Deresi derin oyuklar açmı tır. Her iki derede içinden geçtikleri kalkerli bölgeye derin oyuklar yapmı lar, yatakları dar bir bo az haline gelmi tir. Bu tarihi yer, yani Bo azköy bo azlar tarafından sınırlanan ve sivri ucu kuzeyde üçgenimsi bir da lık yarımadaının üzerindedir. Yazılıkaya mevkisinden bakıldı ında, kent teraslar eklinde güneye do ru adeta amfi tiyatro görünümündedir. Bölgenin arazisi, yer yer de i iklik göstermektedir. Arazi güneyden kuzeye do ru 2,1 km’lik bir mesafede 280 metreyi bulan, yükselti farkları bulunmaktadır. Bo azköy’ün arazisi içerisinde, yapıların kolayca in a edilece i, yerle menin kolay olabilece i bir yerle im yeri de ildir.

¹³⁶ Gümü çü 1994, 42.

Çünkü çukurlar, bayırlar, teraslar üzerine kurulmuş kayalık bir arazidedir. Su kaynakları bakımından yıl boyunca yetecek yedi adet akarsuya sahiptir.¹³⁷

Bo azköy, akarsu kaynaklarının ya merkezindedir ya da Bo azköy'ün civarından geçmektedir. Ene hayat veren en büyük akarsu Budaközü Deresi, Büyükkale ve Büyükkaya arasındaki dar bir bo azdan geçerek kuzeye akmaktadır. Birçok akarsu gibi ya ı larla biriken su, yüzey sularının akı nını sa lamaktadır. Budaközü vadisinde yapılan ölçümler ya ı lara ba lı olarak akarsuyun ani ve kontrol altına alınmayacak ekilde yükseldi i, yaz aylarında ise buharla tı ı görülmü tür.¹³⁸

Budaközü Çayının yanında Derbent, bıkçam Çayı vardır. Enehir, yılın her mevsiminde, tertemiz suları ile do udan batıya çevreleyen ve kuzeyde birbirlerine kavu an, Büyükkaya ve Yazır Dereleri, Enehir sınırlarında yer alan Yerkapı güneyindeki dere, A aç denizinde bulunan kaynaklar, Kral Kapısına yakın çe me, Kızlar Kayası Deresi, Büyükkaya'nın güneyindeki kuyu, günümüzde maalesef kurumu olan Yerkapı' nın arkasındaki bulunan ifalı su kayna ı, Kızlar Kayası yakınındaki çe me ve günümüzde kurumu olan Sülüklü Göl gibi çok sayıda su kaynakları vardır. Bu kaynakların karum ve Hitit döneminde daha fazla oldu u dü ünülmektedir.¹³⁹

klim olarak, Karadeniz ve ç Anadolu arasında sıkı ıp kalmı tır. Ba lı oldu u Çorum iline göre daha so uk ve daha fazla ya ı almaktadır. Yani ne Karadeniz iklimi kadar ya ı almakta ne de ç Anadolu gibi kuraktır. Çorum ile Bo azkale arası sıcaklık de erleri ortalama 3-4 ° arasında de i mektedir.¹⁴⁰ Yaz ortasında bile ak amları dı arıda durulmayacak rüzgârları ve kı n dı arı çıkılmayacak derecede so uk havası vardır.¹⁴¹

klim bakımından bütün uygarlıkların do du u yer ne sıcak ne de so uk ılıman bir iklimdedir.Hitit medeniyetinin kurulup yükseldi i Bo azköy'de bu bakımdan önemlidir.Yılda yedi ay kı artları var olması bu aylarda Bo azköy'de

¹³⁷ Ünal 2005, 31.

¹³⁸ Schachner –Wittenberg 2013, 6;Schachner 2014, 16;Gümü çü 1994, 42.

¹³⁹ Ünal 2005, 63.

¹⁴⁰ Gümü çü 1994, 23.

¹⁴¹ Gümü çü 1994, 22.

yolların kar, çamur, ya murdan yol vermeyecek hale gelmesi,kaybolan tanrı Telipinu Efsanesinde¹⁴² anlatıldı ı üzere ülke derin bir kısı uykusuna yatar. İkbaharla beraber burada her şey hayat bulur ehir bayram kutlamaları yapılacak kadar güzelle mektedir. Bu bayramlardan biri baharı müjdeleyen AN.TAH.ŞUM^{SAR143} bayramıdır. Bo azköy'ün iklimini en güzel ekilde H. Winckler'in 1913 yazdıkları anlatmaktadır. “*Bo azköy'de bin metre yükseklikte yazın ortasında bile güne yanması dı ında, sıcaklıktan zarar görmedim, ancak gecelerin biraz daha sıcak olmasını isterdim*”¹⁴⁴

Bo azköy'ün ormanları ise günümüzde, cılız izleri yalnız kentin güneyinde, Yozgat tarafına bakan, bıkçam ormanının görülmesine rağmen, antik çağlarda Bo azköy'ün ormanlarla kaplı olduğu bilinmektedir. Hitit metinlerinde, bu kentin çevresinin kerestelik çamların en büyükleriyle, envai çeşit hayvanlarla dolu olduğu belirtilmektedir. 1834 yılında, Bo azköy'e gelen Charles Texier, antik kent alanının, ormanlık olduğu undan dolayı burayı görememiştir.¹⁴⁵ Yine o dönemlerde Hitit tapınlarının bulunduğu alana, “*A aç Denizi*” denilmekteydi. Hattuşa'da, bir kapının yine ormanlık alana açıldığını bilmekteyiz. Ormanların sık ve güçlü ünü ise, çatal boynuzlu geyiklerin sık açlık alanlardan, geçemediğini anlatan metinlerden anlamaktayız.¹⁴⁶

Hattu a'nın kuzeyinde bulunan, dağlar kenti çevrelediği için, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Bo azköy'ü içine aldığı görülmektedir. Bölgeye hakim olan bu dağlar güneyde, bıkçam veya Türbe Tepe 1558m batıda, Nöbeti Baba Tepesi veya

¹⁴² Tanrı Telepinu, bilinmeyen bir nedenden dolayı kızarı ve ortadan kaybolur; onun kaybolması ile birlikte doğada büyük bir yıkım meydana gelir, Hayvanların ve doğanın bereketliliği uçup gider, bu sırada Fırtına Tanrısının oğlu Telepinu'nun yokluğu anlaşılır. Telepinu'nun bulunması için bütün tanrılar uyarılır. Güneş Tanrısı kartalını Telepinu'yu bulması için görevlendirir. Fırtına Tanrısı Hannahanna'ya bula vurur ve Hannahanna Telepinu'yu bulması için arıyı görevlendirir. Arının Telepinu'yu bulup sokması üzerine, Tanrı yeryüzüne iner ve doğaya yeniden canlanır. Detaylı bilgi için bkz. Güterbock 1959;Gurney 1990, 153-155.

¹⁴³ Hititlerin en önemli bayramlarından biri olan, AN. TAH. ŞUM bayramı ilkbahar da kutlanan 38 gün süren bir bayramdır. Hitit kralı ve erkânının bu kent Hattu a ve çevresinde gerçekleştirdiği kült gezilerini içeren bir bayramdır. AN.TAH.ŞUM ismini baharda açan bir bitkiden aldığı düşünülmektedir. Bu bitki Ünal'a göre ise “çi dem safran crocus” olduğu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ünal 2007, 25; Sir Gavaz 2012a,91-100; Turgut 2013, 24.

¹⁴⁴ Alaura 2006, 95.

¹⁴⁵ Ünal 1999,157; Ünal 2007b, 24-26.

¹⁴⁶ Prof. Dr. Ahmet Ünal hocamın ifadeni verdiği bu bilgiden dolayı teşekkür ederim.

Ya mur Baba Tepesi 1629 m, kuzeydo u da, Emirler köyünün yakınında yüksek tepe bulunmaktadır. Fakat bu tepelerin, hangisinin Hitit metinlerinde geçen da veya tepe oldu u bilinmemektedir.

HUR.SAGTippuwa olarak geçen da , Hattuša yakınlarında aranan bir da dır. HUR.SAG hem da hemde kayalık bir yeri anlattı ı için bugünkü co rafya ile e le tirilmesi zordur. Bu yüzden kuzeyden ehre gelip bakıldı nda, bıçam Da ı belirgin bir ekilde, bölgenin en ormanlık ve ehre hakim da ıdır. Bu yüzden bu da olabilece i dü ünülmü tür.¹⁴⁷

HUR.SAGTapala Da ı, AN.TAH.SUM^{SAR} ritüelleri sırasında adı geçen bu da ın ise Bo azköy'ün güneyinde, bir tepe olabilece i dü ünülmü tür. R. Czichon bunların Yazır yakınlarında, Karakaya ya da Çeçbel geçitindeki bir yer olabilece ini ifade etmi tir.¹⁴⁸Bunun gibi birçok öneri yanıtız kalmı tır.Yeni belgelerin bulunması ile bunların aydınlanaca ı kanısındayız.Çünkü günümüzdeki da isimleri ile,Hititler zamanındaki da isimleri ile e le tirmek zordur.

Bölgede bulunan devasa kayalar, Hititlerin ustalar tra ladıkları Büyükkaya, Kesikkaya, Kızlarkayası, Ambarlıkale, Yenicekale, Mihraplıkaya, Tanikkaya,Sarıkale, Ni anta gibi büyük kaya kütleleri günümüzde varlıklarını bildi imiz kayalardır. Hititlerin ustalıkla tıra layıp yapıtlarında kullandı ı dü ünülen, bu kayalar yapılacak yapıta en yakın kayalıktan yontulmu lardır.¹⁴⁹

Hattu a'nın 3 km güneybatısında bulunan Kayalıbo az, ta oca ı olarak kullanılmı tır. Bo azköy bölgesinde kayalıkların bol olması ve do al olarak kırılmı olması Hititlerin ta konusunda sıkıntı çekmedi ini göstermektedir.

ehrin güneyi ve Büyükkaya deresi dikey ve derin kanyonlar ve kireçta ı blokları içindedir.Tapınak I'de, gabro ta ı kullanılmı ve antik kentin in asında kireç

¹⁴⁷ Schachner 2014, 25.

¹⁴⁸ Schachner 2014, 25.

¹⁴⁹ Seeher 2011, 103-106.

ta ları kullanılmı tır.¹⁵⁰Bo asköy'de bulunan ço u binalar kireç ta ndan in a edilmi tir. Ayrıca monolit ta larından yapılmı çok sayıda anıt bulunmaktadır.

Kireç ta larının yanında bazı binaların önemli kısımlarında granitler kullanılmı tır. Bo asköy ve çevresinde pek bulunmayan bu ta lar Neve, Bo asköy'ün 10-15 km güneybatısında bulunan Çıradere'nin yan kollarındaki yataklardan getirilmi olabilece ini ifade etmektedir.Granit yatakları ile Büyük Tapınak'ta kullanılan bazı ta blokları jeolojiik bakımdan aynı oldu u anla ılmı tır.¹⁵¹

Bo asköy'de bulunan di er ta ta, Büyük Mabel'd'in odalarının birinin içinde bulunan Ye il Ta 'tır. Bo asköy'de bu ta tan Yukarı ehir'de, Tapınak V'de bir tane daha bulunmaktadır.¹⁵² Çorum ve çevresinde böyle bir parlak , ye il ta türü bulunmaması, Hititlerin bunu dı arıdan getirdiklerini dü ündürmü tür. Tapına ın içinde bulunması, dini hayatta kullanıldı ı dü üncesini akla getirmektedir.Fakat Seeher, ta ın yerinin de i tirilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁵³

Res 7 : Büyük Mabel'd'in çerisinde Yer AlanYe il Ta (Nisan 2015)

¹⁵⁰ Dündar 2009, 5.

¹⁵¹ Schachner 2014, 22-23.

¹⁵² Seeher 1999, 13.

¹⁵³ Seeher 2006a, 13;Darga 1985, 70.

M.Ö. II. bin yılda bölgede yo un olarak kullanılan toprak çe itleri vardır. Bunlardan özellikle kil,¹⁵⁴ kerpiç ve keramik yapımında kullanılmı tır.Bo azköy'de yapılan Hitit Kent Retüksiyonunun canlandırılmasında , kilin önemini ve çok miktarda kullanıldı ını görülmü tür. Hititlerin bu kadar çok kili nereden getirdikleri bilinmemektedir. Kili bir yerden çıkarmak oldukça güç olmasına ve sertle mi bir toprak çe idi olmasına ra men Hititler'de yo un olarak kullanılmı tır.Sur yapımı, tablet, mühür,havuzların tabanına su geçirmemesi için kil gerekiydi.

Kazılarda bulunan, keramik killerin kente yakın mesafede 5-7 km kadar uzak olamayacak yerlerden alındı ı dü ünülmektedir. Yine Ni antepe'de bulunan mühür baskılı bullalar da, kente yakın yerlerden kilin alındı ını göstermektedir.¹⁵⁵

Hattu a'da sıkça kullanılan çorak toprak, ye ilimsi ve gri renginden dolayı farklı bir topraktır. Bu toprak Hattu a ören yerinde pek bulunmamaktadır. Jeolojik ofiolit olu umlarda görülen, bu toprak türünün özelli i su kanalları ve çatı gibi su geçirmemesi gereken yerlerde dolgu malzemesi olarak kullanılmı tır. Bu toprak türünün dı arıdan getirildi i tahmin edilmektedir.¹⁵⁶

Co rafyanın önemli bir unsuru olan yollar ticaret, bölgenin askeri, kültürel ve dini açısından hangi bölgelere do ru geli im gösterdi i açısından önemlidir. Yollar arazinin co rafi durumuna göre dere yata ına paralel bir yapıda ortalama 70-100 m uzaklıkta bir e ime göre olu maktadır. Bazı yollara ta dö enmi iken, bazılarında ise topraktan olu maktadır. Ya ı ın etkisiyle toprak yolda seyahat etmek zorla tı ı için, ta dö eli yollar yapılmaktaydı. Eskiça 'da yolları ticari, siyasi ve dini olarak ula ılmak istenen yere göre belirlenmekteydi.¹⁵⁷

Co rafi artların olu turdu u tabii yollarla birbirine ba lı ehirlerde yolculuk yapan tüccarların tek yolu, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e ba layan Fırat ve

¹⁵⁴ Killi topraklar Bo azköy'de birbirinden farklı özelliktedir. Her kil farklı bir yapımda kullanılmı tır. Fazla su tutan geçirgenli i az güç ısınp geç tava gelen bu topraklar ya ken istenilen ekle getirilebilir. Bo azköy'de yapılan sur redüksiyonunda bu topra ın çok sert ve yüzeyden çıkarılmasının çok zor oldu u görülmü tür. Detaylı bilgi için bkz. Uysal 2004, 16.

¹⁵⁵ Schachner 2014,25.

¹⁵⁶ Schachner 2014,22.

¹⁵⁷ Reyhan – Ozulu-Tombu , 2012, 150-151.

Anadolu, Mısır, Suriye yolları idi. O zamanın bütün güçleri elinde bulunduran ülkeler Kuzey Suriye'den geçmeliydi.¹⁵⁸

Anadolu co rafi bakımından Asya ve Avrupa'yı ba layan konumdadır. Bu yüzden ticaret yolları Kafkaslardan Anadolu'ya girerek Kelkit vadisi boyunca Alaca ovası ve Sungurlu ovası üzerinden Hattuša 'ya ula maktadır.¹⁵⁹

Hititlerin do u – batı arasındaki kervan yolları mevsimlere ve sosyal olaylara göre de i mektedir. Garstang, Hitit merkezinden Do u Anadolu'ya yol güzergâhının muhtemelen öyle olaca ını ifade etmektedir.¹⁶⁰

HATTI - Hattuša – Bo azköy, Pala – Sivas, Hahhas – Kangal, Pahhuwa - Pingan Kummaha - Kemakh– Hayaša

Hititlerin çekirdek bölgesi, dini ve siyasi ba kent Hattuša, stratejik yollar üzerinde bulunmaktadır. Bo azköy, savunulması kolay olan ve yakınında bulunan Alacahöyük, Ortaköy/Şapinuwa'ya göre daha içerde olması sayesinde buraya uzanan yollar ile bölge emniyet altına alınmı tır.¹⁶¹

Hattuša'nın co rafi bakımdan bir ba kent olarak kenarda kaldı ı dü ünülebilir. Fakat bu kanının yanlı oldu u yol güzergâhları bakımından güneybatı ve güneydo usunda ba layan da sırası, do al yollarla geçen iki yol Anadolu ve Yakındo u'yu ba lamaktadır. Bu yollara bölgede Kayalıbo az'dan geçerek bugünkü Yozgat iline ula ır. Söz konusu bu yol güney giri i kontrol etmektedir.¹⁶²

Bo azköy kuzeydo uda Alacahöyük (Arinna?) Eskiyapar (Tahurpa?) uzanan yol kuzeye do ru Yekbas kasabasına, oradan Emirler 'e gidilmektedir. Bo azköy'ün do usundan, direk Eskiyapar'a uzanan bir yol bulunmaktadır. Güneybatıda ise Karakaya\Yazır yerle mesinden Yazır Deresini takip ederek Çeçbel Geçidi'ni a arak

¹⁵⁸ Kinal 1970, 3.

¹⁵⁹ Reyhan – Ozulu-Tombu 2012, 143.

¹⁶⁰ Garstang 1943, 50.

¹⁶¹ Reyhan – Ozulu-Tobu 2012, 144.

¹⁶² Schachner 2014, 27.

Büyük Nefes Köyünün (Tawiniya?) Hitit yerle melerinin oldu u geni bir ovaya ula maktadır.¹⁶³

Ba kentın kuzey kısmında ise Budaközü vadisi Boyalı höyük ve Hüseyinde yerle mesi Eski Hitit Dönemine ait olan yolu ve Delice Nehri boyunca yolu takip edilmektedir. nandıktepe ve Bitik, Kızılırmak havzasının batı kenarında geni tuz yataklarına ula maktadır. Ba ka bir yol ise Kızılırmak ya da Hitit dönemi adıyla *Maraššantiya* olarak bilinen antik ismi *Halys* olan bölgeden Oymaa aç, Nerik ve Karadeniz'e ula maktadır.¹⁶⁴

Bo azköy'den kuzeye do ru gidildi inde ilk büyük Hitit kenti Eskiyyapar di eri ise Alacahöyük'tür. Eskiyyapar'dan Bo azköy'e ula ıldı ında Kral kapısına ula maktadır. Muhtemelen kral kült törenlerinde bu yolu kullanmı tır.¹⁶⁵

Yollar ve yol güzergâhlarının sava veya barı zamanlarında korunması ve kontrol altına alınması gerekmektedir. Yol güvenli i açısından metinlerde temizlenmi yollardan bahsedilmektedir.

Temizlenmi yollar,

*Yollar temiz tutulmu oldu undan gözcüler dü manı izini görür görmez, derhal haber versinler. Hatti ülkesinde yolu iyi bir ekilde düzenle ve o Hatti ülkesinde korusun.*¹⁶⁶

Yollar hakkında bilgileri kült gezileri sırasında hem siyasi hem de dini vazife olarak kralın gitti i bu yerlerden ö renmekteyiz.

AN.TAHŞUM^{SAR} bayramı sırasında Hattuša- Haitta-Piškuruwa da 1- Hurrnassa - Zippalanda ve Ankuwa¹⁶⁷

Seeher'e göre, Hitit ba kentinde Büyükkale'ye çıkan yol yan duvarları i lenmi bir viyadük üzerinde yer alıyordu. Ni antepe üzerindeki yapıya ula ım da

¹⁶³ Schachner 2014, 27; Sir Gavaz 2012b, 40.

¹⁶⁴ Schachner 2014, 27.

¹⁶⁵ Sipahi 2012, 66- 67.

¹⁶⁶ Reyhan 2014, 79-80.

¹⁶⁷ Sir Gavaz2012a, 130.

yine duvarlarla desteklenen rampa üzerinden salınmaktaydı. Büyükkaya dere yata ında iki kıyısından ah ap bir balantının olabilece i dü ünülmektedir.”¹⁶⁸

Hattuša ula ım ve haberle me a ının odak noktası haline getirmelerinden dolayı bütün güzergâhların merkezi olmu tur ve sonraki dönemlerde Hitit yolunu, kral yolu takip etmi tir. Hititler Hattuša’yı bir imparatorlu un dini ve siyasi ba kenti olmanın yanında yol a ının da merkezi haline getirmi lerdir.

Güç merkezlerinin de i mesi ile tarihi yollar da önemini kaybetmi tir. Döneminde ünlü Kral Yolunun geçti i bu alan zamanla önemini kaybetmi ve imdilerde sadece yakınından Ankara- Samsun asfaltı ile ula ımını salamaktadır. Bu ekilde Karadeniz’e açılan kapılardan birini olu turmaktadır.¹⁶⁹ Günümüzde Kuzeye giden yol Gökçam Deresi boyunca devam eden bu yol sayesinde Alacahöyük Eskiypar ya da güneye giden yollarda Yozgat, Ali ar, Kültepe Kapadokya bölgesine giden yollar turistik yol güzergâhlarında bulunmaktadır.

Hititli ustalar, co rafi olarak ula ılması zor kayalık araziye görkemli bir ehir halinde getirmi lerdir. Akılcı yöntemler kullanarak kent topografyası ve sert iklimi ile ba etmeyi bilmi lerdir. M.Ö. II. bin yılda Bo azköy’ü bütün yol güzergahlarının odak merkezi haline getirip dini, siyasi ba kent haline getirmi lerdir.

Schachner, Hattuša ve çevresinde yapılan ara tırmalarda co rafyasının insan eli ve do al sebeplerden dolayı, de i ime u radı ını ifade etmektedir.Kentin co rafyasını de erlendirirken,dikkatli davranılması gerekti inin bölgenin tarih öncesi dönemlerden beri yerle im yeri olmasından dolayı, bugünün co rafyası, tam olarak Hititler zamanındaki halini yansıtmayaca ını zamanla insan eli ile de i tirilmi olabileyece ini ifade etmektedir.¹⁷⁰

3.3.Bo azköy Co rafyasının Hitilere Etkileri

Hititlerin kuruldu u, yükseldi i ve imparatorlu un sonuna kadar ba kent olan Hattuša’nın Hititler tarafından neden seçildi i bilinçli ya da bilinçsiz olarak

¹⁶⁸ Seeher 2013, 335.

¹⁶⁹ Gümü çü 1994, 4.

¹⁷⁰ Schachner 2014, 14-15.

kurulumundan sonra, neden vazgeçilmediği tam olarak bilinmemektedir. Ama genel olarak Bozazköy'ün rafyasına bakıldığında, Bozazköy'ün rafyanın onları kimi zaman zorladığı kimi zaman da onların gelişimine imkân verdiği yönünde avantaj ve dezavantajları vardır.

Pek çok başka kent gibi Hattuša'nın, Hititlerin başkenti olarak seçilmesi ilk bakışta, hiçbir avantajı yoktur. Fakat dikkatli bakıldığında durumun öyle olmadığını a ikârdır. Bölge kayalık bir arazinin yamacında, yalnız kuzeyinde tarıma uygun araziler olan, devasa bir ovanın sonunda kurulmuştur. Nehir dere tepeden demeden giden, kayalık yarıları arasında sert bir arazide konumlanmıştır. Nehrin en yüksek yeri 1250 m yüksekliğinde, diğer yerle melerle aralarındaki uzaklık sadece 2,1 km olmasına rağmen, yükseklik farkı 280 m bulmaktadır. Dikkatli bakıldığında kentin topografyasının başka kent ve payitahtın tüm gereksinimlerine cevap verecek nitelikte bir topografyaya sahiptir. Bozazköy, doğu ve güneydoğuda yüksek tepelerle çevrili, tümsekler, çukurlar, kaya kütlelerinin şekillendirdiği iki vadi arasındaki önemli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Geniş bir bölgeyi kontrol edebilecek stratejik bir konumda bulunan Hattuša, bu iki vadi arasındaki konumuyla, buradaki savunma yapılarını oluşturmasını kolaylaştırmıştır.¹⁷¹

Res 8: Çukur Tarla – Harman Yeri (THK Nisan 2007)

¹⁷¹ Seeher 2002, 461; Yiğit 2012, 363.

Kente girmek için; doğu, batı, güney yönlerinden şehre girmek imkânsız görülmektedir. Doğuda derin bir vadi, doğudan gelecek saldırılara korunken diğer taraftan doğu al arazi basamakları üstlerindeki surlarla sağlaması olanaksız bir savunma sistemine dönüşür. Batı ve güney yönünden şehre girmek ise coğrafyanın zorlu engelleri ile doludur. Bozazköy 3 tarafı kayalarla çevrili, doğu al savunma yapan müstahkem konumda olmasından dolayı, şehre sadece kuzey yönünden giriş yapılabilir. Hititlerin dümanları veya gelen misafirler, kuzeyden şehre giriş imkânı vardır. Düman kuzeyden şehre girdiği zaman bile, bugün Çukur tarla – Harman olarak bilinen yer dümanın kenttin içine girmeden mahsup edilmesi için yeterlidir. Ayrıca kentin ilk kurulduğu yer olan Aşağışehir ve bölgenin tamamı derin kayalık arasındaki konumu doğu saldırılara karşı savunmaya kolay bir yerdi.¹⁷²

Hititlerin burada kurulmaları için Bozazköy'ün konumunun bir diğer avantajı ise budur; Orta Karadeniz bölgesinde dağların oluşturduğu doğu al geçitler için Anadolu ve Karadeniz arasındaki yol güzergâhlarını kolaylaştırmıştır. Üzerinden günümüzde, kuzey - güney yolunun geçtiği Kabaktepe'nin durumu, yol güzergâhlarının ortasında bulunması, stratejik ve ticari yol güzergâhlarının üzerinde bulunması açısından Hititlerin burada kurulması tesadüf değildir. Kızılırmak kavisindeki güney tarafında Kayseri, Nevşehir güzergâhı, Toroslardan geçitlerinden ve Çukurova'dan kuzey tarafında ise Suriye kapılarına kadar, güneybatıda Konya ovasından Anadolu'nun her tarafına gidilmekteydi. Bu yüzden Bozazköy'ün konumu doğudan batıya, kuzeyden güneye uygun konumdaydı. Hititler Bozazköy'den Anadolu'nun her yerine gidebilir ve rahatlıkla yol güzergâhlarını kontrol edebilmektedirler.¹⁷³

Bozazköy ne Kaneş'- Kültepe gibi ticaret yollarının merkezinde ne de dümanın hemen gelip geçeceği bir konumdadır. Dümanın kolaylıkla erişilemeyeceği kadar içeride ve etrafındaki vassal devletler tarafından korunan bir bölgededir.

Hattuşa'nın her türlü yollarından içeride olması ve Anadolu'nun ortasında yer alması, bugün tıpkı Ankara'nın 1920'li yıllarda, her türlü ulaşım yollarından uzak,

¹⁷² Aktüre 1997, 145.

¹⁷³ Nauman 1975, 334;Hout- Dominique 2000, 22; Sir Gavaz 2012a, 29.

bozkır hâkim bu yerin ba kent olması gibi ya da Amerika'nın ba kenti Washington olması gibi benzerlikler vardır. Ba kent M.Ö. II. bin yılda bütün uygarlıklara, ticaret merkezlerine uzak olmasına rağmen avantajlıdır. Çünkü Hititler ellerini kollarını sallayarak, Hattuša'dan çıkıp, Kuzey Suriye Bölgesine, Amik Ovası ve Babil'e kadar sınırlarını genişletirken, Hititlerin çevresindeki çou düman Hattuša'ya kadar gelememi. Bunun nedeni Hattuša'nın co rafi konumu, sapa dar geçitlerle kurulu bir da kenti olmasıdır. Dü man ordularının ulaşmaya ı kadar sınırlardan uzak bir konumda olması ve Vassal Devletler tarafından tampon bölgeler oluşturulması Hattuša'yı korunaklı bir yerle im halinde getiriyordu. Bir di er sebebi ise Hitit topraklarına giren dü manlar uzun mesafelerden gelip, Hitit topraklarında kı ı geçirmeleri imkânsızdı. Yani dü manlar ya Vassal devletler tarafından frenlenir ya da Hitit topraklarında kı ı geçiremeden hezimete u rardı. Dü man, Hitit topraklarına gelse bile, dönü ünde yollar karla kaplı olacaktır.¹⁷⁴ Kısacası, dü manların Hitit çekirdek bölgesi olan Hattuša'ya gelmeleri zordu, gelse de Hitit topraklarında hapis kalırdı. Bu yüzden sadece yakında bulunan Ka kalar ve Hurriler barbarca ve dü manca Hattuša'yı tehdit etmekteydi. Ka kaların ba kente 50 km gibi yakın bir mesafe de olmasından dolayı, Ka ka saldırılarına açık bir konumda kalmı tır.¹⁷⁵

Hitit devletinin, etrafı tamamen küçük devletler tarafından sarılmı tı. En yakınında kuzeydo usunda Karadeniz bölgesine konumlandırılan, Ka kalar çevresinde bulunan bu küçük devletler sayesinde korunaklı bölümdedir. Şamuha merkezli olan Hitit devleti tarafından kurulmu Yukarı ülke sayesinde Hitit ülkesinin kuzey sınırları Ka kalar'a kar ı çok daha korunaklı bir durumdaydı. Hurri saldırılarında, bir keresinde Hurriler' in ba kente yakla malarından dolayı korkan Orta Hitit krallarından I.Tuthaliya Hurriler yüzünden Şapinuwa'ya kaçmı tır.¹⁷⁶ Sadece bu iki tehdit yüzünden ba kentin savunulması ve tampon bölgeler oluşturularak koruma altına alınmı tır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Ünal 2014, 20-21.

¹⁷⁵ Hout-Dominique 2000, 229.

¹⁷⁶ Prof. Dr. Ahmet Ünal hocamın ifahen verdi i bu bilgiden dolayı teşekkür ederim.

¹⁷⁷ Hitit Krallarının tamamı Anadolu'ya sefere çıkmadan önce Ka kalar' ı kontrol altına alıp ya da onları geri püskürtüp ba kentin güvenli ini sa ladıktan sonra sefere çıkmı lardır. Detaylı bilgi için Alparslan 2006, 41.

Hitit Devletinin güneydoğu su ise Halep, Babil, Tel-Açana tarafından çevrelenen önemli bir yarımada durumundaydı. Bu nedenle Hitit kralı Anadolu seferlerini yürütürken bu bölge Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Mısır'a karşı daha korunaklı bulunmaktaydı. Zira bu bölge oğulları, erkek kardeşleri, yeğenleri ve hanedanın diğer mensupları tarafından birinci elden idare edilmekteydi.¹⁷⁸

Sir Gavaz 'a göre Hitit kralının kült gezileri sırasında Hititler Hattuša ve çevresinde bir merkezile tirme politikası uygulamı tır. Yani bir nevi gövde gösterisi yapılmaya çalışılmı tır. Özellikle Orta Hitit döneminde Kalkalar yüzünden birçok bölge Hitit hâkimiyetinden çıkmı tır. Bu yüzden yapılan bayram merasimleri ile hem diğer manülkelere hem de kendi vatandaşlarına bölgedeki Hitit üstünlüğü gösterilmeye çalışılmı tır.¹⁷⁹

Öte yandan şehirde bulunan çok sayıda su kaynağı Budaközü Çayının amansız yükselişleri ve bitmeyen suyu, Hititlerin bu bölgeyi seçmelerinde en etkili faktörlerden biri olmalıydı. Bölgenin jeolojik yapısı gereği güneyden kuzeye eğilen yer yer su geçirmeyen kil, yay akis malzemenin içinde yer alan kaya kütlelerinin altında görülen, doğal kaynaklar, alüvyonal topraklar sayesinde tüm yıl boyunca yüzeye çıkmaktadır. Tüm yıl boyunca, düzenli kullanılabilen ve kontrol altına alınan sular vardır. Nitekim doğanın sunduğu, bu imkân Hititlerin burada kurulmalarında büyük rol oynamı tır. Kentin gelişimi için, su kaynaklarının bolluğu hayati önem taşımaktadır.¹⁸⁰ Doğuda ve batıda derin boğazlarla sınırlı zengin su kaynaklarına sahip yoğun ormanlık alanlar, çayırlar ve av alanları ayrıca geniş verimli ovasıyla büyük bir nüfusa yetecek yaşam olanağı sunan doğal korumalı bir yerleşim yeridir.¹⁸¹

Bu verimli arazinin suyu, bol tarıma elverişli olması yerleşimin muhtemelen yerleşimin bağından beri etkili olmuştur. Bu verimlilik o kadar fazla idi ki başkent birçok yerinde tahıl siloları yapılmı tır. Buradaki tarımsal verimin başlıca, bahçecilik, madenin ve ganimetin varlığı bölgenin Hitit ordularını doyurabilecek, verimlilik ve onlara yetecek topraklara sahip olması açısından önemliydi. Çi

¹⁷⁸ Akurgal 2001, 111-112.

¹⁷⁹ Sir Gavaz 2012a, 36.

¹⁸⁰ Schachner –Wittenberg 2012, 6.

¹⁸¹ Neve 1996, 99; Yiğit-Somuncu 2010, 773; Sir Gavaz 2012a, 29.

sıkıntısı, toprakların verimini artırmak istenmesi sava lardan NAM.RA¹⁸² getirmeleri topra ın fazlalı mını ve önemini göstermektedir.¹⁸³

Hitit devrinde bölgenin ormanlarla kaplı olması hatta ilk kazı zamanlarında ormanlar yüzünden kazı çalı ması yapılmadı ı bilinmektedir. Ormanlık alanların bol olması Bo azköy'e yapılacak yapılara kereste sa lamı tır. Hititlerin ah ap malzemeyi hayatlarının her alanında kullanımı olmaları, bölgenin orman dokusunu ispatlamaktadır. Bölgede ormanların yo un oldu unu gezginler ve bölge halkının ya lıları tarafından ifade edilmektedir. Ünal'a göre, bugün var olan bikçam ormanında, geçmi zamanlar da Texier'in dedi i gibi Büyükkale veya Büyük Tapınak anıtsal saray çatılarını örtecek boylarda uzun, düzgün ve elveri li tomruklar yeti mi olmaz. Bu tür kereste muhtemelen Karadeniz bölgesinden ta mınıyordu.¹⁸⁴ Böylece Hititler'in Bo azköy ve çevresindeki ormanlık alanların fazla olmasından dolayı avantajlı bir bölgede kurulmu lardır.

Bazı bilim adamlarına göre, Bo azköy'ün çetin co rafyası Hititlerin geli imine imkân vermi bazılarına göre ise zorlamı tır. Savunması bakımından Bo azköy co rafyası, Hititleri zorlamamı olsa da bölgenin topografyası Hititlerin yapıları için dezavantaj olmu tur. Fakat Hititler'in bu çetin co rafya ile ba etmeyi bilmi yükseltimi arazisinin kent planlayıcılar tarafından ustalıkla kullanıldı ı görülmü tür. Bir ba ka avantajı ise Bo azköy'de a ırı ve yo un ya ı lar sele sebebiyet vermektedir. Bu zaman zaman modern köy halkı için bile tehlike olu turmu tur. Bu yüzden da eteklerine veya ovaların kenarlarına yerle imlerin tercih edilmesi bilinçli olarak yapılmı eylemler gibi dü ünülebilir.¹⁸⁵ Bu durum Hattuša'nın co rafi konumunun ovalara göre daha avantajlı oldu unu göstermektedir.¹⁸⁶

¹⁸²NAM.RA Hititlerin fethettikleri topraklardan canlı olarak getirilen sava tutsakları/ sava sürgünleridir. Bunlar tarımsal alanlarda i gücü olarak kullanılmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Alp 1949.

¹⁸³ Kurt Ankara t.y, 2.

¹⁸⁴ Bryce 2003, 247; Seeher 2006a, 101; Ünal 1999, 157.

¹⁸⁵ Schachner 2014, 12; Schachner 2012b.

¹⁸⁶ Schachner 2014, 12.

Hattuša'nın yüksek arazisi ülkede ya mur ya da rüzgâr oldu unda her eyi alıp götürmekteydi. Nitekim yükseltiden dolayı, Hitit topraklarında kar fazla kalmıyordu. Bölgedeki yükselti Hitit topraklarının su akı nı, ürün çe itli ini ve halkın ya adı ı alan ve kralların ya adı ı yerlerin farklı olması elbette bir do al avantajdır.¹⁸⁷

Hitit ba kenti Hattuša, ilk kurulu yıllarından imparatorlu un çökü üne kadar merkezi otoritenin gözdesiydi. Her ne kadar mparatorluk dönemi krallarından I. Şuppiluliuma Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya seferi sırasında bölgeye uzak kalsa da; Hitit kralları Hattuša'dan ülkeyi yönetmeye devam etmi lerdir. II. Muwattali döneminde ba kentin kısa süreli olarak A a ı Ülke'de yeri henüz tespit edilmemi , Tarhuntašša kentine ta ınmasına ra men II. Mur ili tahta geçer geçmez ba kenti, yeniden Hattuša'ya ta ımı tır.¹⁸⁸ II. Muwattali'nin ba kenti Tarhuntašša'ya ta ınmasının arkasında jeopolitik ve askeri nedenlerin yatıp yatmadı nı bilmiyoruz. Fakat Tarhuntašša'nın Bo azköy gibi korunaklı bir yer olmadı ı ve Hititlere avantaj sa lamadı ndan dolayı Hattuša'ya gelindi i dü ünülebilir.¹⁸⁹

Hitit diplomasisinin odak noktası güney sınırında yer alan Kuzey Suriye'dir. Ancak ba kent Hattuša'nın tam tersi yönde kuzeyde olması bölgenin jeopolitik olarak konumu ile alakalıdır.¹⁹⁰Bölgenin bütün ticari ili kilerinin yapıldı ı Suriye ve Mezopotamya kilometrelerce uzaklıktadır. Bu da dezavantaj sa lamaktadır. M.Ö. XIV- XIII. yüzyılda ise Kuzey Suriye'ye ve Mezopotamya'ya hâkim olmalarıyla ba kent oldukça uzakta kalmı tır. Nitekim ticaretin odak noktası olan, Kuzey Suriye bütün dünyanın merkezi konumundadır. Yani Hattuša; Anadolu'nun tam ortasında

¹⁸⁷ Ünal 2005, 60.

¹⁸⁸ De Martino 2006, 110.

¹⁸⁹ Muwattali'nin ba kenti Anadolu'nun güneyinde, güvenli olan Tarhuntašša'ya ta ınmasının nedeni; kuzeyde sürekli tehlike olan Ka kalar' dan korunmak amaçlı oldu u tahmin edilmektedir. Bir di er görü ise güneyde güçlenmeye ba layan Mısır'dan, Kuzey Suriye topraklarını korumak amacıyla ba kenti daha yakın bir yer olan Tarhuntašša'ya ta ınması olabilir. Bo azköy'ün jeopolitik konumun o dönemin artlarında bir dezavantaja dönü tü ünü fakat daha sonraki dönemlerde tehlikenin geçmesiyle tekrar Hattu a'ya dönüldü ü de dü ünülebilir. Do an Alparslan 2012, 132 -133.

¹⁹⁰ Aktüre 1997, 145.

yer alırken asıl odak merkezinden 2000 km uzakta kalmı tır. Bütün bunlara ra men ba kent Hattuša'dan vazgeçememi lerdir.¹⁹¹

Hitit ba kenti ilk bakı ta verimli bir arazide kurulmu tur. Fakat bu topraklar Suriye ve Mezopotamya toprakları ile kıyaslandı nda elbette verimlili i zayıftır. Nil nehrinin suladı ı verimli arazileri yoktur. Bu yüzden Hitit ordularına yetecek bu dayı yakın çevresinden temin etmekteydi. Ama bölgeyi topo rafya olarak ele alırsak mütevazı olarak ya anabilecek kadar ürün verimlili i vardır.¹⁹² Di er taraftan Hititlerin kuruldukları bölgede, hasattın yılda 1 kez yapılması yazların, sıcak ve kurak kı ların, so uk geçti i bu karasal iklim, ya ı ların ise sadece ilkbahar ve sonbaharda olması ve bazen ya ı hiç almayarak kurak yılların olması Hititleri olumsuz olarak etkilemi tir.¹⁹³ Ayrıca Hititler kıtlık döneminde, bu dayın Bo azköy-Hattuša'ya ta nması uzun yolculuk gerektirdi inden dolayı Bo azköy'ün konumunun, Hititleri olumsuz etkiledi ini görmekteyiz.

Bo azköy'ün da lık ve kayalardan olu an co rafyasında kurulmak Hititleri hastalık derecesine varacak ekilde ta hastası yapmaları ta n sa lam ve kalıcı madde oldu u gerçe i, co rafyanın dikte etti i unsurdur. Bugün Bo azköy'de hemen her alanda ta ustalı mın ortaya koydu u ba arıları mimari eserleri, kent planlayıcıların kenti düzelmesi, sadece kuru tarım yapılan bu toprakların bu kadar verimli hale getirilmesi, su kanalları hiç üphesiz co rafyanın Hititlerin ustalıklara dikte ettirdi i etkilerdir.¹⁹⁴

M.Ö. III. ve M.Ö. II. bin yıllarının sonunda, Hitit co rafyasının topraklarının geni lemesine ba lı olarak kültürel ve etnik, dinsel açıdan çe itlili e sebep olmu tur.¹⁹⁵

Bo azköy'ün bu co rafyası ilk bakı ta dezavantaj gibi görülmesine ra men Hititler bu co rafyayı avantaja çevirmi lerdir. klim ko ullarıyla ba etmeyi, olası do a olaylarında önlem almayı ve ba kentin yapıla masında bile bölgenin

¹⁹¹ Seeher 2002, 461;Hout- Domingué 2000, 228.

¹⁹² Schachner 2012b, 26.

¹⁹³ Schachner 2012b, 26-27.

¹⁹⁴ Ünal 2014, 23; Ünal 1987, 39.

¹⁹⁵ Schachner 2012b, 26.

co rafyasına uygun mekanlara uygun yapılar inşa etmişlerdir. Ayrıca Ünal'a göre "Hititleri uygar bir kavim haline getiren Hititlerin becerilerinin ve çalı kanlıklarının yanında Anadolu co rafyasıdır."¹⁹⁶

Hititler, şehir devletlerini tek tek hâkimiyetleri altına aldıktan sonra, siyasi birli ini kurarak bu kentleri Hattuša'yı bir metropole dönü türmüşlerdir. Bu kent olduktan sonra idari, siyasi, askeri, dini, kültürel ve ticari açıdan de il o zamanın dünyasının merkezi olan Hattuša, bütün yolların dü ümlendi i bir merkezdi.

Hititlerin, Hattuša merkezli kurdukları bu yerin bilinçli olarak seçildi i a ikârdır. Yalnız her eyin avantajı dezavantajı oldu u bilinmektedir. Ama Bo azköy'ün avantajları daha fazla oldu u için ve ülkenin buradan yönetilmesi her daim yarar sa ladı ı ve Bo azköy'ün etrafı gerek yerel beylerle anlaşma yapılması, gerekse de seferlerin Bo azköy yönünden ilerlemesinden dolayı daima bu kent olarak kalmı tır.

3.4. şehir ve Yerleşim Düzeni

Hititler, şehirlerini kurarken en çok önem verdikleri husus ku kusuz co rafî olarak erişebilirlik ve stratejik unsurlardır. Dini kaygıların nasıl bir rol üstlendi i henüz açıklı a kavu turulmamı tır.¹⁹⁷ Ama Hitit şehirlerinde belli ba lı, ortak özellikleri vardır.

Hititler yerleşim düzeni olarak şehirlerini, höyük yerleşimleri ekinde de il, daha çok yüksek platolarda, kayalık bir arazide kurulmuşlardır.¹⁹⁸ Ara tırmacılara göre, yüksek bir arazide kurulan Hititler, kuruldukları bölgeyi Hititler tirmi lerdir. Çünkü co rafyanın verdiği unsurları, kendi tarzlarında inşa etmiş ve hemen hemen bütün şehirlerinde bu tarzlarını göstermişlerdir. Bu yüzden co rafyanın verdiği ölçülerle, yapılarını şekillendiren Hititler, co rafya ile bütünleşmişlerdir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Ünal 2002, 7-8; Ünal 2014, 26.

¹⁹⁷ Mielke 2013, 141.

¹⁹⁸ Schachner 2012b, 33-34.

¹⁹⁹ Mielke 2013, 141.

Hititler, Hattuša'da 181 hektarlık bir alanı kapsayan bir bölgede yerleşmişlerdir. Boazköy'ün büyüklüğü, 167,70 ha, Hititler, çoğunlukla akropolün eteğinde veya ovalarda vadilerde dağ yamaçlarında kurulmaktadır.²⁰⁰ Anadolu'da kurulan höyüklere nazaran Hattuša/Boazköy'ün ve Şapinuwa'nın yerleşim alanları dardır.²⁰¹

Hititler, kendileri yeni bir kent kurmayı onlardan önce kurulan bölgelerde yükselmekteydiler.²⁰² Ünal'a göre, "*Kent kurmak*" ifadesi yerleşime açmak anlamında düşünülebilir.²⁰³ Hititler'in diğer bazı yerleşim yerlerinde de gözlemlenmiş gibi korunaklı bölgeleri seçmeleri tesadüf olmamakla, başkent olarak seçtikleri Hattuša/Boazköy'de de kendini göstermektedir.

Hattuša'da, Kızılarkayaş dere yatağı, kenti kuzey ve güney olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. Bölgenin kuzeyinde yer alan bölüme "Aşağı şehir" güneyinde yer alan kısmına ise "Yukarı şehir" denilmektedir.

Res 9: Boazköy- Hattuša Aşağı şehrin Hava Fotoğrafı (Nisan 2007)

²⁰⁰ Ünal 2005, 25; Schachner 2012b, 24.

²⁰¹ Ünal 1999, 163.

²⁰² Ünal 2005, 38-39.

²⁰³ Ünal 2005, 25.

A a ı ehir, Seeher'e göre, en eski Hitit yerle imine verilen isimdir. Günümüzde Büyük Mabet, Kraliyet Sarayı(Büyükkale) olarak adlandırılan yerdir. Yapay bir teras üzerine kurulmuş olan bu yer, adeta kraliyet için, tapınak ve savunma için en uygun mevkidedir. Bu alan yüksekliği 2-3 m'yi bulan poternli surla kadar uzanan terasla, Yukarı ehir'den ayrılmaktadır.²⁰⁴

Yukarı ehir ise Neve'nin tanımıyla, Eski ehlin güneyinden başlayarak yükseltinin artması ve kutsal mekânların arttığı bölümdür. Yukarı ehirde Tapınaklar Mahallesi etrafı doğal yamaçlarla çevrilmiş ve doğal çevreden başka hiçbir şey görmemesi ekinde planlanmıştır. Yani tam bir dini mekân haline getirilmiştir. Yukarı ehir'de Poternli Sur'un hemen güneyinde bulunan Yerkapı ehlin en yüksek yerini oluşturur. Ayrıca surların üzerine inşa edilmiş Kral Kapı, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı bulunmaktadır. Bununla birlikte Yukarı ehir'de sarnıçlar, kutsal odalar, Ni antepe, Sarıkale gibi mevkiler bulunmaktadır.

Schachner, Bozazköy'ün bu zorlu coğrafyasını düzenlemelerini, insan yapımı ve insan kurallarına göre çevrenin anlamlı hale getirilmesi olarak ifade etmektedir.²⁰⁵ Yani bu durum kent planlayıcılarının isteyerek, bilinçli olarak Bozazköy'ün çetin coğrafyasına karşı uyguladıkları sistemdir. Bu sistem sadece ehircilik anlayışları değil, insan kontrolünde çevrenin düzenli hale gelmesidir. Surlarla ve kapılarla bu sistem daha görkemli hale getirilmiştir.²⁰⁶

Hititler, kurdukları coğrafyada onlara yararsız olacak yerleri imkânlarım verdi ölçüde ve kent planlayıcılar sayesinde düzenli bir yapılaşmaya gidilmiştir. Ama Bozazköy'ün coğrafyası gittikçe yükselen, aralarına serpiştirilmiş kayalık alanlar ehlin tümünü planlamak ve yapı, surla yapmak bu kent planlayıcılarının ini zorla tırmıştır. Bu yüzden kent planlayıcıları tarafından ehir küçük bölümlere, bölünerek bu topografya etkin halde kullanılmak istenmiştir. Bu da ehlin yapılarının fonksiyonlarına göre düzenleme yapılması anlamına gelmektedir.

²⁰⁴ Schachner 2010b, 213.

²⁰⁵ Schachner 2014, 13.

²⁰⁶ Bryce 2003, 251-252; Seeher 2006a, 3-5.

Topografyanın birbirinden ayırdığı bu yapılar, fonksiyonları bakımından da ayrılmıştır. Boazköy'de bu bölünme Büyükkale'de saray, Aşağı Ehir'de teraslarla hem konutlardan oluşan mahalleler, hem de anıtsal tapınak, Yukarı Ehir'de Tapınaklar Mahallesi, Sarıkale Vadisi, Orta Plato ve daha birçok değişik yapıda anıtsal kapı ve mimari yapılar eklindedir.²⁰⁷

Topografyanın ayırdığı bu yerleşimlerde yapıların fonksiyonları da ayrı ve birbirinden bağımsızdır. Örnek olarak Hitit Kralları, ülkeyi Büyükkale olarak adlandırılan sarp bir kayalık üzerine oturmuş saraydan yönetiyorlardı. Buraya gelen misafirler ya da saraya giren insanlar göz önünde tutularak nereye ulaşmaları istediklerine göre gidilen yapıları vardı.²⁰⁸ Büyükkale'nin korunaklı bir mevkide yer alması da dikkat çeken bir özelliktir. Bu gibi yapılar Hititlerin, diğer Ortaköy (Šapinuwa) –Kuşaklı (Sarišša) gibi yerleşimlerde de gözlemlenmiş korunaklı ve yapılarının benzer olması tesadüf olmamakla birlikte Boazköy- Hattuşa'da kendini göstermiştir. Kısacası, Hititler kuruldukları bölgede coğrafyayı aktif hale getirmişlerdir.²⁰⁹

Hititler, olumsuz doğa koşullarına göre yerleşimleri düzenlemişler topografyanın ölçüsünde çok merkezli yapısı eyalet merkezleriyle politik bir sistem kurmuşlardır.²¹⁰ Hitit kentlerinde ticaret ve ekonomiden daha çok askeri ve politik etkiler yüzünden yapılaşma görülmüştür.

Boazköy içeriden ve dışarıdan kent planlayıcıların düzenlemesi ile farklı görünümündedir. Güneyde askeri ve iktidarı simgeleyen savunma yapıları varken kuzeyde ise daha çok Hitit medeniyetinin görkem ve ihtişamı yansıtılmıştır. Boazköy'ün coğrafyası Hitit medeniyetinin siyasi dini ve savunma durumuna, yani dümanların gelebilecekleri yönlerle göre düzenlenmiştir.²¹¹

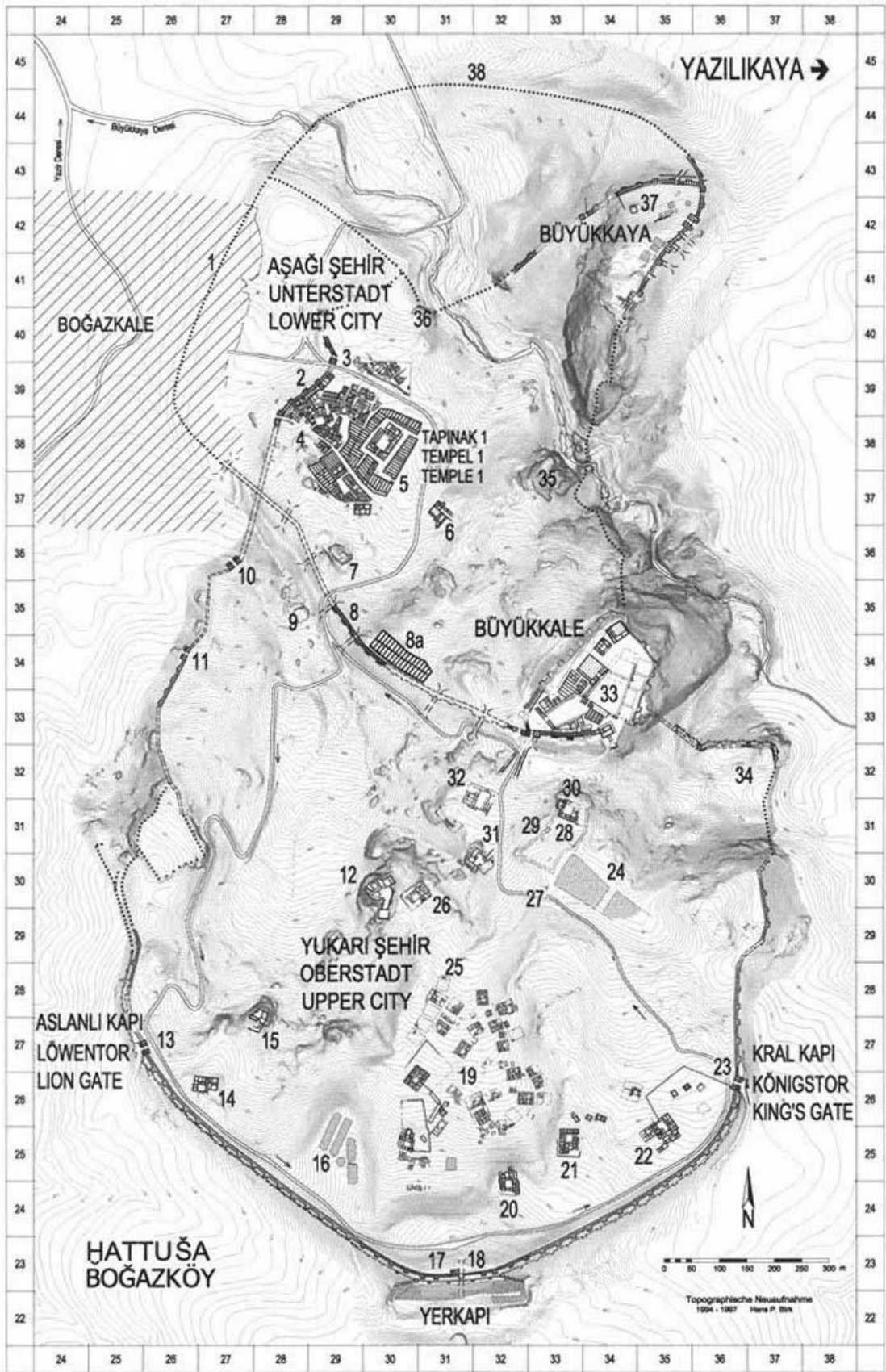
²⁰⁷ Schachner 2014, 12.

²⁰⁸ Schachner 2014,13.

²⁰⁹ Seeher 2011, 303;Schachner 2014, 13.

²¹⁰ Schachner 2014, 34.

²¹¹ Schachner 2014, 14.

Res 10: Hattusa Kent Planı (Seeher 2006, 196)

3.5. ehri Mimarisi

Bo azköy, Hitit mimarisini en iyi yansıtan Hitit ehri ve ba kentidir. Bo azköy, co rafya olarak da lık ve kayalık bir alanda kurulmasına ra men, Hitit mimarlarının, kent planlayıcılarının sayesinde döneminin en iyi kenti, haline gelmi tir.

3.5.1. Resmi Yapılar

Hitit mimarlarının bu co rafyada incelikle ve titiz bir çalı ma ile in a ettikleri yapıların en eskisi Büyük Tapınak ve Büyükkale'dir. ehri yerle im tarihi Eski Tunç Ça na kadar gitti inden dolayı, yapıların genel yapısı ve günümüze ula ması farklılık göstermektedir. Genellikle sadece temel ta lar olan duvar ta ları kalmı tır. Bu ta ların yeri, de i tirilmedi i müddetçe yapı bozulmamı tır. Yapılarda, genellikle ta temel üzerine ah ap ya da kerpiç kullanılmasından dolayı günümüze sadece temelleri kalmı tır.²¹²

Bu dönemde en basit olarak yapılmı ev, iki odaya sahip ve dikdörtgen eklindedir. Odalara direk geçi yapılabilmekte, konutlar, sanki tek bir ustanın elinden çıkmı gibi gözükmetedir. Bazı evlere, sonradan eklemeler ve odaların sayısında artma olmu tur. Odalarında at nalı eklinde ocaklara rastlanmı tır.²¹³

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Hattuša'nın tahrip edilmesiyle birlikte Eski Hitit döneminde ba layan yapılar mparatorluk ça ında yukarı ehre do ru geni lemi tir. Nüfusun artı ı böyle bir yapıla mayı zorunlu hale getirmi tir. Bu yeni yapılan yapılar daha çok resmi ve dini i levlerde iken konut yapımı sadece Büyükkale ve A a 1 ehri ile sınırlı kalmı tır.²¹⁴

Bu evlerde rahipler, memurlar, tüccarlar ve zanaatkârların ya adı ı tahmin edilmektedir. Evler burada ya ayan insanların ihtiyacına ve topografyanın durumuna göre düzenlemi tir. Önceleri açık bir iç avluda iken, daha sonra evin ortasında sofa

²¹² Neve 1996, 100-103.

²¹³ Neve 1996, 106

²¹⁴ Neve 1996, 106.

benzeri, yapı olu mu tur. Evler tek katlı ve ta dö eli sokaklarla ayrılmaktaydı. Ayrıca atık su kanalları vardı.²¹⁵

Yukarı ehirin bir bölümü tamamen konut olarak kullanılmı , 20'den fazla odalı 25x20 m ölçüde yapı vardır. Saray muhafızlarına ait oldu u dü ünülen, bu yapı MEŞED²¹⁶ en üst düzeyde devlet konutudur. Burada bulunan bir tablet ile i levi ö renilen, bu yapı sayesinde burada dini hayatın etkisinin kült ve ritüellerin sadece tapınaklarla sınırlı kalmadı ı görülmü tür.²¹⁷

Bir di er yapıt ise Yamaç Evi'dir 32x36 m ölçülerinde çok katlı 13x17 m büyüklü ünde salonu vardır.

Ba kent gibi kayalık arazide yapılan konutlar da Yenicekale, Sarıkale ve Ni antepe gibi yapılarda kaya kütleleri üzerine yapılmı tır.²¹⁸

Büyükkale – Kral Sarayı olarak bilinen yer ise sarp yamaçlarla çevrili ovaya hakim bir ekilde, düzlük bir alandadır. Surlarla çevrili bu yerin içerisi, farklı i levleri barındıran yapıdır. Eski Krallık döneminde, yerle im yeri olarak seçilmesine ra men, daha sonra burası jeopolitik ve co rafi özelliklerinden dolayı kraliyet merkezi yapımlardır.²¹⁹

Büyükkale'nin içindeki yapıların farklı fonksiyonda olmasından dolayı hafirler tarafından A harfinden M harflerine kadar sıralanmı tır.

Ortasında büyük havuz bulunan C yapısı kült i levi de oldu u dü ünülen D yapısının üst katında kabul salonunu vardır. Bu kabul salonuna orta avludan sa lanmaktaydı. Kalın duvarlara sahip anıtsal nitelikli F ve G ise yapılar ise kralın ve ailesinin ya adı ı yerler olmalıydı. A,K,E yapılarında ise kil tablet ar ivi ele

²¹⁵ Seeher 2013, 316.

²¹⁶ Kral muhafızlarının komutanı, genellikle Büyük Kralın karde leri tarafından atanan önemli bir askeri subaydır. Detaylı bilgi için bkz. Collins 2007, 107.

²¹⁷ Seeher 2013, 317.

²¹⁸ Seeher 2013, 31.

²¹⁹ Darga 1992, 192.

geçmi tir. G yapısı ise 24 m uzunlu undaki havuzdur. B,C,J,M,N yapıları ise dini hayatın etkisinde yer alan kutsal mekânlardır.²²⁰

Res 11: Büyükkale'nin Havadan Görünü ü (THK Nisan 2007)

Çivi yazılı metinlerden ö rendi imiz kadarıyla saray yapılarının içinde depo, mutfak, silah deposu, ahır ve atölyelerin oldu u dü ünülmektedir. Üst düzey memurların ve saray muhafızlarının da sarayın içinde ya adı ı bilinmektedir. Tıpkı Osmanlı Devletinde oldu u gibi yönetim iç içe ya amaktaydılar.²²¹

Sarayın içerisinde yeterli alan olmadı ından Büyükkale'nin üzerindeki mevkide Hititlerin mühür baskılarının yer aldı ı 3000'den fazla bulla ve ar iv bulunmu tur.²²²

Bin Tanrılı Halk olarak kendilerini tanıtan Hititler için tanrılar ve tapınma yerleri çok önemliydi. Bu yüzden Bo azköy siyasi ba kent olmasının yanında dini

²²⁰ Darga 1992, 88; Seeher 2013, 319-318.

²²¹ Seeher 2013, 320.

²²² Seeher 2013, 320.

merkezdir. Ba kentte bulunan tapınaklarda bunu göstermektedir. Hititlere göre, tanrılar yeme, içme, giyinme, övülme, saygı duyulmayı isterler ve tıpkı insanlar gibi evleri vardır. Bu tapınaklarda kâtip, rahip, müzisyen vb. çalı anlar tarafından tanrılar için bayramlar kutlanıyordu. Tapınaklar hem depo hem tapınma yeri hem de çe itli e itimin verildi i yerlerdi.

Tapınaklarda, avlu yapının en temel ö esi etraflarına da odalar yer almaktaydı. Büyük katılım ve tapınmalar bu avluda yapılmaktaydı. Bunun yanında kült heykelinin bulunduğu tapına ın en kutsal mekânı olan kült odasına girmek rahipler kral ve ailesine özgü bir ayrıcalıktı.²²³

Hitit tapınaklarının büyüklü ü tapına ın olduğu araziye, personel için gerekli odaya ve depolama ihtiyacına göre de i mektedir. Erken dönemlerinde girintili çıkıntılı olan yapılar daha sonraları dikdörtgen ekinde odaların düzenlendi i görülmü tür.

Büyük tapınakta ya da 1 Nolu Tapınak'ta Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güne Tanrısı için yapıldı ı dü ünülen bu yapı, Hititlerin en kutsal mekânıdır. Büyük Tapınak, Hitit panteonun en tepesinde tanrı çiftine adanmış oldu u görü ünü tapına ın içinde bulunan iki kült odası desteklemektedir Hattuša'da bulunan Büyük Tapınak 65x42 boyutlarında olmasından dolayı ötekilerden üstündür. Duvarları ta ıyan ta kaideler özenli i lenmi , ta blokları kült odasında özenli parlatılmış ye il gabra ta ı kullanılmıştır. Kapıların önüne yerleştirilmiş e ikler ve kireçta ından yapılmış bloklar dö enmiştir. Mekânda yeterli ı ı ı istenildi inde sa lanacak yer ise pencere pervazları olduğu görülmü tür.²²⁴

Yapı dört kanat halinde 20 m a an 82 depo odasıyla düzenlenmiştir. Büyük miktarda tahılın depolanacağı pi mi topraktan oluşan yüzlerce küp bulunmuştur. Bunun yanında binlerce çivi yazılı ar iv ele geçmiştir. Merdiven kalıntılarında bu

²²³ Seeher 2013,322.

²²⁴ Seeher 2013, 322.

yapıların iki katlı oldu u üst katlarında tapınak personellerinin ya am ve çalı ma alanı oldu u tahmin edilmektedir.²²⁵

Yukarı ehir de bulunan 31 tane tapınakta ise Büyük Tapınak kadar büyük bir depolama yapısı yoktur. Bo azköy'ün güney kısmında yer alan bu tapınakların IV. Tuthaliya döneminde yapılmaya ba landı ı bilinmektedir. Fakat bazı yapılar bitmedi inden buradaki imar faaliyetinin devam etti i de dü ünülebilir.²²⁶

3.5.2. Savunma Mimarisi

Hititler, savunma sisteminin en büyük halkası olan surları yaparken, arazinin sa ladı ı imkânlardan faydalanmı ve onların savunma sistemleriyle bütünle tirmi lerdir. Bo azköy co rafyasının sa ladı ı do al savunma, Hititlerin Bo azköy'ü ba kent yapmalarının önemli nedenlerde arasındadır.

Bo azköy do al savunma olarak müstahkem bir konumda yer almaktadır. Ayrıca batı güzergâhlarından, Yazır ve Büyükkaya Derelerinin uzanarak kayalık tarafı sivri bir kö e olu turmaktadır. Güneyde ise yarım daire olu turmaktadır. Yukarı ehir'de engebeli arazi Yenice kale, Sarıkale gibi birbirine yakın olması güç do al bir müstahkem savunmayı olu turmaktadır. Dü man Budaközü yakınlarında Ambarlıkaya'dan gelirse Büyükkaya'yı a ıp ehre girebilir bu da biraz zor ihtimaldir. Çünkü co rafyanın büyük gücü, güney, do u, batı yönlerinde dü manın gelebilece i yönlerde do al savunma olarak adlandırılan yerlerdir. Bu yüzden Bo azköy'e, co rafyasından dolayı sadece kuzey tarafından dü man gelebilir. Yani surların olmadığı alanda Bo azköy co rafyasının sa ladı ı savunma gücü devreye girer.²²⁷I.Hantili Hattu a'nın kurulumunu öyle dile getirmektedir.

“ *Hatti ülkesinden hiç kimse tahkim edilmi ehri ler yaptırmamı tır. Ben, Hantili bütün memlekete tahkim edilmi ehri ler kurdurdum. Hattuša ehri ni de ben yaptırdım.*”²²⁸

²²⁵ Seeher 2013, 324.

²²⁶ Neve 1990, 24; Seeher 2013, 325.

²²⁷ Dinçol 1982, 66-67; Blasweiler 2013, 17.

²²⁸ Neu 1974, 30; Mielke 2013, 141.

Bittel, bu tahkimatı bir yenileme çalışması olarak yapıldığını nitekim I.Hattu ili'nin korumasız bir ehirde oturmayacağını ifade etmektedir. Bu söz, Boazköy'de ilk tahkimat değil, daha önce yapılmış fakat yenilenmesi ve genişletilmesi Hattili döneminde yapıldığını ifade etmektedir.²²⁹

Boazköy'ün iç alanında bulunan kent surları ise kuzeyde, Akşehir ehir güneyde, Yukarı ehir olarak ikiye ayrılmıştır. Boazköy'ün etrafını kuşatmıştır. Eski sur kraliyet sarayının bulunduğu Büyükkale'den, kuzeybatıdaki vadiye doğru indikten sonra, büyük bir yay çizerek önce kuzeye, oradan da doğuya yönelip Akşehir ve kuzeyde ehir çevrelemekteydi. Kuzeydoğuda, Büyükkaya sırtından Büyükkaya deresinin sarp vadisi üzerinden Büyükkale'ye ulaşıyordu. Asur Ticaret Koloniler Döneminde, Hattuş Beyliği kavalık bir mevki olan Büyükkale'de yerleşti. Kentin doğusunda 250x 140 boyutlarında sur ile çevriliydi. Burada büyük avlular saray toplantı salonu tablet arşivleri ve dini yapıların yapıldığı yapılar vardı. Hititler, Eski Hitit dönemi surlarının üzerine inşa edilen 76 hektarlık bir alanda yaşıyorlardı. Hititlerin yükselişiyle birlikte kent güneye doğru genişlemesiyle, sur yapılarının da bu yönde yapılması ve böylece güvenli inşalanması gerekmektedir. Zamanla kent boyutu 2,5 kat artmasından dolayı 6,5 km uzunluğunda yeni surlar çevrildi. Böylece kent 182 hektar araziye kapsıyordu.²³⁰

Sandık duvar tekniği ile inşa edilmiş bu surlar iç ve dış olmak üzere paralel iki duvarın birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Temeli taş kaide üzerinde kerpiç tuğlalarla örülmüş duvarlar, Hitit başkentini 6 km bulan şekilde çevreliyordu.²³¹ Çokunlukla, olası bir saldırıyı güçleştirmek için sur duvarları toprak setler üzerine inşa ediliyordu.²³² Boazköy, Kuşaklı'da ve pek çok Hitit kentinde bu şekilde bir savunma duvarı vardır. Bu duvarların dışı bakan taraflarına ara ara kuleler inşa edilmiştir.²³³

²²⁹ Bittel t.y., 7.

²³⁰ Dinçol 2006, 72; Dündar 2009, 43.

²³¹ Seeher 2013, 326; Ünal 2005, 31-33; Kandemir 1933, 86-87; Seeher 2011, 302.

²³² Seeher 2013, 326.

²³³ Schirmer 2002, 82.

Savunma sistemindeki kapı yapıları altında geçen ya da tonoz tekniği ile örülmüş geçitlerde vardır. Bu geçitlere potern - poternli sur denilmektedir. Poternlerden yaya olarak geçilip kaçış kapısı olabileceği de düşünülmüştür. Tabii sur duvarlarının dışında kalan alanda gözetlenmiştir. Boazköy'de Büyükkale ve Büyük Tapınak arasında 8 tane poternli geçit bulunmaktadır. Aslında diğerle Yukarı şehri birbirine bağlayan bu poternler, toplamda ise Boazköy'de 12 potern bulunmaktaydı. Sur bedeni arazinin yapısına göre 3,5m ile 8 m arasında duvar kalınlığına sahipti. 20-30 metre civarında derin ve duvar hattından sonra öne çıkan kuleler duvar seviyesinden yüksekti. Bu duvarlar Hititlerin kendine özgü bir görünüm kazandıran yuvarlatılmış mazgal dileriyle donatılmıştır.²³⁴ Diğer yer ise Boazköy'de güney tarafında bulunan anıtsal veya dini törenlere geçi olarak yapıldığı düşünülen Yerkapı'nın üstündeki burçtur. 35.m yüksekliğinde, 250 m uzunluğunda, 80 metre genişliğinde olan yığma toprak setin yüzeyi tamamen ta ile örülüydü.²³⁵ Bu örülü duvarın yüksekliği 30 metre, eğimi 35 derecedir. Burç savunma yapısı değil anıtsal bir eser yani Hattuşa'nın ihtişamını simgelemektedir. Piramit biçiminde yapılan burcun Mısır etkisini hissettirmektedir.²³⁶

Seeher başkanı yapılan çalı mayla Hitit kent surunun canlandırması, kente anıtsal bir işlevi göstermek amacıyla 65 m'lik kerpiç kent suru aya kaldırılmıştır. Deneysel amaçlı şehre yapılan bu sur çalıması Boazköy halkının da katıldığı ve Boazköy'den getirilen topraklarla, kerpiç yapımını köyün yarıllarından öğrenilerek, Hitit kent suru yapı teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Bu proje ile Boazköy'e gelen ziyaretçilerin bu surun bir örneği ile şehrin tamamının böyle olduğunu düşünülmesi sağlanmaktadır.²³⁷

²³⁴ Seeher 2013, 326; De Martino 2006, 111.

²³⁵ Seeher 2013, 326; Schirmer 2002, 82; Dinçol 1982, 67.

²³⁶ Bittel t.y 20; Dinçol 2006, 83.

²³⁷ Seeher 2007, 9-32.

Res 12: Boazköy Kent Suru Retüksiyonu(Ocak 2014)

Savunma sisteminin en zayıf halkası olan kapılar oldu undan kapıların, sa lam ve heybetli yapılmasının sebebi budur. Boazköy’de bulunan altı kapı dikdörtgen planlı ve kule eklindedir ve dışa bakan yüzleri vardır. Dışa bakan tarafta dümanı içe girdi inde saldırmak amaçlanmaktadır. Düman kapılara yöneldi inde dışı kapıyı açan düman içteki kapıları açmaya çalışırken Hititliler yukarıdan gelerek dümanı malup etmekteydi. Sur kapısı gerekti inde savuna halini alan bir burç gibiydi.²³⁸

3.5.3. Boazköy’ün Kapıları

Boazköy’de bulunan anıtsal kapıların isimleri, Boazköy halkı tarafından verilmiş olup, Hititler zamanındaki adları maalesef bilinmemektedir. Boazköy’de toplam 6 adet şehir kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar Kral Kapısı, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı, Yerkapı, Aşağı/Yukarı Batı Kapılar, şehrin içi ve dışı ile geçiş noktaları olan önemli kapılardır.

²³⁸ Dinçol 1982, 67.

Hititlerin, kontrollü ve güvenli olarak kabul edilen ehirin içi *Happira* olarak adlandırılmakta, tehlike olarak dü ünülen, ehirin dı ı ise (HUR.SAG)olarak adlandırılmakta, bahsedilen bu yerlerin arası ise, gimra- olarak bilinen geçi bölgesi olu turmaktadır. A.ŞA ise otlakların bulundu u, ehirin hâkim oldu u alana denilmektedir. Yani, ehirden uzakla ılan ve kontrolü azalan yer, HUR.SAG olarak adlandırılan yerlere geçilmektedir.²³⁹

Hattuša'nın kapıları, farklı büyüklük ve fonksiyonlara, de i ik formlara sahiptirler. Yukarı ehir'de yer alan be kapı; Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Yerkapı, Sfenksli Kapı, Yukarı Batı Kapı'nın kente giri i sa lamak ve yukarıda bahsedilen gimra- happira arasında, manevi ve ideolojik fonksiyonları vardır. Bu kapılar, dı arıdan gelen insanları etkileyip, Hititlerin güçlerini, ehirin dı na göstermek amaçlı yapılmı olabilir.²⁴⁰

Yukarı kente bulunan, bu kapıların bir yay simetrisi içerisinde birbirleriyle ba lantılı olduklarını ve kutsal yol güzergâhının üzerinde bulduklarını ifade etmektedir. Bu kutsal yol güzergâhını u ekilde tanımlamaktadır.²⁴¹

“Bu kutsal yol kral kapısında kentten çıkarak surların dibinden Sfenksli kapının bastionuna varıyor, buradan dik bir merdivenle do u kanadına ula ıyordu. Oradan ikinci merdivenle bastionun batı yanından Aslanlı Kapı'ya do ru iniyor ve burada tekrar kentin içine açılıyordu. Yürüyü yönü kral kapısındaki kabartmanın içte, Aslanlı Kapı'da ise dı ta olması ile açıkça belli olmaktadır. Tören yolunun asıl hedefinin piramid biçiminde yükselen Sfenksli Kapı bastionu oldu u, buranın merkezi durumundan oldu u kadar içte ve dı ta kabartmalarla süslenmi olmasından da anla ılmaktadır. Buranın askeri strateji bakımından dü ünülmedi i belki de Mısır piramidlerinden esinlenilmi oldu u söylenebilir.”

Neve, Yukarı kentin Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Sfenksli Kapı yamacının ortasında Ni antepe²⁴² çizgileriyle birle tirmi tir. Bu yakınlık, kutsal yol, Yukarı

²³⁹ Schachner 2014, 25.

²⁴⁰ Schachner2014, 26.

²⁴¹ Neve 1990, 22.

²⁴² Ni antepe, Yukarı ehirin kuzeydo usunda, Tapınaklar mahallesine geçi te yer alan büyük bir kayadır. II. uppiluliuma babası IV.Tuthaliya'nın Yazılıkaya in aatını ve Kıbrıs seferini anlatan 11 satırlık hiyeroglif metni vardır. Seeher 2006a, 110.

ehrin kapılarının, dinsel i lev için yapıldı mı göstermektedir. Kutsal yol güzergâhından sonra Yerkapı'da dinsel bir tören yapıtı ı dü ünülmektedir.²⁴³

Kapıların, hem içte hem de dı ta olmak üzere kapı geçi leri ah ap kapılarla kapatılıyordu.²⁴⁴Hattu a'nın bu kapıları, ak am karanlı ı basmadan kentin bütün kapıları sürgüleyip mühürleniyordu. Bu ülkede gelebilecek Ka ka saldırılarına kar ı alınan sıkı önlemlerden birisidir.

Geceleri muntazam nöbetçilerin dola ması ba kan nezaretinde kent kapılarının kapatılması bunu yaparken de aklı ba ında birini görevlendirmek zorundaydı.²⁴⁵ Hititlerden sonra, Bo azköy'de hala kullanılan bu tabir “*Yer Mühürlendi*” dı ariya geceleri çıkılmamasını vurgulamaktadır. *Hazannu*²⁴⁶ tarafından yapılan bu sürgüleme ve mühürlemeden sonra gün do uncaya kadar kimse ne içeri girebilir ne de dı arı çıkabilirdi. Çünkü etraflarında geceleri baskın yapabilecek Hititlerin ba belası Ka kalar vardı.²⁴⁷

Hititçe metinlerde kar ıla ılan *Zippalanda Kapısı* ya da *Tawiniya Kapısı*'nin²⁴⁸ yeri ise tam olarak bilinmemektedir. Bu metinlerde sayıca bilinenden fazla kapı ismi geçmektedir. Metinlerde geçen bu kapıları günümüzdeki kapılarla e le tirmek çok zordur.

3.5.3.1. Aslanlı Kapı

Yukarı ehriin güneybatı tarafında bulunan Aslanlı Kapı, Büyük mparatorluk ça ına yani M.Ö. XIV. yüzyıla tarihlenen tarihlenmektedir. Bu kapı adını dı ta i lenmi , iki aslan heykelinden almaktadır. Aslanlı kapıların benzerleri, Mezopotamya'da görülmü tür. Asurluların, saray ve yol giri lerinde aslanlar bulunmaktaydı.²⁴⁹ Bu benzerlik, aslanların bu dönemde simgesel ve gücün sembolü oldu unu dü ündürmü tür.

²⁴³ Brandau 2003, 183.

²⁴⁴ Seeher 2013, 338.

²⁴⁵ Ünal 2002, 75-76.

²⁴⁶ Hazannu Akadça'sı “*Belediye Reisi*”olan yüksek düzey görevlidir.

²⁴⁷ Ünal 2014, 22.

²⁴⁸ Bu kapı Hattuša'nın güney ve batısında yer alabilece i dü ünülmektedir. Schachner 2014, 26.

²⁴⁹ Collon 1995, 28.

Bozazköy’de bulunan diğer kapılar gibi 15X10 m boyutlarında dikdörtgen iki kulesi olan büyük taş bloklarından iç ve dış kapı geçileri vardır. Bu geçit dışı bronz saçla kapatılıp büyük ahşap kapılarla kapatılmaktadır. Kapının sövelerini hala durmaktadır. Bu kapı içeriden kapatılıyor. Akamları Belediye Başkanı (*hazannu*) tarafından mühürlenerek, sabahları kontrol edildikten sonra açılmaktadır. Giriş çıkışları bu şekilde kontrol edilmektedir. Günümüzde hala sürgülerin geçtiği delikler kapı odasının duvarında görülebilir. Bütün diğer kapıları gibi çift kanatlı kapıların ahşap ve üzeri madeni kakmalarla süslü olarak düşünülmektedir. Bu kapının araba geçileri için yapıldığı düşünülmektedir.²⁵⁰

Res 13: Aslanlı Kapı (Nisan 2015)

Bozazköy’de, sıklıkla kullanılan bu aslansız bezemesi tapınak girişlerinde kral sarayının kapılarında da aslanlar görülmektedir. 2.20 metre yüksekliğinde, ağız kısmı kükreklerinde açık, dili dışarıdan, hantal gövdeleri kakma gözleriyle ve yuvarlak kulaklarıyla, dört tane yontulmuş pençeleriyle görünenleri etkilemektedir. Dümanlı dönük tarafta bulunan heykeller dümanlı, kötü ruhları korumaya ve devletin gücünü simgelemektedirler. Buradaki bu taş işçiliğinde ve ustalığı Mısır etkisinin var

²⁵⁰ Seeher 2006a, 49.

oldu u görülmü tür.²⁵¹ Tabii Hititlerin ta i çili indeki ustalıkları monolit ta lar üzerinde i lenmi aslan betimlemelerinde görülmektedir. Gür yeveleriyle ön pençeleri bir ta blo una i lenmi sol taraftaki aslanın ba ı muhtemelen eskiça larda kırılmı tır. Kısa bir süre önce kopmu olan aslan ba ının yerine yenisi yapılmı tır. Çanak biçimli çukurlara ise adak konuldu u dü ünülmü tür.²⁵² Sol aslanın üstünde hiyeroglif i aretlerle yazı vardır. Ama bu yazıda sadece “*kapı* “ kelimesi okunmu tur.²⁵³

3.5.3.2. Kral Kapısı

Bo azköy’de Yukarı ehir olarak bilinen yerde, bu kral betimlemesi ehriin iç yüzünde tanrı/kral tasviri bulunmaktadır. Sava çı kıyafetleriyle duran bir Hititliyi temsil etti inden, hafirler *Kral kapı* demi lerdir. Kral kapısının kabartması öyle bir i çilikle hazırlanmı ki bazılarına göre yabancı bir ustanın elinden çıkmı tır. Erkek bir figür sava çı giysisi baltası yanındaki kılıcı duru u ile askere benzetilmı tır.²⁵⁴

Kentten ayrılanlara bakıyor gibi yüzünün bir tarafı görülen ve selam verir gibi duran sol kolu yukarıda yumru u sıkılıdır. Her ne kadar kral kapı denilse de kentte giri indeki varlı ı yol göstericili i ve koruyuculu u ile krallın askeri seferlere gitmeden u rak yeri oldu u dü ünülebilir.²⁵⁵

Res 14: Kral Kapısının Ön Taraftan Görünü ü (Nisan 2015)

²⁵¹ Darga 1992, 114-116.

²⁵² Seeher 1999, 42-43.

²⁵³ Bittel t.y, 21; Nauman 1975, 293; Darga 1992, 113-114.

²⁵⁴ Darga 1992, 123;Sevin 2003, 178;Seeher 2011, 306.

²⁵⁵ Bryce 2003, 258.

Ayrıca bu kabartmanın tanrısal sembolü olan boynuzlu mi fer giymesi, Hitit dini törenlerinde kullanılan tören baltasını ta imasından ve bu kabartmanın kraldan çok tanrıyı temsil etmesinden dolayı bu kabartmanın Hitit Kralı IV. Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı Şarruma olabileceği söylenmektedir.²⁵⁶

Kral kapısında kabartmanın tanrı tasviri olduğu ünlü ünde tanrının ayaklarında çıplak olması ilginçtir. Çünkü Hititlerin di er tanrı kabartmalarında tanrıların ayaklarına sivri uçlu Hatti ayakkabıları vardır. Bu kabartmanın ayakları tıpkı Kuzey Suriye sanatlarında görüldü ü gibi çıplaktır.²⁵⁷ Bu nedenle III. Hattu ili'nin döneminde beliren Kuzey Suriye etkisinin olabilir.

Neve'ye göre bu kapı kutsal yol güzergâhında bulunmasından dolayı dini törenlerde önemli bir geçit²⁵⁸ veya Şarruma'nın kutsandı ı bir mekândır. Bir di er görüşe göre ise IV. Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı Şarruma ise Hitit krallarının gerçekle tirece i askeri seferlerde, her zaman yanında olup onu koruyacağı nın göstergesi de olabilir.²⁵⁹ Tıpkı Yazılıkaya'da olduğu gibi burada da bunun vurgulanmış olduğu ünlülmektedir.

Bu kabartma askeri dini tören ve kült gezileri sırasında kral kenti terk etmeden tanrılara hediyeler ve sunular yapılmış olabilir.

Boazköy'deki bu kabartma kapı pervazından ayrılarak Anadolu Medeniyetler müzesinde sergilenmektedir. Boazköy'de kopyası bulunmaktadır.

3.5.3.3 Sfenksli Kapı

Boazköy'de Yukarı ehirin en yüksek yerinde bulunan Sfenksli Kapı, Yerkapı'nın üzerinde dört tane sfenksten adını almaktadır. Boazköy'deki di er kapılardan farklı olarak içeri ve dışarıya bakan dört tane sfenks²⁶⁰ bulunmaktadır.

²⁵⁶ Seeher 2006a, 93; Seeher 1999, 80; Darga 1992, 123-124; De Martino 2006, 13.

²⁵⁷ Darga 1992, 125.

²⁵⁸ Neve 1990, 25.

²⁵⁹ Seeher 2006a, 93.

²⁶⁰ İnsan başlı hayvan vücutlu olan sfenksler muhtemelen Mısırlılardan etkilenilerek Boazköy'e yapılmıştır.

Sfenksler, kanatlı, bacakları kalın, kuyruk ucu kalkık biçimde betimlenmiştir. Yüz hatları ve gözleri belirgin saçları *hator* örgülüdür.²⁶¹

Res 15: Boazköy’de Karlar Altında Sfenksli Kapı (ubat 2015)

Sfenkslere baktığımızda başlarında tanrısallık sembolü olan boynuz²⁶² bulunmaktadır. Mısır etkisinde yapıldığı düşünülen fakat Mısır’da yapılan sfenksler kral tasviri olmasına rağmen, Boazköy’de bulunanlar yumuşak hatlarla oyulmuş divan varlıkları tasvir etmektedirler.²⁶³

Neve’nin yol güzergâhında bulunan bu kapı araç geçişlerinden ziyade dini törenlerde ve tapınakların korunmasını üstlendiği düşünülmüştür.²⁶⁴

Sfenksler, Boazköy müzesinde sergilenmektedir. Yukarı şehir’de ise bir tanesi kopya diğeri ise yangından kalan orijinali bulunmaktadır. Kapının şehre bakan kısımları açık diğeri kısmı ise kanatlı kapılar ile kilitleniyordu. Sfenkslere altındaki

²⁶¹ Darga 1992, 123.

²⁶² Seeher 1999,59.

²⁶³ Darga 1992, 119-120.

²⁶⁴ Sevin 2003, 179-180;Collins 2002, 34.

Yerkapı ve ta dö eli dik merdivenden ula ıldı ı için sıradan bir geçi kapısından ziyade dini törenlerde ya da kült törenlerinde açıldı ı dü ünülmektedir.

Res 16: Bo azköy Müzesinde Bulunan Sfenksler(Nisan 2015)

3.5.3.4. Yerkapı

Yukarı ehrin en görkemli yapısı, hiç üphesiz Yerkapı'dır. ehrin en yüksek inde ve bakıldı ında kilometrelerce uzaktaki uçsuz bucaksız verimli tarım arazilerin yer aldı ı ova görülmektedir. Tabi bu kapı 20 km öteden beri fark edebilecek kadar görkemlidir. Bu kapıda Hititlerin kente kuzeyden yakla ırken siyasi ve dini mana ta ıyan yansıması olarak dü ünülmektedir. Hattuša'ya güneybatıdan yakla ırken ise kendin dar ve derin vadilerinden geçerek ehre giri yapılır. B.Taut tarafından buraya “ ehrin Tacı” denilmektedir. Uzak mesafelerden görülebilen

büyük ehir kapısıdır. Hititler bu anıtsal kapıyla kente gelenlerde yo un etki bırakmak istemi lerdir.²⁶⁵

Res 17: Yerkapı çerisi ve Çıkışı (2015)

Yerkapı'nın taban genişliği 80, yüksekliği 15, uzunluğu ise 250 m, yapay bir setdir. Bu set kireç taşlarıyla kaplıdır. Bindirme tekniği ile örülmüş duvarları vardır. Günümüzde insanların içinden rahatça geçtiği 71 metre uzunluğunda bir tüneldir. Bu tünel kiklop türü iri taşlarla bindirme tekniği ile yapılmıştır. Çünkü eklenen her taş alta bulunan taşta biraz daha öne çıkarılarak tepeye kilit bir taş yerleştirilmesiyle sivri bir tonoz oluşturur. Yere gömülü olan iri taşlar sayesinde yapı yüzyıllardır sağlam kalmıştır.²⁶⁶ Hem tünelin varlığı hem de yukarısında Sfenksli kapıda bahsettiğimiz burç ile yukarıya çıkılmaktaydı.

Ara tırmacıların ortak görüşü, kilometrelerce uzaktan görülebilen bu kapının savunma amaçlı olmamasıdır. Aksine anıtsal bir görünümde devletin gücünü

²⁶⁵ Schachner 2014, 14.

²⁶⁶ Brandau 2003, 180.

simgeliyor ve dini hayatta ise öbür dünyaya geçi yeri olarak dü ünülmektedir.
²⁶⁷102 basamaklı dar ve dik merdiven sayesinde Sfenksli kapıya çıkılabiliyor.

Res 18: Hattu a ehrinin Simgesel Tacı: Yerkapı (THK Nisan 2007)

3.5.5.A a ı Batı Kapı \Yukarı Batı Kapı

Bo azköy'de bulunan bir di er kapı da A a ı Batı Kapı ve Yukarı Batı Kapıları' dır. Di er kapılar gibi bezemeleri olmayan bu kapılardan da ehre giri i sa lanmaktadır. A a ı Batı Kapı kızlar kayasından rahatlıkla görülebilir. Bu kapı büyük ihtimal yukarı ehrin suru yapılmadan önce poternli sura paralel uzanıyordu. Yukarı Batı Kapı A a ı Batı kapının güneyinde kalmaktadır. Bugüne kadar ara tılmamı sırta giri i sa lıyordu.²⁶⁸

3.6. Kentteki Tesisler

Su, ya amın hayat kayna ı oldu undan, tarih boyunca insano lu su kaynaklarının bol oldu u ve suya yakın yerle im yerlerini seçmi lerdir Anadolu su kaynakları bakımından bol olması yüzünden birçok uygarlı ın kuruldu u geli ti i

²⁶⁷ Seeher 2004, 68-69.

²⁶⁸ Seeher 2006a, 44.

yer olmu tur. Hititler Anadolu'da Bo azköy merkezli bir mparatorluk kurmu lardır. Bo azköy, sıcak kuru yazları ve so uk kı ları ile ortalama sıcaklık 9° derece, yıllık ya ı miktarı ise 500 mm civarındadır. Su kaynakları bakımından ovaya hayat veren Budaközü çayına sahiptir. Suyun önemi Hititleri dini, siyasi, ekonomik ve sosyal alanda suyu kutsamalarından anla ılmaktadır.

Hititlerin dini hayatlarında suyun önemini yaptıklarını ritüeller, dini törenler ve tapınaklara giri llerde verilen titiz davranı ve temizliklerinden anlamaktayız.

Hititler fethettikleri yerlerin tanrılarının gazabından korkup onları kendi tanrıları kabul eden ve tanrıların gazabına u ramamak için ellerinden geleni yapan teokratik bir dü ünçeye sahip bir medeniyettir. Ba larına gelen iyi kötü her türlü olayın tanrıların onlara verdi ine inanmı lardır. Hititler gibi teokratik bir devletin kentlerin ve tapınakların olmazsa olmazı hayat kayna ı, suya ihtiyacı vardır. Çünkü tapınaklara girmek, dua edebilmek, kurban sunabilme, kralın huzuruna çıkabilmek için su ile bedensel ve ruhsal temizlenmek gerekiydi.²⁶⁹ Bu yüzden su kaynakları, pınarları, gölleri ırmakları ve nehirleri kapsayan suyu kutsalla tırmı lardır.²⁷⁰

Bedensel ve ruhsal olarak temizlenmenin yanında apinuwa'da hazırlanılan ve oradan da tüm Hitit ehirlere da ıtılan Hurri kökenli *tkalzi* ve *itkani* kutsal metinlerinin okunması gerekmektedir. Böylece a ız temizlenip tövbe edilip,bedensel ve ruhsal arınmayı sa layan en önemli madde sudur.²⁷¹

A a ı ehir'de, 1 Nolu Tapına ın yakınında Pınar Odası vardır. Bindirme tekni i ile yapılmı yere gömülü olan bu odada iki elini öne uzatan Hitit figürü vardır. Bu ma arada bulunmu stel bu pınarın kültle ilgili oldu unu göstermektedir.²⁷²

Bo azköy'de olabilecek bir susuzlu a kar ı önlem için kente tesisler yapılmı tır. Böylece hem su kaynaklarını, hem de tahıl silolarını uzun süreli saklama imkanı sa layan bir sistem kurmu lardır. Bo azköy'ün yakın tarih olan 1928-1961

²⁶⁹ Murat 2012a, 125.

²⁷⁰ Murat 2012a, 125; Murat 2012b, 132.

²⁷¹ Murat 2012a, 127.

²⁷² Seeher 2006a, 32-33; Darga 1985, 160.

arası yıllarda oldu u gibi, ya ı ların az olması Bo azköy halkını susuzlu una mahkûm etmi tir. Böyle bir do a olayının Eskiça uygarlıklarında ya anması ekonomik ve sosyal hayatta ya anabilecek karga a, siyasi hayati, sıkıntıya dü ürece ini a ikârdır. Böyle bir do a olayı Hitit döneminde de olmu ki önlem almak için suyu depolamak ihtiyacı duymu lardır. Bu durum co rafyanın Hititlere dikte etti i bir etkidir. Hititlerin ç Anadolu'nun sıcak ve kurak geçen yazlarda, Budaközü vadisinin buharla ması birçok çayın kuruması, verimsiz ya ı lar ya da barajların dolması vb. sebepler Hititleri, su depolama sistemi kurmasına itmi tir. Büyükkale, Yukarı ehir'de a aç denizi yakınlarındaki çe meler ve A a ı ehir'de bulunan su depoları, sarnıçlar, havuzlar ve kuyular yapmı lardır.²⁷³

Sarnıçlar, Büyükkale ve Sarıkale'de iki tane sarnıç bulunmu tur. Bu sarnıçlar sayesinde ya mur suları toplanıyordu. Sarnıçlar yuvarlak biçimli, 2 metre boyutlarında olarak kayalara oyulmu tur. Sarıkale' deki sarnıçta ise üstte iki ta örgü sırasının varlı ı Hititlerin, bunlar üzerine bindirme tekni iyle sahte kubbe yaptı ı görülmü tür. Bu sarnıçlar vasıtasıyla suyun azaldı ı ya da ula ılamadı ı zamanlarda su gereksinimi kolaylıkla kar ılanıyordu.²⁷⁴

Ünal'a göre Labarna Kuyusu, olarak da bilinen Kral Kapının yakınında bugünkü yolun sa tarafında modern çe meyi besleyen su kayna ı olması muhtemeldir. Labarna bu çe menin adına Büyükkale'ye yakınlı ı dolayısıyla vermi olmalıdır.²⁷⁵

Hititler su kaynaklarını kesintisiz bir biçimde kullanmak için ehirin farklı bölgelerinde 10 adet havuz yapmı lardır. Bu havuzlar yüzey suyunu özellikle ta ımak ve yer altına suyunu depolamak için yapılmı tır. Bu havuzların hepsi bugün birer çökelti ile dolmasına ra men Hitit döneminde etkin kullanıldı ı bilinmektedir.

Bu kadar su kayna ı havuz olmasına ra men Hititler toprak künklerle ehirin güneyindeki da lardan su getiriyorlardı. Bu künkler pi mi topraktan yapılan kapalı

²⁷³ Ünal 2005, 63; Schachner 2010a, 670; Schachner –Wittenberg 2012, 6; Seeher 2011, 307.

²⁷⁴ Darga 1985, 160; Ünal 2005, 71.

²⁷⁵ Ünal 2005, 64.

borulardı. Bu künklerin, Kral Kapısı' nın a a ısındaki suru geçerek, ehre girdi i görülmü tür.²⁷⁶

Bo asköy'de kaynak sularının kentte iletmek için kil borular dö enmi tir. Su toplama tesisine, Schirmer'in "Hitit dö emesi" olarak adlandırdı ı su dö emeleriyle yapılmaktaydı. Bu su altı borularını dö eyenler, Anadolu'da ilk defa Hititlerdir. Bu boruların uzunlu u 0.60-0.96 metre arasında borular kullanılmı tır. Çapları 20-22 cm, 0,8-0,9 cm uzunlu unda olan düz koni biçimlidirler. Bu boruların iç içe geçmeleri ile boruların a zı kapatılır ya da yassı ta veya çömlek kırıntıları ile örtülür. Çömlekçiler çarkında pi irilip pi imine yakın delikler açılmaktaydı. Bu delikler hem temizlemek hem de hava basıncı için gerekiydi. Gev ek olarak birbirine geçmi borular birle me yerleri özel bir yalıtma gereci kullanılmamı tır. Tabi su basıncını engellemek için daha büyük ölçekli borular suyun ba langıç ve biti yerlerinde kullanıyordu. Hem temiz suyun getirilmesinde hem de atık suyun dı ariya atılmasında kullanılmı tır. Benzer buluntular Büyükkale'nin güneybatısında, Yazılıkaya'ya su ileticiler yardımıyla su ta ınıyordu.²⁷⁷ Büyükkale'de önceki dönemde kullanılan su kanallının yerine yeniden yapılan kanalizasyon sistemi günümüzde iyi korunmu ve Poternli surun altından geçmektedir. Öncekilere göre ince, uzun, pi mi toprak borular dar kanallara yerle tirilerek üzeri kahverengi toprak ile örtülmü tür. Benzer yerler Büyükkale IVb tabakasında Yazılıkaya ve A a ı ehir'de Alacahöyük'te bulunmu tur. Bu kanalların hangisini temiz su, hangisinin içme suyu, hangisinin pis su ta ıdı ını anlamak güçtür. Ünal'a göre içme suyu kanalları, taze su kaynaklarına kadar gidenler ya da bu istikamette yol alanlardır.²⁷⁸

Bo asköy'de, Tapınak I.' de bulunan temiz su ileten borular gün ı ı ına çıkarılmı ve iki havuz suyollarından geçip yol kaldırımı dö emesinin altından geçti i dü ünülmektedir. Su biriktirmek için ta kaldırımli yolun üzerinde tek ta oyulmu ve dikdörtgen biçimlidir. Bu borular *in situ* ortaya çıkarılmı ve su alanı ve suyu bo altan delikler belirgindir. Bu su depolanan su havuzlarındakiler Hititler' in kültsel i levlerinde rahatlıkla suyu kullanılabiliyordu. Havuzların, mevkisinden de

²⁷⁶ Seeher 2006a, 98.

²⁷⁷ Nauman 1975, 199-200

²⁷⁸ Ünal 2005, 70-71.

belli oldu u gibi bu kült yolunun üzerinde tapına ın anıtsal kapılarının kar ısındadır. Muhtemelen törenlerde kral ve kraliçenin su ile ellerini yıkamaları, ritüel için gerekliydi. Çünkü tapına a temiz girilmesi arttı. Böylece havuzların i levinin dini hayatta kullanıldı ı tahmin edilmektedir. Yine ba kente Tapınak V' te yıkanma odası oldu u ifade edilmi tir. Kral ve kraliçe iç ev denilen yatak odasından çıkıp, banyo odasına kült i levleri ba lamadan geçiyor, olmalıydılar.²⁷⁹ Bu havuzların tabanı su geçirmez kille sıvanmasının yanında suların dı arı akıtılması için oluklu ta vardır. Duvarın altından yapılan büyük kireç ta ı dikey olarak delen bir akıtış deli ine duvarın üstünde ise la ım borusuna ba lı bir oluk yassı bir oluk vardır. Kazı sırasında burada *in situ* dı taki kısım üstünde kumta ı bulunmu tur.²⁸⁰

Hititler Mısır, Babil kadar su konusunda anslı olmamasına ra men susuzlu a kar ı aldıkları önlemlerle, sistemli bir yapı olu turmu lardır. Tarlaları sulanması, hayvanların içmesi, halkın su ihtiyacı, her sokak ba ında bulunan da lardan gelen hiç durmadan akan suları ile günümüzde bile Bo azköy'e yetmektedir. Kullandıkları bu yöntemle sulu tarım yapabili mlerdir. Hititler co rafyanın verdi i imkânları akılcı yöntemler ve gerekli önlemleri alarak kullanmı lardır.

Havuzların ana kayna ı olan yer altı suları sayesinde su ihtiyacı barajlardan ziyade buradan sa lanmı tır. Yapılan ölçümlerde eylül ayında havuzların altında suyun az oldu u, fakat kasım ayında ise taban seviyesinde su oldu u görülmü tür. Muhtemelen havuzdaki su geçiren tabakalar sayesinde yeraltı suyu doldurmu , su geçirmeyen tabaka ise su kaybını önlemi tir.²⁸¹

Yer altı suları, küçük artezyen kuyulardan toplanan su hayvanların sulanması için kullanılmı tır. Bu ekilde yer altı sularını de erlendiren Hititler suyu israf etmekten kaçınmı lar ve suyun öneminin farkındadırlar.²⁸²

²⁷⁹ Alp 2001, 44.

²⁸⁰ Darga 1985, 158-161;Nauman 1975, 211-212.

²⁸¹ Schachner –Wittenberg 2013, 7-9.

²⁸² Schachner – Wittenberg 2013, 317.

Hattuša halkı içme suyunu tüm kentte hâkim olan kuyulardan alıyor, olmalıydılar. Atık sular ise kentten dışarıya çıkması için evlerin caddelerin ve sokakların altı kanalizasyon döşenmişti. Bu kanallar sayesinde atık sular görülmeden, kentten dışarıya çıkarılabiliyordu.²⁸³

Doğu ve Güney Havuzlar

Başkentte güney kaleda açılan çıkarılmı olan yapay havuzlar 60X90 metre ölçülerindedir. Havuzlar birbirinden 16 metrelik bir bentle birbirinden ayrılmıştır. Yan duvarları dikey değil, hafif eğimli bir şekilde yapılmıştır. Kenarlarına erozyonu engellemek için kireç taşıyla döşeme yapılmıştır. Ayrıca Hitit mühendisleri, suyun dışarıya taşmasını önlemek için, yan duvar setlerden yan duvarlara taş döşemelerdir. Kente doğrusu taşıyan künkler düzeniyle beslenmiştir. Havuzların tabanına taş döşememi, konutlarda ve surlarda olduğu gibi su geçirmeyen kil tabakası vardır. Bu havuzların Ni antepe'ye ve 1-2 nolu odaya yakını dolayısıyla kültürel alakalı olabileceği düşünülmektedir.²⁸⁴ Doğu havuzlar Yazılıkaya civarındaki havuzlar, Aşağı ehirin kuzeyindeki havuz ve Kuzaklı'daki havuz hayvanların²⁸⁵ su içmeleri için de kullanılmı olabilir.²⁸⁶ Bu konuda kaynakların suskun olması sebebiyle net bir bilgi yoktur.

Bozazköy'de güney havuzlar ise Aslanlı kapı ve Yerkapı'nın kuzeybatısında Yukarı ehire uzanan doğu al bir teras üzerinde bulunmaktadır. Havuzlar buharla mayı azaltmak için dar ve derindiler. ehirin yüksek yerinde 5 havuz bulunmaktadır. 8 metre derinliğinde volkanik kökenli çakıl taşı ve iri çakıllarla dolu olan killi bir madenlerden oluşmaktadır. Bu havuzların muhtemelen M.Ö. XV. yüzyılda yapılmıştır. Bu havuzların içerisinde (Havuz III-IV) keramik kaplarının kırılmı olmasından dolayı buranın dinsel bir aktivite için kullanılmı olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan kırık libasyon kaplarının bulunmasından dolayı dinsel bir mekân olduğu düşünülmüştür.²⁸⁷

²⁸³ Brandau 2003, 188-189.

²⁸⁴ Seeher 1999, 82-83; Seeher 2006a, 96; Ünal 2005, 64; De Martino 2006, 117; Seeher 2013, 142-333.

²⁸⁵ Schachner-Wittenberg 2013, 10.

²⁸⁶ Schachner-Wittenberg 2013, 10.

²⁸⁷ Schachner 2010a, 665; Seeher 2013, 334; Greaves- Barbara 2003, 91.

Bu havuzlar arazinin güneyinde kanallar ve su künkleri ile toplanan suyla beslenmekteydiler. ehrin kullanılacağı su depolanan yerler künklerle a a ıda kalan bölgelere taınabiliyordu. Peki bu havuzlar neden ayrı ayrı idi? Sorusunun cevabı Seeher 'e göre suyu bölerek herhangi bir kazaya mahal vermemek, havuzdaki suyun kullanılmaz hale geldi inde tamamı yerine çok az su kaybı oluyordu.²⁸⁸

Büyükkaya eteindeki yerle im yeri ve Yazılıkaya yapılan ara tırmalar sonucunda iki tane su toplamak için havuz bulunmu tur. Yazılıkaya yolunun kuzeyinde tespit edilen, ta dö emeli yolun bulunması amaçlandı ından bir tane daha su toplama kaynaının oldu ü ünülmektedir. Do uya do ru yükselen yamacın üzerine bulunan bu havuzlar, do u havuzlarına benzemektedir. Bo azköy'deki havuzlar ekonomik fonksiyonlarının yanında kült için de kullanıldı ü ünülmektedir. Fakat ehir surunun dı ında kalan su toplama havuzları ise tarla ve bahçelerin sulanması için kullanıldı ü ünülmektedir.²⁸⁹

Büyükkale'deki iki havuzun ise içme suyu itfaiyecilik, saray ve tapınak ve tanrı heykellerinin yıkanmasında kullanıyor olmalıydı. Seeher'e göre ise büyük havuz yangınlarda kullanılacak su deposu görevindeydi.²⁹⁰ Büyükkale'de a a ı avlunun güneybatısında ya mur suları 1-2 m geni li inde 2 metre derinli inde oval bir çukura biriktirdikten sonra kanallar vasıtasıyla bo altılmaktadır.²⁹¹

3.7.Bo azköy'ün Ekonomisi

Hitit ekonomisinin asıl kayna ı sava lardan elde edilen ganimetlerin yanında en ba ta tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirlerden oluyordu. Bo azköy'de uçsuz bucaksız tarım alanları, olmasına ra men, bu verimli topraklar, Hitit ordularının beslenece i kadar verimli de ildi. Bu yüzden muhtemelen Bo azköy ve yakın çevresinden tahıl deste i sa lanmaktaydı. Ekilir biçilir tarlalar, alçak veya yüksek da silsileleri veya derin vadiler tarafından birbirinden ayrılan küçük çaplı ovalarda, kapalı havzalarda, ırmak ve çay vadilerinde ve sulanabilen yamaçlarda yer

²⁸⁸ Seeher 2013, 334.

²⁸⁹ Schachner 2014, 17.

²⁹⁰ Ünal 1992, 19.

²⁹¹ Darga 1985, 163.

almaktadır. Bo azköy'ün sadece kuzeydeki arazi tarım için uygundu. Topra a ba ımlı olan Hitit ekonomisinin bel kemi i ise tarım idi.

3.7.1.Tarım

Çivi yazılı metinlere göre, Hitit topraklarında en çok tahıl, arpa bu day, bezelye, nohut, bakla, fasulye, so an, keten, incir, elma, armut, nar yeti tirilmekteydi.²⁹² Ayrıca üzüm ba ları vardı. Zeytinin yeti tirildi i ve ya ının²⁹³ kullanıldı ını bilmemize ra men, Bo azköy ikliminde yeti mesi zor oldu undan muhtemelen dı arıdan getirilmi tir. Ayrıca Tanrılarına sunulan ekmek, arap, biranın varlı ı, mevsim döngülerinde, bayram ve ritüellerin yapılması tarımın ve tarım ürünlerinin önemini göstermektedir.

Hititler, tarımsal verime çok önem vermi lerd. Baharın gelmesi ile AN.TAH.SUM.^{SAR}, sonbaharda ise *nun.tarriyashas* bayramları yapılmaktadır. Bu bayramlarda hasattın bereketli olması için yapılmaktaydı. Bu yapılan kült gezilerinin mevsim döngüsüne gelmesi, tanrılar için yapılan kutlamalar, topra ın bereketi verimli i ürünlerin bollu u içinde önemliydi²⁹⁴.

Anadolu ve Ön Asya'yı kültürel, siyasi olarak etkilemi olan Hititler 'in geçim kayna ının tarım olmasından dolayı, Hititler için tarım hayati öneme sahiptir. Elbette Mısır ile Mezopotamya ile kıyaslanamayacak kadar ziraatta geriydiler. Arazileri ne Nil nehrinin ta kınları ile sulanıyordu ne de Mezopotamya'da oldu u gibi su kanallarıyla sulama yapılıyordu. Tarımsal verim Anadolu'nun engebeli arazisiyle ba etmek ve ya ı ların fazla olmasına ba lıydı.²⁹⁵ Hattuša'da yıllık ya ı miktarı ise 500 mm geçmemekteydi.

Hattuša'nın bir imparatorlu a yetecek kadar tarımsal verimli i yoktur. Muhtemelen ham madde ve yiyecek tedariki yakın çevreden de desteklenmekteydi. Ba kentte, tarım alanlar ise Budaközü'nün suladı ı verimli arazi, ehin kuzeyinde yer almaktaydı. Bu yüzden engebeli ve da lık bir arazide kurulan Hititlerin tarım

²⁹²Dinçol 1982, 68.

²⁹³ Ertem 1974, 57.

²⁹⁴ Gavaz 2012a, 63.

²⁹⁵ Ertem 1972, 84.

verimliliği, tarım arazilerinin az olduğu görülmektedir. Hububat tarımının yanında küçük çaplı bahçe, sulanmış tarlarla da tarımsal verim artırılmak istenmiş olduğu tahmin edilmektedir.²⁹⁶

Tiwapara'nın mal varlığını anlatan metine bakılırsa, Hattuša'nın 3500-500 hektar arazinin tarım için kullanıldığı tahmin edilebilir. Ortalama hektarın 500 kg hasat verirse Hattuša'nın tamamından 1750-2500 ton mahsul alınmaktadır. Bu da ortalama 5 kişilik aile 1200 kg tüketirse Hitit 1000-1200 kişilik bir nüfusa yetmektedir.²⁹⁷

Bir başka ifade ile Bronz çağında kişi başına düşen tahıl tüketimi şöyle hesaplanmıştır. Dönüm başına buğday verimi yaklaşık 15 ölçektir (bushel) ve kişi başı yıllık tahıl tüketimi 10 ölçek (bushel) olduğuna göre, Hattuša'nın nüfusunu 15 bin olarak kabul ettiğimizde, 150 bin ölçek buğday tüketimi ortaya çıkar ki, bu üretim için en az 15 bin dönümlük ekilir biçilir araziye ihtiyaç vardır. Hattuša kent alanının yaklaşık 200 dönüm olduğuna göre bunun 75 misli ekilir biçilir arazi vardı. Tabii ki tüm bu tarlalar Hattuša civarında olamazdı, çünkü tahılın büyük bir kısmı dışarıdan elde ediliyordu.²⁹⁸

Bu basit hesaplama Hititlerin ne kadar toprağa bağımlı olduklarını fazla ürünün depolanması, tohumluk, ekmek ve ülke ekonomisi devletin bekası için hayati öneme sahiptir.

Bozazköy'de yapılan araştırmalarda Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ile Hitit döneminde yapılan tarımsal faaliyetlerde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu yüzden Hititler tarımsal bölgelerde en iyi verimini almak için politika yürütmek zorunda kalmışlardır.²⁹⁹ Yani Hattuša'da tarımsal alanların verimliliğini artırmak için önceki dönemlere göre daha sistemli hareket edilmiştir. Bu yüzden ekonomik hayat

²⁹⁶ Schachner 2014, 20-21.

²⁹⁷ Schachner 2011b, 240-241; Schachner 2014, 20-21.

²⁹⁸ Ünal (yayın aşamasında); Macqueen 2001, 106.

²⁹⁹ Uğur - Demirel 2012, 201; Bryce 2003, 89.

Hitit devleti kontrollü altındaydı. Coğrafyanın bu gücü, Hititler toprağa bağımlı hale getirilip halkının da devlete bağımlı olmasını artırmıştır.³⁰⁰

Boazköy metinlerinde hangi arazilerin nasıl kullanıldığını ve büyüklükleri hakkında elimizde bir belge yoktur. Başkentte bulunan Niğanta, ülkenin tapu kadastro denebilecek yerde, 3200 tane mühür bulunmuştur. Elimizde tarlanın varlığını ifade eden metinler olmasına rağmen, bunun tüm Hatti'yi kapsadığına dair kuşaklar vardır. Metinlerde tarla birimlerinin sayısı, büyüklüğü, ekit dikdörtgen olmaması halinde ikinci uzunluk ve genişliği, niteliği, kuyu, çeme vs. gibi, içerisinde bulunan alt yapılar, sulak arazi olup olmadığı (metinlerde bu tarlalar ırmağın kenarında olarak geçerler!), kurak olup olmadığı, dalı veya kayalık arazide olup olmadığı, Hattuşa veya diğer kent ve köylere giden yolun üzerinde, falanca kente giden, yolun solunda veya sağında, falanca kent sakinlerinin tam karşısında, falanca köy/kent hudutları içinde, falanca kayalığın yanında, dere içinde, ovalık arazide gibi buldukları yerin tarifi, bazı durumlarda kimler tarafından işletildiği veya mülkiyetinin kimin üzerinde, hangi köy içinde bulunduğunu, ekilip ekilmediği, verdiği mahsulün miktarı ve bazı durumlarda da cinsi (meselâ sebze bahçesi gibi) belirtilir. Bir keresinde tarla sahibi veya işletenin isminin adı ve mesleği bile verilmiştir ve bu ismi de bahçıvan Pikkuqa'dır³⁰¹

Anadolu'da, tarımın ya murlara bağlı olması sadece tarımı değil, Hitit imparatorluğunu da zor durumda bırakabiliyordu. Bu yüzden devletin bekası için ve Hitit imparatorluğunu ayakta tutabilmek için depolanması gerekmektedir.³⁰² Hasadı bol olan yıllarda ürünün fazlasının depolanmasının amacı, olabilecek kıtlık ve savaş yılların hazırlık yapmaktır. Hatta bazı ülkelerin insanlarından haraç almakta, Hatti ülkesi beslemek zorundaydı. Yani, Hatti ülkesini ayakta tutmak ekonomisinin sağlamlaştırmakla mümkündür.³⁰³ Hititlerin ya murların hayat verdiği tarımla ilgili 200'lik madde, toprakların kiraya verilmesi, tarımsal ilgili kanunlar arazi işletmesi toprak tahsisi, tarımsal üretimin verimi için yapılmaktadır.³⁰⁴ Tarımın olumsuz

³⁰⁰ Schachner 2012b, 35-36.

³⁰¹ KUB 8.75 + 59; Ünal (yayın aşamasında)

³⁰² Alparslan 2013, 507.

³⁰³ Bryce 2003, 88.

³⁰⁴ Ünal 1999, 209; Ünal 2007, 50.

etkilenmemesi için meyve bahçelerinin kesilmesine izin verilmemekteydi. Hatta Hitit kanunlarında ölüm cezası bir tarlaya yeniden tohum atan kişiye veriliyordu.

İlgili maddenin tercümesi şu öyledir; *E er bir tohum üzerine, biri bir tohum serperse, ensesi saban üzerinde koyulsun. ki ko um öküzü ba lansın. Biri yüzü, bu tarafa do ru di erin yüzü, o tarafa do ru çevrilsin. Adam ve öküzler ölsün ve tarla daha önce ekin ekmi kimse o zaman kendini için alsın.*³⁰⁵

Hititlerin tarımsal üretimin azalması ya da yanlış kullanılmaması için kanun maddeleri koymaları ile ülkede yaşanabilecek kargaşa ve kıtlık, düzenin bozulması hâkimiyetinin azalması, Bak kent'te nüfusun beslenmesinin de kötüye gitmesini engellemek istemilerdir.³⁰⁶ Çünkü Bak kentte halkın büyük bir çoğunluğu tarımla meşgul olduğu düşünülmektedir.³⁰⁷

Tarımı etkileyen diğer bir faktör ise iklimin olumsuz olması, yağışın olmaması ve hasat zamanı olumsuz rüzgâr, fare ve böcek gibi zarar veren hayvanlardır. Zira bunların hasadı olumsuz etkilemesinden dolayı önlem alınmalıydı.

Hititler tohumluk olarak depolanan bu dayanın yanında beslenmeleri ve tanrılara sunulan ekmeğe de tarımsal üretime dayalıydı.

Orakla biçilen hububat dökülmeden, harman yerine demetler halinde toplanabilmesi için (*sepan ishiya-*) ekin biçmek, demet yapılması, Hitit kanunlarında bahsedilmektedir. Karabın arabasına yüklenip, harman yerine getirilmektedir. Saman, ekin kabukları ve taneler hala karışıktır. Bu day harman yerine geldikten sonra serilmeye muhtemelen öküzler vasıtasıyla saplar çiklenmiştir. Böylece hububat ayrılması olmalıdır. Alınan hububatın bir kısmı tohumluk olarak ayrılıp, diğerleri de ambarlara konuluyordu. Bunlar ezildikten sonra havaya atılmak suretiyle taneleri ayrılır. Hititlerde “*savurmak*” ve “*temizlemek ayıklamak*”³⁰⁸ fiilleri kullanılır hatta rüzgârın samanı kovaladığı ve denizin ötesine taşıdığından söz edilmektedir.

³⁰⁵ Karauz 2006, 14.

³⁰⁶ Uzun- Demirel 2012, 203.

³⁰⁷ Kinal 1998, 163.

³⁰⁸ KUB 7.41 + ii 5vdd; Ünal (yayın aşamasında)

Rüzgârın götürmedi i kabukçukları elenerek temizlenebilir. Hititlerin bunu yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz ama unu ö ütmeden yapılması gerekti inin farkındayız.

Res 19: Bo azköy’de Harman Yeri - Çukur Tarla (Alman Arkeoloji Enstitüsü Ar ivinden)

Un ö ütme i i de irmenlerde yapılıyordu. Ekin taneleri bir kez daha elenerek çöplerden ayıklanıyordu. Taneler, ö ütme ta ları üzerine avuç avuç dökülüyor ve elcik ta ıyla ekmek yapacak kıvamı buluncaya kadar ö ütülüyordu. Su de irmenleri Romalılar zamanında, belki de Kuzey Anadolu’da icat edilinceye kadar bilinmiyordu.³⁰⁹ Bu yüzden Anadolu’da ta de irmenler kullanılmaktaydı.

Ekmek bugün oldu u gibi Eskiça larda önemliydi. Hititlerin gıda maddesi olarak ekmek ve su gelmektedir. Hititçe’nin çözülmesinde önemli rol oynayan “*Ekmek yiyiniz su içiniz*” cümlesinde de bilindi i gibi ekmek temel besin kayna ıydı. Hitit döneminde ekme in sabanla sı ır sürmek ya da tohumun ekilmesiyle ba lamaktadır. Bu daydan ekmek yapımı metinlerde ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Metinlerde 180’e yakın ekmek ismi geçmektedir. Ekme i yapmak genellikle kadınların göreviydi. Ekme in yapılması havan ta ları ve ta tan topuzlara ya da de irmenlerde bu dayın ö ütülmesi gerekiyordu. De irmenler ta de irmenlerin

³⁰⁹ Ünal (yayın a masında)

varlı mını temizlik ritüellerinde görmekteyiz. Ta de irmenlerinde kör insanların çalı tırıldı ı bilinmektedir. Hititlerin bu day unundan yapılmı ekmekler gibi arpadan yapılmı ekmeklerde bulunmaktaydı.³¹⁰ Ekmekler fırınlarda piirilerek tanrıları ho nut etmek için sunularda kullanılmı tır.³¹¹ Bu day yalnızca ekmek ve un için de il biranın mayalanması için de gerekliydi.³¹²

Hititlerin tarlalarında çalı an i çiler, halk yazları Anadolu'ya sefere gitti inden dolayı toprakların hasadını kaldıracak i çi ihtiyacı vardı. Tarımsal verimli i artırmak için daha fazla i gücüne ihtiyaç vardır. Bu konuda da Hititler NAM.RA yani Hititçesi sava sürgünleri ve tutsakları olan canlı ganimetleri kullanmı lardır. NAM.RA' lar sadece bir devlet kölesi de il karın toklu una çalı tırılan ülkede sava lar esnasına getirip, çiftliklere da ıtılmı lardır.³¹³ Yıllık askeri seferler, veba i gücünü olumsuz etkiliyordu. II. Mur ili' nin bu sözleri vebanın açlı mın kelimelere dökülmesiydi.³¹⁴

“Ey tanrılar ne yaptınız? Vebanın Hatti ülkesine girmesine izin verdiniz ve herkes ölüyor! İmdi size sunulacak yiyecek ve içkiyi kim hazırlayacak kimse kalmadı! Ekici ve bicilerin hepsi öldü ü için tanrının tarlalarını kimse ekmiyor. Tanrılara ekmek yapan de irmenci kadınların hepsi öldü!”

Mezopotamya'nın sulama tesisleri kuru tarım yapılan Anadolu'ya yabancıdır. Ancak kıtıklardan alınan kıssalar sonucu imparatorlu un sonuna do ru baraj yapımına gidilmeye ba lanmı , hatta Mısır'dan su mühendisleri getirilmı tir, ama sulu tarıma geçmeden imparatorlu un sonu gelmi tir. Kaide olarak olmasa bile devlet tohumluk sa lıyordu. Arazilerin bulundu u bölgeleri güya dü man saldırısından koruyordu. Fakat ne kurdukları sistem ne de yapılan sulama çalı maları kuraklı mın önüne geçemedi ve Hititler bu dayda, dı arıya ba ımlı hale gelmi lerdir.³¹⁵

³¹⁰ Ertem 1974, 8-13; Ünal 2007, 97.

³¹¹ Karau uz 2006, 159; Alp 2001, 46.

³¹² Gurney 1990, 74.

³¹³ Ünal 2007b, 72.

³¹⁴ KUB XXIV3 ve CTH 376, Bryce 2003, 94

³¹⁵ Prof. Dr Ahmet Ünal hocamın ifahen verdi i bu bilgiden dolayı te ekkür ederim.

Metinlerde kuraklık ve afet ya da kıtlık yıllarında Mısır ve Kuzey Suriye'den tahıl getirildi i metinlerde yazmaktadır. IV. Tuthaliya zamanında Hatti'ye gelen bu dayın Ura limanı üzerinden gönderildi i yazıyordu. Yine II. Ramses ve III. Hattu ili dönemine ait bir mektupta gemilerle bu daydan bahsedilmektedir. Hatti ülkesinde ya anan kıtlı ın Mısır'a tahıla ba ımlı oldu unu Puduhepa'nın II. Ramses'e yazdı ı “*Topraklarımda tahıl kalmadı*” diyordu.³¹⁶ Kıtlı ın ne derece etkili oldu unu Kraliçenin ikâyetinde dile getirilmektedir. Bu yüzden Hititler bu dayı Mısır'dan ithal etmi lerdir. Hititlerin Şuppiliuima döneminde Mısır'dan gemilerle bu day alındı ına dair kayıtlar bulunmaktadır³¹⁷. Hititlerin temel besin maddesi bu dayın dı a olan ba ımlılı ının artması ülkenin durumunu kötüye gitti inin göstermektedir. mparatorlu un yıkılma sebeplerinden biri de iklimin so uması, ya ı ın azalması, tarımın verimsizli idir. Ya mur tanrılarına bel ba lanmı ve ya ı ın olmadığı kuraklıklarda Hitit topraklarına büyük ihtimal bu day yetmiyordu. Bu yüzden Mısır'dan bu day almak zorunda kalmı lardır.³¹⁸

3.7.1.1. Tahıl Siloları

Hititçe metinlerde siloya tekâbül eden çok sayıda sözcük geçer. En önemli olanı ARÀH (ESÁG)'tır ve arkeolojik kazılarda kar ımıza çıkan ve yaygınca kullanılan yapı olmalıdır. Bunların yanında sınırlı olarak ÉAB SI, Éapuzzi, Éhalki-, halkiyaš É, Ékampahi-, MEŠİTTU kullanırlar. Büyük zahire küplerine (*pithos*) ise DUGharšiyalli- denir. Bir büyü ayininde tahıl deposunda geçer. Burada anlatılan ambar modeli, onun yapım tekni i ve hacmi hakkında ilginç ipuçları verir, en azından bu depoların içinde model mimari ö eler yerle tirilecek ve insanların kolayca hareket edebilecekleri kadar derin ve geni olduklarını gösterir. Gerçekten de bir metin “derin silolardan söz ederken³¹⁹ bir ba ka metin içine merdivenlerle inilecek kadar derin olduklarını söylemektedir.³²⁰

³¹⁶ Ünal 2007b, 88.

³¹⁷ Ünal 2005, 52; Bryce 2003, 273; Ünal 1992, 15-16.

³¹⁸ Ertem 1972, 84; Ünal 1992, 15-16; E ilmez 2005, 47-48.

³¹⁹ KUB 31.71 ay. iv 9; Ünal (yayın a masında)

³²⁰ Ünal (yayın a masında)

Bu kadar büyük siloların yapılması co rafyanın itici gücüydü. Yeraltı tahıl depolama sistemi M.Ö. III. Bin yıla ait Demircihöyük kazılarında bilinmektedir. En ba ta Hattuša Büyükkaya ve yamaçtaki poternli duvarın arkasında, Aslanlı Kapı yakınlarında, Büyük Mabet-Sarayının yakınındaki iki sıra kent suru duvarlarının içinde, Alacahöyük, Kaman Kalehöyük, Šarišša/ Ku aklı'da ve di er yerle im yerlerinde çok sayıda görülen büyük boyutlu tahıl siloları ve erzak küpleri bunun en güzel örnekleridir.³²¹ Küçük çaplı da olsa tahıl ambarları Ortaköy'ün A ıl önü denen ve A Binasından 600 m kuzeyde yer alan yerle imde de bulunmu tur. Burada 10 m³ kapasiteli iki adet siloda ekmeklik bu day kalıntıları ele geçmi tir.³²²

Hititler esasta 3 çe it depolama usulü biliyorlardı. Birinci usul evlerde günlük kullanım için kısa zamanlı depolamaydı. kincisi, tapınak ve saray ekonomisi için gerekli tohumluk çok miktarda dev kaplar (pithos) içinde yapılırdı. Bunlar da yıllık tüketim içindi. Üçüncüsü ise büyük kıtlıklar ve tohumluk için büyük yeraltı silolarda yapılanıydı.

Hava almayacak ekilde kapatılan ve depolar geri kalan oksijeni tüketerek karbondioksit üretti inden böcek, fare, bakteri, küf mantarı gibi zararlı ha eratların ya aması mümkün de ildi. Böylece uzun yıllar saklanabiliyordu. Bu saklama ekli Hitit imparatorlu unun gücünün temeli olmalıydı.³²³

Vassal Devletlerden haraç olarak alınmasının yanında Hitit tarım alanlarında vergi olarak alınan fazla bu day kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere depolanıyordu.

Poternli surun yakınındaki Büyükkale ile Kızlar kayası arasında tahıl deposu vardır. En büyü ü 12X18 m boyutlarında, 2 m derili inde, 118 m uzunlu unda, 30,40 m geni li indedirler.1,5 m kalınlı nda kerpiç duvarla ayrılmı 16' ardan iki sıra odadan olu maktadır. Yapının dı ina killi dolgu yapılarak rutubet engellenmek istenmi tir. Odaların tabanları izolasyon amaçlı saman ile kaplanmı tır. Yapının depolama kapasitesi 7000/9000 m³ olabilece i dü ünülmektedir. Bu da 23000-32000

³²¹ Schachner 2010a, 670.

³²² Süel – Süel 2003, 61.

³²³ Seeher 2013, 329.

insanın senelik ihtiyacı demektir. Yıllık ise 4200-5900 ton tahıl anlamına gelir. Bu silolar, Hattusa Yukarı ehir, Ku aklı, Ortaköy, Yörüklü vs. gibi Hititlerin 16. yüzyılda yeni kurdukları kentlerin ayrılmaz bir parçasıdır ve kent surları, büyük yapılar ve su depolarıyla birlikte büyük bir imar planının sonucudur. çlerinde saklanan miktar dikkalte alındı nda, yukarıdaki enstrüksiyondan da görülebilece i gibi, bunların idaresi ayrıntılı bir organizasyonu gerektiriyordu. Büyük depolarla bizzat kral ilgileniyordu. ¹⁰AGRIG denilen vekilharç ise bu kral depolarının idaresinden sorumluydu³²⁴.

Kapı duvar mevkisinde ise tahıl çukurlarının 32.00 ki inin yıllık, 5.880 ton hububatı alacak ekildehydi. Tahılların büyük bir yangın sonucunda depoların tahrip olmasına ra men, kömürle erek günümüze kalmı lardır. 4 tona yakın kömürle mi tahıl çıkarılmı tır. Hala kömürle mi bu dayın ço unlu u çıkarılmamı tır. 3/2 yanmı olan bu daylar gün ı ı ina kavu mu tur. A a ı ehir'de bulunan ambarların göstermektedir ki siloların bu kadar büyük olu u, sadece Hattuša için planlanmadı ı bütün Hitit toprakları için dü ünüldü ü tahmin edilmektedir. Seeher, a a ı ehirde 32 bölmeli 600-800 metreküp tahıl kapasitesi 20.000-25.000 arasında de i en insana yetecek yani Hattuša' nın nüfusunun kat kat fazlasına yetebilecek oldu unu ifade etmektedir.³²⁵

Büyükkale'de bulunan ambarların kuruma ba lı insanlara maa olarak verildi i de dü ünülebilir. Ya da insanların günlük ihtiyaçları için de olabilir Sadece Hattuša halkını de il çok sayıda nüfusu besleyebilecek miktarda tahıl yıllarca saklanmak üzere yer altı ambarları in a etmi lerdir.³²⁶

Günlük kullanım için Bo asköy'de karum döneminde pitoslu yapı büyük tapına ın yakınında yere gömülü pitoslar günlük ihtiyaç için görülmü tür. Di er bir depolama ise Hitit döneminde orta boy depolama kapları uzun boyutlu i eler evlerde günlük ihtiyaçlar için kullanıldı ı dü ünülmektedir. Açıldıktan sonra kısa bir süre içerisinde tüketilmesi gerekmektedir. Kıtık zamanlarında tohum olarak

³²⁴ Ünal (yayın a amasında);Reyhan 2009, 171.

³²⁵ Seeher 2011, 305.

³²⁶ Bryce 2003, 93;Schachner 2012b, 36;Seeher 2006a, 29-43.

kullanıldı ında, Hititlerin ekonomiyi canlandırmak adına yapıldı ı dü ünülmektedir.

327

Res 20: Bo azköy'de çıkarılan küpler (Alman Arkeoloji Enstitüsü Ar ivinden)

Stoklanan hububatın devlet ve tapınak çalı anlarıyla askerlerin beslenmesinde kullanılırdı. Dini ayinlerde, kutlamalarda, tanrılara sunu olarak sunulmaktaydı.

Her kentteki belli ba lı tapınaklarda ve devlet kurulu unu temsil eden saraylarda devletin topladı ı haraçların depolandı ı büyük yiyecek içecek stokları vardı. Bu stoklar açlık ve kıtlı ın olmadı ı zamanlarda hep bayram malzemesi olarak kullanılmı tır. Eyaletlerde veya köylerde kutlanan bayramlar için de gerekli stoklar yapılırdı, ama bunun yanında ilgili kent halkı da kendi payına dü en gıda maddelerini temin etmek zorundaydı, çünkü her eyin Hattuša' dan ta nınması imkânsızdı. Çivi yazılı metinler arasında *MELQET* listeleri, envanter metinleri, idari metinler ve bayramlar için gerekli malzemenin türü ve yerini belirten da ınık di er bir çok

³²⁷Schachner 2012b, 36;Schachner 2010a, 670.

metinler vardır ve bunlar Hitit bürokrasisinin titiz yapısı ve stoklanan malzemenin niteliği hakkında bize çok değerli bilgi verir.³²⁸

Zahire stoklarının bu önemi yüzünden, konu Hitit Kanunları'na bile garanti altına alınmıştır (Madde 96):

"Eğer bir kimse zahire deposunu hırsızlık amacıyla açar ve siloda ekin bulursa, (ceza olarak) depoyu ekinle doldurur ve 12 Sekel gümüş öder".

Hırsızlıklara karşı sürekli mühürlü tutulan ambarlar ancak mabeyincinin gözetiminde açılabilir, erzak, gıda veya tohumluk dağıtılınca genelde sınıksız kapatılır ve mühürlenirdi. Silolar vakımlıydı ve bir açılıştan tüketilmeliydi. I. Tuthaliya'nın buyruk metninde kral Hattuşaş'ın Arzawa ve Hurrilere karşı savaşırken ve daha önce kargaşalarla uğraşırken, onun yokluğundan istifade eden emşakların krallık makamına ait tahıl ambarlarının soyulduğunu söz eder.³²⁹

3.7.2. Hayvancılık

Tarımdan sonra ikinci geçim kaynağı hiç şüphesiz hayvancılıktı. Sığıracı, domuz, öküz, at, köpek manda büyükbaş hayvanlar koyun keçi besledikleri düşünülmektedir.³³⁰

Hititler savaş arabalarında atları kullanmaktaydılar. Atın gücünden yararlanmaktaydılar. Binek ve koşum ve yük hayvanı olan katır ise en yüksek fiyatlı olan hayvandı. (40 sekel) Hayvanlardan en çok eti yenen hayvan koyundu. Kazılarda bulunan kemikler ve metinlerdeki ifadeler bunu doğrulamaktadır. Ayrıca koyunun postundan da yararlanılmaktaydı.³³¹ Hayvancılıkta et süt ve yün kadar tarım alanlarına yardımcı olması da çok önemliydi. Arının da önemli bir yeri vardı. Hititlerin balı ballı ekmeğe tatlı ekmeğe ve balık yemeklerde kullanıldıkları bilinmektedir. Ayrıca balmumunda da yoğurt olarak kullanılmıştır.³³² Yabancı hayvanları arasında aslan, leopar, kurt, yaban domuzu, geyik, yılan tavşan, boğa,

³²⁸ Ünal (yayında)

³²⁹ Ünal (yayında)

³³⁰ Ertem 1965, 242-244.

³³¹ Alparslan 2013, 510.

³³² Karauz 2006, 96; Alparslan 2013, 510.

kartal, yaban öre di i güvercin ve fareyi de sayabilir.³³³ Hayvan varlı ının çoklu u ülkenin zenginli ine i aret etmekteydi. Krallar yaptıkları sava larda övünç kayna ı olarak hayvan sayılarından da bahsetmektedirler.³³⁴

Bo azköy’de az da olsa egzotik hayvan türü olması o dönemde avcılı ın bir tutku oldu unu göstermektedir. koyun ve keçinin fazla olmasına ra men et ihtiyacı sı ırdan kar ılanmı tır. Küçükba hayvan yeti tiricili i da lık bölgelerde yapılp hayvanın etinden sütünden yününden yararlanmı tır.³³⁵

3.7.3. Ganimetler

Devlet gelirleri arasında de erli madenler, Vassal Devletlerden alınan haraçlar hayvan sürüleri, ya malanan altın ve gümü sava ganimetleri vardır. Bunlar arasında ganimet, Hitit ekonomisinde ya ma ve çapulculuk çok önemliydi. Hitit Kralları, bazı seferlerini sırf ekonomik yönden, refah ve ülke sınırlarını geni letmek için yapmı lardır. Sava tıkları yerlerde bütün hayvanlar ve yiyecek stokları ganimet olarak alınırđı, hatta küçük köyler bile ya malanırdı.³³⁶ Bunlardan I. Hattu ili’nin Suriye’ye yaptı ı sefer, I. Mur ili’nin Babil’e kadar gidip, zenginli i ile ünlenen kenti alması, ganimetler için yapıldı ını göstermektedir. I. Hattu ili’nin güneydo u seferindeki aldı ı ganimetleri öyle ifade etmektedir.³³⁷

“ ki yük arabası altın, gümü iki mayaltum arabası, altından masa, Hahhu’nun tanrıları gümü ten güçlü bir bo a, ön kısmı gümü ten bir gemi. “

Bunların yanında yukarıda bahsetti imiz canlı ganimet olarak adlandırdı ımız NAM.RA’ları sayabiliriz.

Hitit Krallarına ba lı krallarda, her yıl belirli bir miktarda haraç ödüyorlardı. Bu kralları arasında Kizzuwatna, Tarhuntašša, Ugarit,Kadeš, Halpa, Karkamış gibi krallıklar vardı. Bu haraçların miktarını, tam olarak bilememize ra men Hattuša’da toplandı ını bilmekteyiz. Sadece anla malardan do an haraç miktarına bir örnek

³³³ Ertem 1965, 1-96;Macqueen 2001, 106;Alparslan 2013, 510;Memi 2006, 159.

³³⁴ Dinçol 1982, 68.

³³⁵ Schachner 2012b, 29.

³³⁶ Hamblin 2006, 303.

³³⁷ Alparslan 2013, 514.

verecek olursak II. Mur ili'in, Amurnu Prensi Tuppi Te up arasındaki anlaşma maddesi 300 ekel altın vergi ödeyecektir.³³⁸

Hititler, savaşlarda elde edilen ganimetlerin yanında Babil kenti Hattuša'ya çok sayıda esir köle getirip, bu az toklukta çalıştırmaktaydı. II. Mur ili yıllıklarında 15000 köle getirildiğini ifade etmektedir.³³⁹

Her yıl düzenli yapılan seferler sayesinde Hattuša ekonomisi çok güçlüydü. İmparatorluğun sonlarında ise Hititler'in sefere gitmemesini savaşların azalması, alınan toprakların kaybedilmesi ve Vassal Devletlerden alınan vergilerin azalması yüzünden Hititlerin yıkılışının önemli bir etkisinde olduğu düşünülmektedir.³⁴⁰

³³⁸ Karauz 2002, 187.

³³⁹ Eilmez 2005, 21.

³⁴⁰ Eilmez 2005, 49.

SONUÇ

M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i” isimli bu çalı ma ile Hattuša – Bo azköy’ün tarih boyunca yerle im yeri olarak seçilmesinde bölgenin jeopolitik ve stratejik öneminin etkili oldu u ortaya konulmaya çalı ılmı tır.

Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ı yerle imlerinin topo rafik özelliklerine baktı ımızda Bo azköy’ün kayalık arazisi ve yükseltisinden dolayı yerle im yeri seçildi ini söyleyebiliriz. Di er taraftan Bo azköy ve çevresinde bu döneme ait çok fazla yerle im oldu unu fakat ara tırmacılar tarafından göz ardı edildi i kanısındayız. Ayrıca Bo azköy ve çevresindeki yerle imlere bakıldı ında bölgenin en merkezinin Bo azköy olmasına ra men, en etkin yerinin Alacahöyük oldu u görülmektedir.

Bo azköy, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde etkin bir karum merkezi olmu tur. Kültepe- Kaneš’e yakınlı ı ve yol güzergâhlarında bulunması bu dönemde de stratejik olarak önemli bir merkez oldu unu göstermektedir. Nitekim Hititler Kültepe gibi jeopolitik açıdan önemli, tarımsal verimlili i, su kaynakları bakımından zengin, pazar yeri olma özelli ine sahip ve geni bölgeleri kontrol edebilecek bir yerine ra men, Bo azköy’e yerle imi tercih etmi lerdir. Buradaki esas amaç Bo azköy’ün o dönemin artlarında Kültepe’den daha stratejik bir merkez olması ve jeopolitik açıdan da avantajlara sahip olması dolayı olabilir.

Bu konuda Bo azköy’ün savunma amaçlı Hititlere avantaj sa ladı ı ve o dönemin iklimi Bo azköy gibi yüksek bir arazide ya anılmasına gerektirmi olabilece i konusunda tahminler yapılmaktadır. Di er taraftan Eskiça medeniyetlerinden Urartular gibi bölgenin yüksek, kayalık bir arazide olması yerle im yeri seçilmesinde etken olmu olabilir.

Bo azköy, jeopolitik ve stratejik olarak önemli bir merkez oldu undan dolayı bilinçli olarak Hititlerin buraya yerle timi i a ikârdır. İlk bakı ta pek çok ba kent gibi Hattuša’nın ba kent seçilmesinin hiçbir avantajı yoktur. Ama dikkatli bakıldı ında Bo azköy bir ba kentin tüm gereksinimlerine cevap verecek

niteliktedir. Bo azköy geni bir bölgeyi kontrol edebilecek bir yerle im yeridir. Hititler Hattuša'dan çıkıp, dönemin ihti am ve zenginlik merkezi Babil'e kadar sınırlarını geni letirken hiçbir dü man Hattuša'ya kadar gelememi. Sadece yakınında bulunan da mık boylar halinde ya ayan, Hititlerin ba belası Ka kalar ve Hurriler di nda kimse Bo azköy'e gelememi. Bütün yol güzergâhlarından içerde, da ların arasında kalmı bu yerle im yeri Hititlere ba kentlerinden neden vazgeçemediklerini göstermektedir. Ayrıca çevresindeki Vassal Devletler tarafından tampon bölgelerle korunan, bu bölgeye dü manın gelmesi biraz zordur. Gelen dü manlar Hattuša'ya gelemeden Vassal Devletler tarafından frenleniyor ya da yok ediliyordu. Dü manların, Bo azköy- Hattuša gibi bir yerle im merkezine gelmesi aylar süren bir yolculuk gerektirmektedir. Hatti topraklarına giren dü man bu uzun yolculuk sonucu sava yapsa, kazansa bile dönü te yollar karla kaplı olacak, kı ı Hatti topraklarında geçirmesi imkânsız oldu undan hiçbir dü man Hattuša'ya kadar gelememi. Kısacası Hitit çekirdek bölgesi olan Hattuša'ya dü manın gelmesi zor, gelse bile Hatti topraklarında hapis kalırdı.

Bo azköy'ün topo rafyasına bakıldı ı zaman kente do u, batı, güney yönünden dü manın kente girmesi imkânsızdır. Co rafya bu yönlerde do al savunma hattının olu turmu tur. Topo rafyasının bu gücü sayesinde sadece kuzeyden ehre giri e izin vermektedir. Kuzeyden giri imkânı elde etseler bile ehri her tarafında savunma yapıları olan surlar ile çevriliydi. Dü man kolaylıkla ma lup edilebilirdi. Bu yüzden Bo azköy savunulması kolay bir yerle im merkezidir. Yüksek bir arazi yapısı, kayalık bir yerle im yeri olması Hititlere avantaj sa lamı tır.

Bo azköy ve çevresinde verimli tarım arazileri bulunmaktadır. Hititler yakın çevresinden Bo azköy'e getirilen hububatla, ambarlar, silolarla tahıl merkezi haline getirmi lerdir. Tarımsal verimlili i artırmak için sulu tarıma geçilmi tir. Bo azköy su kaynaklarının ya merkezindedir ya da yakınındadır. Bütün yıl yetecek 7 adet akarsuya sahiptir. Co rafyanın sundu u bir imkan olan, su geçiren ve geçirmeyen toprakları sayesinde kaya kütleleri altından su imkanı sa lanmaktadır. Co rafyanın Hititlere dikte etti i bir unsur olan, havuzlar sarnıçlar, kuyular ve çe meler ve su tesisleri yapmaları ile olabilecek bir su sıkıntısına kar ı önlem almı lardır.

Hitit mimarlarını, kent planlayıcıların ülkeyi ustalıklı planladıkları kentin zorlu topografyasını akılcı yöntemlerle dönemin en gözde ve görkemli ehri haline dönüştürmüşlerdir. Coğrafyanın sunduğu imkânlar ile yapılarını inşa etmişlerdir. Boazköy coğrafyasının insan eli ile yeniden şekillendirilmesini ve anlamlı hale getirildiğini görmekteyiz. Boazköy güneyden askeri ve iktidarı simgeleyen savunma yapıları yapılmış, kuzeyde ise Hitit medeniyetinin görkem ve ihtişamı yansıtılmıştır.

Boazköy’de 6 adet kapı vardır. Bunlar Kral Kapı, Sfenksli kapı, Yerkapı, Aslanlı Kapı ve Doğu-Batı Yukarı ve Aşağı kapılardır. Bu kapıların Sfenks ve Aslanlı kapı yanlarında bulunan betimlemelere göre isim verilmiştir. Kral Kapı ise ilk kazı dönemlerinde kral olduğu sanıldığı için bu isim verilmiştir. Bu kapıların ortak özelliği girişin üzerinde dikdörtgen planlı ve kule tarzında surlardan daha yüksek yapılmış bir oda olmaları ve iç ve dış bakan yüzlerinde büyük ve küçük tanelerden yapılmış olmalarıdır. Ayrıca kapılar savunma yapılarının en zayıf halkası olmuş ve duvarlara paralel olarak yaklaşan düz manın kapı aralığında yok edilmesini sağlamıştır. Kapı kanatlarının arkasında sürgüleri vardı. Her iki kapının kapı ekrin içine doğru açılıyordu. Kapılar akamlar mühürlenip sabahları ise bu mühürler kaldırılıyordu. Kapıların stratejik olarak önemli noktalarda olmaları ve topografyada en yüksek mevki de yer almaları açısından önemlidir.

Hitit ekonomisinin en önemli kaynağı yağma, çapulculuk ve ganimetin varlığı idi. Hititler gerek madencilik, gerek tarım ve tarımdışı ekonomik faaliyetler vergilerin ve Vassal Devletlerden alınan haraçların Hattuşa’da toplanması ile kendi nüfusundan daha fazla kişiye refah içinde yaşatılmaktaydı.

Hattuşa’yı ambarların, siloların ve depoların ehri olarak tanımlayabiliriz. Başkent olması nedeniyle Hattuşa, Aşağı Ehir’de bulunan ambarlar ve büyük bir yapı kompleksini oluşturmuş, Tapınak I Hitit devletinin ekonomisinin gücünü göstermektedir. Hattuşa’da yapılan araştırmalar da çeyrekli büyüklükte siloların olduğu görülmektedir. Bu silolar toprağa gömülü olarak 118 m uzunluğunda 30-40 cm genişliğinde yapılmaktadır. Yapı 32 dikdörtgen odadan oluşmaktadır. Tahıl silolarının 4200- 5900 ton arasında tahıl kapasitesine sahiptir. Fakat bu depoların her ne kadar kıtlık zamanlarında kullanılma üzere önlem alınmış olduğu düşünülse de u

bir gerçektir ki Hattuša kenti üretim merkezi de il tüketim ehriydi. Dı arıdan gelen vergiler, anla malar yoluyla alınan ganimetler ve hediyelerle Hititler varlıklarını uzun süre sürdürmü lerdir. Ama Hititlerin kısa sürede sonra, dı arıya ba lı olması onlara bir dezavantaj olu turmu ve kuraklıkla birlikte yıkılmaya mahkûm olmu lardır. Mısır ve Mezopotamya'dan istenilen hububat da Bo azköy'e gelmesi çok uzun mesafe gerektirdi inden dolayı zordur.

Bo azköy'ün jeopolitik konumundan öneminden dolayı Hititlerin topraklarını geni letmesine ra men, mparatorlu un sonuna kadar ba kent olma özelli ini korumu tur. Bo azköy'ün jeopolitik olarak konumunun Hititlere her daim yarar sa ladı nı fakat Hitit Devletinin yıkılı nda önemli bir rol oynayan kıtlık zamanında hububatın uzun mesafelerden getirilmesinin zor oldu undan dolayı Hattuša'nın açlıkla sava tı ı kayıtlara geçmi tir.

KAYNAKÇA

Aktüre 1997 Sevgi Aktüre, *Anadolu Bronz Ça ı Kentleri*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Akurgal 1995 Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlı ı*, Net Turistik Yayınları, İstanbul.

Akurgal 2000 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜB TAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Akurgal 2001 Ekrem Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilization, Republic of Turkey Ministry of Culture*, Ankara.

Alaura 2006 S., "Nach Boghazköi!" *Zur Vorgeschichte der Ausgrabungen bis zum Ersten Weltkrieg*, Sendschriften der Deutschen Orient-Gesellschaft 13 (Münsterschwarzbach Abtei).

Albayrak 2003 rfan Albayrak, " Kanis – Karumunun Bir Mektubu", *Archivum Anatolicum* 6,1, Ankara, 1-9.

Alkım 1959 Bahadır Alkım, "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol ebekesi " *Belleten*, S. 23, Ankara, 59-73.

Alp 1949 Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf Nam-Ra'lar ve deogramın Hititçe Kar ılı ı", *Belleten* C.XIII, S.50, Ankara, 245-270.

Alp 2001 Sedat Alp, *Hitit Ça ında Anadolu*, TÜB TAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul.

Alparslan 2006 Metin Alparslan, *II. Mur ili ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, İstanbul.

Alparslan 2013 Metin Alparslan, "Bir mparatorlu u Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", *Hititler Bir Anadolu mparatorlu u*, YKY, İstanbul, 506-520.

- Bahar 1987** Hasan Bahar, *M.Ö. II. Bin yılında Anadolu-Mezopotamya Arasında Ticari İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bahar 2005** Hasan Bahar, “Tarhuntaşsa Araştırmaları 1994-2002”, *V. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 83-117.
- Bahar 1991** Hasan Bahar, *Sauria Bölgesi Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, Konya.
- Bahar 2011** Hasan Bahar, *Eskiça Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya.
- Balkan 1955** Kemal Balkan, *Kronoloji: Kani Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Müzeler*, TTK Basımevi, Ankara.
- Balkan 1957** Kemal Balkan, “Mama Kralı Anum - Hirbi'nin Kani Kralı Warsama'ya Gönderdiği Mektup”, *TTK Basımevi*, Ankara.
- Bayram 1993** Sebahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, *AÜDTCF Dergisi* Ayrı basım, Ankara, 1-3.
- Bilgiç 1947** Emin Bilgiç, “Çivi Yazılı Hukuki – İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları”, *Bulleten* 11, Ankara, 571-625.
- Bittel, Kurt, Bozazköy Rehberi**, Ankara T.Y ()
- Blasweiler 2013** Joost Blasweiler, “Hattusa: Sacred Places Near Büyükkaya, Ambarlıkaya And The Budaközü”, *Arnhem Anatolia in The Bronze Age, Student University Leiden*.
- Blegen 1956** C. W. Blegen, *The Royal Bridge, In The Aegean And The Near East., Studies Presented To Hetty Goldman* New York.
- Brandau 2003** Birgit Brandau, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkada Yayınevi, Ankara.

- Bryce 2003** Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Bülbül 2006** Pınar Bülbül, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Celal Nuri 1918** *Coğrafya-yı Tarihi Mülk-I Rum*, İstanbul.
- Collins 2002** Billie Jean Collins , “Animals in The Religious Of The Ancient Anatolia”, *A History Of The Animalworld in The Ancient Near East*, B.J Collins (ed)., Brill , 309-334.
- Collins 2007** Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Collon 1995** Dominique Collon, *Ancient Near Eastern Art*, University of California Press Berkeley, Los Angeles.
- Czichon 1997**, R.M. Czichon , Studien zur Regionalgeschichte von Hattuša-Boazköy 1996, erster Vorbericht, MDOG 129, 89-102.
- Çınarolu - Çelik 2013** Aykut Çınarolu – Duygu Çelik, “Alacahöyük”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 196-208.
- Darga 1985** A. Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı I Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Darga 1992** A. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- De Martino 2006** Stefano Martino De, *Hititler*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Del Monte G.F & Tischler J. 1978**, *Die Ort und Gewässernamen der Hethitischen Tecte, Rgtc VI*, Wiesbaden 1978.

- Del Monte G.F. 1992** *Gewässernamen der Die Ort und Hethitischen Texte*, RGTC VI\2, Wiesbaden 1992.
- Dercksen 1996** J.G Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, stanbul Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.
- Dercksen 2008** J.G Dercksen “Observation on Land Use and Agriculture in Kanesh”, In C. Michek (ed), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, Leiden, 139-158.
- Dinçol 1982** M. Ali Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar Ansiklopedisi, 17-120.
- Dinçol 2006** M. Ali Dinçol, “Hititler” *National Geographic Türkiye*, Sayı: Ocak.
- Doğan Alparslan 2012** Meltem Doğan Alparslan, *Hitit Kralı II.Muwattali Kişiliği ve Craatları Filolojik Belgeler Işığında*, TEBE, SOA – 1, stanbul.
- Donbaz 1997** Veysel Donbaz, “Business Life in Anatolia During the Early Anatolian Trade Colony Period”, *Palmet (Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı)* 1, stanbul, 73-88.
- Dönmez 2004** Evket Dönmez, “Akalan Hakkında Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları* 17, 67-91.
- Duran 2003** Yener Duran, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelenmesinde Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi 2003 Ankara.
- Dündar 2009** Pınar Dündar, *Morphological Analyses In Hattush Boğazkale-Turkey*, Middle East Technical University Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Etilmez 2005** Mahfi Etilmez, *Hitit Ekonomisi*, TEBE, stanbul.
- Ertem 1965** Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Faunası*, Ankara.

- Ertem 1972** Hayri Ertem, “Çivi Yazılı Metinlere Göre Hititlerde Tarla Tarımı”, VII. *TTK Kongresi Bildirileri*, Ankara.
- Ertem 1974** Hayri Ertem, *Bozazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Florası*, TTK Basımevi, Ankara.
- Garstang - Gurney 1959** O.R Gurney.- Jangtang, *The Geography Of The Hittite Empire*, London.
- Garstang 1943** John Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map”, *American Journal of Archeology*, Vol.47,pp. 35-62.
- Giles 1924** P. Giles, *The Peoples Of Asia Minor*, CAH 2 (1924) Ch. 1, P. 2.
- Gorny 1999** R.L Gorny “ The 1998 Ali ar Regional Project Seosan”, *Anatolica* XXV, 150 - 173.
- Gökçek 2004** L. Gürkan Gökçek, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Kervan Güzergâhları ve Taımacılık”, *Türkiye Sosyal Ara tırmalar Dergisi*, Ankara, 151-164.
- Greaves - Barbara 2003** Greaves Alan M., Barbara Helwing, “Archaology in Turkey: The Stone, Bronze, and Iron Ages”, *AJA*, Vol.107.
- Gurney 1961** O.R Gurney, *The Hittites*, Baltimore.
- Gurney 1990** O.R Gurney, *Hititler*, çev: Pınar Arpaçay, Dost Kitapevi, Ankara.
- Gümü çü 1994** Osman Gümü çü, *Bozazköy İ çesi Çorum Co rafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Günbattı 1997** Cahit Günbattı, “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet” *Archivum Anatolicum* S.III, Ankara, 131-155.
- Günbattı 2012** Cahit Günbattı, *Kültepe – Kani Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.

- Güterbock 1959** H.G. Güterbock ,“Gedanken über das Wesen des Gottes Telipinu”,
Festschrift Johannes Friedrich zum 65. Geburtstag a 27. August 195 gewidmet,
R.Von Kienle, A.Moorgat, H.Otten, E.Von Schuler and W.Zaumseil, Eds.
Heidelberg: Carl Winter Universität, 207–211.
- Hamblin 2006** W.J Hamblin Hamblin, *Warfare in Ancient Near East to 1600 B.C*,New York, Routledge.
- Hamilton 1842** William J. Hamilton, *Researcher in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology*, Vol.I, London.
- Hammer 1927** J. Von ,*Geschichte Des Osmanischen Reiches*, 1 (1927) XXI).
- Hout – Dominique Valbelle 2000** Jean Louis Huot - Jean Paul Thalmann
Dominique Valbelle, *Kentlerin Do u u*, çev. Ali Pekta Girgin, mge Kitapevi,
stanbul.
- Ihan 1989** Suat Ihan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ihan 1986** Suat Ihan, Jeopolitik ve Tarihle li kileri, *TTK, Belleten C. XIIIX. S.116*
Ankara, 193-195.
- Kandemir 1933** Selahattin Kandemir, *Etiler-Hititler*, Köy hocası Matbaası, Ankara.
- Karau uz 2002** Güngör Karau uz, *Bo azköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Karau uz 2005** Güngör Karau uz, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler I ı ında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Karau uz 2006** Güngör Karau uz, *Hitit Döneminde Anadolu'da Ekmek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, stambul.
- Kınal 1970** Füzuzan Kınal, “Hitit Devletleri için Kuzey Suriye'nin Önemi”, *Atatürk Konferansları 4*, TTK Kitapevi, Ankara, 3-13.
- Kınal 1998** Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* , TTK basımevi, Ankara .

- Kiss 1942** George Kiss, “Political Geography into Politics: Recent Trends in German”, *Geographical Review*, Vol.32, No.4, 632-645.
- Klengel 2002** Klengel Horst, “Hitit Tarihi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu ve Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, İstanbul, 413-420.
- Kristof 1960** L.D. Ladis, *The Origins and Evolution of Geopolitics*, JCR, Vol.4, No. 1, 15-51.
- Kuzuoğlu 2000** Remzi Kuzuoğlu, “Kolonî Devri Kani Krallığı ve Komşuları”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 323-334.
- Larsen 1976** M.T. Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag Copenhagen.
- Larsen 2011** M.T. Larsen, “Kültepe Kani Karum’u: Anadolu’nun En Eski Uluslar Arası Ticaret Merkezi” *Anadolu’nun Önsözü Kani - Kültepe Karumu*, ed. Fikri Kulakoğlu. Kayseri.
- Lloyd 1998** Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, TÜB TAK, Ankara.
- Lloyd 1989** Seton Lloyd, *Ancient Turkey as Traveller’s History of Anatolia*, Turkey.
- Macqueen 2001** J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkada Yayınları çev. Esra Davutoğlu, Ankara.
- Memi 2005** Ekrem Memi, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitapevi Konya.
- Memi 2006** Ekrem Memi, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Akın Kitapevi Ankara.
- Mielke 2013** Dirk Mielke, “Ehirlere ve Yerleşim Düzeni”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 136-150.
- Murat 1998** Leyla Murat, “Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 435-445.

- Murat 2012a** Leyla Murat ,”Hititlerde Su Kültü” , *Tarih Ara tırma Dergisi*, Ankara, 125-158.
- Murat 212b** Leyla Murat, “ Hititlerde Kutsal Su”, 2. *Çorum Kazı ve Ara trıma Sempozyumu*, Çorum, 131-142.
- Nauman Rudolf 1975** Rudolf Nauman, *Eski Anadolu Mimarlı ı*, çev. Beral Madra, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Neu. E. 1974** Der Anitta – Text StBoT 18, Wiesbaden.
- Neve 1990** Peter Neve, “Tapınaklar ve Tanrılar Kenti Hattu a”, *Anadolu Ara tırmaları XII Ayır Basım*, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi stanbul, 22-40.
- Neve 1996** Peter Neve, “Hitit Krallı ı’nın Ba kentın Hattuša’da Konut”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerle me*, Tarih Vakfı Yayınları, stanbul, 99-115.
- Öz 2005** Esmā Öz, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’nun Etnik ve Sosyal Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Özgüç 1956** Tahsin Özgüç, “Anitta Hançeri”, *Bulleten C.XX*, S.77, Ankara, 29-32.
- Özgüç 2002** Tahsin Özgüç, “Eski Tunç Ça ı Hitit Kültürünün Kayna ı Olarak Hatti Kültürü”,*Hititler ve Hitit mparatorlu u: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 400-4001.
- Özgüç 2005** Tahsin Özgüç, *Kültepe Kani /Neša*, YKY yayınları, stanbul.
- Reyhan 2009** Esmā Reyhan, “Hititlerde Devlet Gelirleri Depolama ve Yeniden Da ıtım”, *Gazi Akademik Bakı 2/3 Ankara*, 157-174.
- Reyhan 2014** Esmā Reyhan, “ apınuwa ehrinin Yol Güvenli i Üzerine Bir nceleme”, 4. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*, Çorum, 77-103.

- Reyhan –Ozulu - Tombu 2012** Esmâ Reyhan, Murat Ozulu, F.Engin Tombu ,
”Ortaköy- apinuwa Hitit Yolu”, 2. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*,
Çorum, 143-154.
- Sava 1998** Özkan Sava , “Hattuša Adı Üzerine”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*,
Ankara, 505-515.
- Schachner 2010a** Andreas Schachner, M. Ö 16. yy Hitit Anadolu’sunda Bir Dönüm
Noktası, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II. Ankara, 661-
693.
- Schachner 2010b** Andreas Schachner, “Bo azköy- Hattu a 2009 Yılı Çalı maları”,
32. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.4, stanbul, 212-233.
- Schachner 2011a** Andreas Schachner, *Hattuscha, Auf Der Suche Nach Dem
Sagenhaften Grobreich Der Hethiter*, C.H.Beck, Munich.
- Schachner 2011b** Andreas Schachner, “Hattu a Kayalardan ekillendirilmi Bir
ehir”, (Ed.), Ö. Ipek *I. Çorum Kazı ve Ara tırmalar Sempozyumu* 111-136
Çorum.
- Schachner 2012a** Andreas Schachner, “Hititler Öncesi Bo azköy”, 2. *Çorum Kazı
ve Ara tırma Sempozyumu*, Ankara, 83-102.
- Schachner 2012b** Andreas Schachner, “Orta Anadolu’da Co rafya ve Ekonomi:
Hititlerin Bıçak Sırtındaki mparatorlu u”, *TEBE, Colloquium Anatolicum
Anadolu Sohbetleri XI*, Ayır Basım, stanbul, 25-54.
- Schachner 2013a** Andreas Schachner, “Hattu a ve Hitit mparatorlu unun
Ba kenti”, *Hititler Bir Anadolu mparatorlu u*, Ed. Meltem Do an - Metin
Alparslan, YKY, stanbul, Aralık 2013,150-177.
- Schachner 2013b** Andreas Schachner, “*The Hattusa: The Hittite Capital Unesco
World Heritage n Turkey*”, stanbul, 109-127.

- Schachner 2014** Andreas Schachner, “Hitit Ba kentini Hattusa’nın Yakın Çevresiyle li kisi”, 4. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*, Ed: Önder pek, Çorum, 11-44.
- Schachner- Wittenberg 2012** Andreas Schachner – Hartmut Wittenberg, “The Ponds of Hattusa – Early Groundwater Management in Hittite Kingdom”, *IWA Specialized Conference on Water & Wastewater 22-24 March 2012 İstanbul*, 313-319.
- Schachner-Wittenberg 2013** Andreas Schachner–Hartmut Wittenberg, “Hattusa’daki Su Havuzlarının Kullanımı ve Toplumsal Önemi”, 3. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*, Ed: Önder pek, Çorum, 19-37.
- Schirmer 2002** Wulf Schirmer, “ ehir, Saray, Tapınak: M.Ö. 2. ve 1. Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”, *Hititler ve Hitit mparatorlu u: Bin tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 481-486.
- Schoop 2005** Ulf - Dietrich Schoop, “Kuzey-Orta Anadolu’da İlk Kalkolitik Ça : Bo azköy-Büyükaya Verileri”, *TÜBA-AR VIII*, 15-37.
- Schoop 2011** Ulf - Dietrich Schoop, “Çamlıbel Tarlası ve Kuzey-Orta Anadolu’da Geç Kalkolitik Dönem” 1. *Çorum Kazı ve Ara tırmalar Sempozyumu*, Ankara, 137-160.
- Schoop – Schoop 2009** Ulf - Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası Kazısı”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2008* Ankara, 486-489.
- Schoop - Schoop 2010** Ulf -Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası Kazısı 2008 Yılı Çalışmaları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2009* Ankara, 300-304.
- Schoop – Schoop 2011** Ulf - Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası 2009 Yılı Çalışmaları”, 32. *Kazı Ara tırma Toplantısı C.4 İstanbul*, 221-224.
- Seeher 1999** Jürgen Seeher, *Hattusa Rehberi, Hitit Ba kentinde Bir Gün*, Ege yayınları, İstanbul.

- Seeher 2000** Jurgen Seeher, “Hattu a/Bo azköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarında Toplu Bir Bakış”, *Tüba-Ar III*, 15-34.
- Seeher 2002** Jurgen Seeher, “Hattu a-Bo azköy Hitit Devletinin Başkentini Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Olması”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 461-463.
- Seeher 2004** Jurgen Seeher, “Hitit Başkentini Hattu a Çorum’da Bir Başkent” *Toplumsal Tarih Dergisi*, (125), İstanbul, 66-69.
- Seeher 2006a** Jurgen Seeher, *Hattu a Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, 2006 Ege Yayınları İstanbul.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Hitit Çivi Yazılı Uzmanları”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hitit bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, YKY, İstanbul, 88-97.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Hitit Hiyeroglif Uzmanları”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hitit bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, YKY, İstanbul, 116-121.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Bo azköy: Pteria? Tavium? Hattuşa!”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, 98-115.
- Seeher 2007** Jurgen Seeher, *Hattu a Kerpiç Kentinin Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Seeher 2011** Jurgen Seeher, “Hitit başkentini Hattu a”, *Arkeoatlas 3*, İstanbul, 300-306.
- Seeher 2013** Jurgen Seeher, “Hitit Mimarı”, ed. Meltem Doğan Alparslan, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 314-338.
- Sen 1975** Debabrata Sen, *Basic Principles of Geopolitics and History*, Delhi Concept of Publishing Company.
- Sever 1995** Hüseyin Sever, “Yeni Belgeler Işığında Koloni Çağında M.Ö. (1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler”, *Belleten C. LIX*, S. 224, Ankara, 1-16.

- Sevin 2003** Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınlar, İstanbul.
- Sipahi 2010** . Tunç Sipahi, “Çorum’un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 25-31 Ağustos 2008. C. II., 725-735.
- Sipahi 2012** . Tunç Sipahi, “ Hitit Çağında Eskişehir”, *2. Çorum Kazı ve Arkeolojisi Sempozyumu*, Çorum, 61-74.
- Sipahi 2013a** . Tunç Sipahi, “2013 Çalışmalarının Işığında Eskişehir Kazıları”, *4. Çorum Kazı ve Arkeolojisi Sempozyumu*, Çorum.
- Sipahi 2013b** . Tunç Sipahi, “Eskişehir”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Ed: Metin-Meltem Arslan, YKY, İstanbul, 240-252.
- Sir Gavaz 2008** Özlem Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.1, Çorum, 21-39.
- Sir Gavaz 2012a** Özlem Sir Gavaz, *Hitit Krallarının Kültür Gezileri Ayınlar, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.
- Sir Gavaz 2012b** Özlem Sir Gavaz, “Involving the Whereabouts of the Tahurpa City”, *Kaskal* 9, Firenze, 31-43.
- Sir Gavaz 2014** Özlem Sir Gavaz, “Hitit Öncesi Anadolu’nun Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış”, *Çorum Kültür ve Sanat Yayınları*, Çorum, 38-45.
- Stenier 1990** Gerd Stenier, “Anitta Hattuşa Kentini Nasıl Ele Geçirdi?”, *X. Çorum Hitit Festivali*, Çorum, 154-169.
- Strabon 1987** Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIITXIV), Çev. A. Pekman, İstanbul.

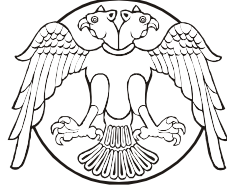
- Süel – Süel 2003** Aygül Süel – Mustafa Süel, “Ortaköy/ apinuwa”, *Arkeoatlas*, S.3, stanbul, 60-63.
- ahin 2004** Hasan Ali ahin, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö.1975-1725, Kayseri ve Yöresi Tarih Ara tırmaları Merkezi Yayını, Kayseri.*
- ahin 2007** Tülay ahin, *Asur Ticaret Kolonileri Ça ında Ula ım ve Haberle me* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- ahin 2013** Hasan Ali ahin, “Asurlu Tüccarların M.Ö. II.. Bin Yılın lk Çeyre inde Orta Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri” *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik- Samsun*, C. 2, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 747-759.
- Ta 2010** İknur Ta , “Hititlerde Lanet ve Beddua Olgusu Üzerine Bir Çalı ma” , *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II (25-31 A ustos 2008), Çorum, 869-890.
- Turgut 2013** Murat Turgut, *Hitit Dini Dü üncesinde Kutsal Mekânlar (M. Ö 1200- M.Ö. 1600)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- U ur-Demirel 2012** Sevim U ur – Serkan Demirel, “Hitit Tarımı Hakkında Bir nceleme”, *Gümü hane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6, Gümü hane, 200-211.
- Umar 1993** Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, nkılap Kitapevi, stanbul.
- Uysal 2004** Özgecan Uysal, *Çorum li Bo azköy- Alacahöyük Milli Park Florası*, Eski ehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Eski ehir.
- Ünal 1987** Ahmet Ünal, “Ebediyete ntikal Edecek ekilde n a Edeceksin! ple Tavana Tırmanan Hitit Mimarının Cambazlıkları”, *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi*, TTK, stanbul, 39-46.

- Ünal 1992** Ahmet Ünal, “Boazköy Metinleri I 1 1 Altında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *Anadolu Medeniyetleri Konferansları*, Ankara, 11-31.
- Ünal 1999** Ahmet Ünal, *Hititler - Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, Etibank, Münih.
- Ünal 2002** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2003** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2005** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2007a** Ahmet Ünal, Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü, *Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe Sözlük*, Hamburg.
- Ünal 2007b** Ahmet Ünal, *Anadolu’nun En Eski Yemekleri Hititler Çağında Toplumlarında Mutfak Kültürü*, Homer Kitapevi, İstanbul.
- Ünal 2014** Ahmet Ünal, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*, Hitit Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara.
- Ünal 2015** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 4*, yayımlanmamışta.
- Van Den Hout 2013** Theo P.J. Van Den Hout, “Hitit Krallığının Kısa Tarihi”, *Hititler Bir Anadolu Karşılaştırılması*, YKY, İstanbul, 22-47.
- Veenhof 2011** Klaas R. Veenhof, “Asur Kara Ticareti Yapısı”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumuna*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ed: Fikri Kulakoğlu, Kayseri, 56-63.
- Westenholz 1997** J. G. Westenholz, *Legends of The Kings of Akkade (LKA): The Texts (E –mc – 7)*, Indiana.

Yanar 2004 U ur Yanar, *Bo azköy Çivi Yazılı Metinlerinde Geçen Eski Hitit Devri Yerle im Yerleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yi it - Somuncu 2010 Turgut Yi it – Mehmet Somuncu, “Hattu a Milli Parkı ve Dünya Mirası Alanının Korunmasında Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II. Ankara, 771-783.

Yi it 2012 Turgut Yi it, “Hitit Krallı ının Kurulmasından Önce Hititlerin Hattuša‘ya İgisi”, *Ömer Çapar’a Arma an*, Hel Yayıncılık, Ankara, 363-368.

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

M.Ö. II. BİN YILDA BOZAZKÖY VE ÇEVRESİNİN JEOPOLİTİK

Nermin ATILMA

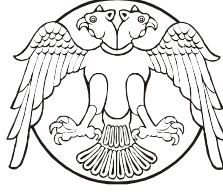
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN BAĞAR

PROF.DR. AHMET ÜNAL

KONYA - 2015

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

M.Ö. II. BİN YILDA BOZAZKÖY VE ÇEVRESİNİN JEOPOLİTİK

Nermin ATILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN BAHAR

PROF.DR. AHMET ÜNAL

Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri koordinatörlüğü tarafından 14103008 no'lu Yüksek Lisans tez projesi olarak desteklenmiştir.

KONYA - 2015

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı Nermin ATILA

Numarası 124202001007

Ana Bilim / Bilim Dalı Tarih/ Tarih

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktor

Tezin Adı M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Nermin ATILA

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nermin ATILA	
	Numarası	124202001007	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktor ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR Hasan BAHAR	

Tezin Adı M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan M.Ö II. Bin Yılda Boğazköy ve Çevresinin Jeopolitiği başlıklı bu çalışma 05/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

Prof. Dr Hasan BAHAR

Prof.Dr. ÖzdemirKOÇAK

Doç.Dr. Yusuf KILIÇ

İmza

ÖNSÖZ

Tarih öncesi dönemlerden beri insanolu, yerleşim yeri olarak, su kaynaklarının yakınına ve coğrafî özellikleri açısından onlara avantaj sağlayan yerleşim yerlerini seçmişlerdir. Coğrafyanın sunduğu bu imkânlar medeniyetlerin gelişmesine ve büyümesine yardımcı olmuştur.

Hititlerin, kayalık, ana yollardan dışarıda kalması ve ticaret merkezlerinden kilometrelerce uzak olmasına rağmen, Boazköy'ü neden başkent olarak seçtikleri daima sorgulanmıştır. Ayrıca Hititlerin bölgeyi nasıl Hititlendirdikleri ya da bu kayalık arazinin onlara ne kattığı ve bölgeden neden hiçbir zaman vazgeçemedikleri daima irdelenmiştir.

Bu çalışmayı gerçekleştirirken öncelikle konu ile ilgili yapılmış çalışmalarını inceleyip, literatür taraması yaptık. Çivi yazılı metinlerde, tarihi coğrafya ve mekân yerleri hakkında çok az bilgi olmasına rağmen, biz tahmini görüşlerden ve coğrafyanın bize sunduklarından yararlandık. Boazköy'de yapılan kazı çalışmalarına katılıp, arkeologların görüşlerini bildirdik. Boazköy'de yapılan kazılar ve Alman Arkeoloji Enstitüsü kazı personeliyle görüştük. Boazköy ve çevresinin jeopolitik ve stratejik önemini vurguladık. Ülkemizde batıya göre geçilen, tarihi coğrafya çalışmaları hakkında kısıtlı araştırmalar yapılmasına rağmen, çalışmamızı destekleyen sonuçlara ulaşmaya ve bölgenin jeopolitik olarak önemini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın I. Bölümünde, Tarih Öncesi Çağlarda Boazköy'deki Yerleşimler hakkında bilgi verdik. Yapılan kazı çalışmalarına göre bölgedeki asıl merkezin neresinin olabileceğini hakkında tahmin yürüttük. II. Bölümde, Asur Ticaret Koloni Çağında Boazköy'ün Stratejik Önemi başlığında yazılı ve arkeolojik belgelere, bölgenin stratejik önemine dikkat ettik. Hititlerin, Kültepe - Kaniş yerine, neden Boazköy – Hattuşa'yı yerleşim yeri seçtiklerinin sorusuna yanıt aradık. Tezimizin asıl konusu olan III. Bölümde, Hitit Dönemi Boazköy'ün Jeopolitik Durumu başlığında bölgenin stratejik konumu, bölgenin Hititlere sağladığı avantaj ve dezavantajları, bölgede bulunan kalıntılara göre jeopolitik önemini vurguladık.

Bu çalışmam sırasında desteğini esirgemeyen, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Turgut Yılmaz, Hitit Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Dr. Özlem S R GAVAZ'a, vermiş olduğu

bilgilerle çalı mamı yönlendiren ve çalı mamın müsveddelerini okuyan hocam Yrd. Doç. Dr. Esmâ ze, Selçuk niversitesi retim yesi hocam Dr. Hatice Gl KkBEZC ' ye, Bo azkale Mze Müdürü Tahir AKSEK L ' ye, göndermi oldu u çalı maları ve foto rafları ile çalı mama katkı sa layan Alman Arkeoloji Enstitüsü personeli Hacı ÖZEL' e, her zaman yanımda olan ve bu yola çıkmama vesile olan cesaretlendiren, ilgilenen, verdi i szli bilgilerle ve kaynakları ile çalı mamı destekleyen danı manım Prof. Dr. Ahmet NAL' a, bana bütün kütüphanesini açan hocam Prof. Dr. zdemir KOÇAK' a, her zaman yanımda olan, tezimin her a amasında beni destekleyen ve benim ba araca ıma inanan aileme, bir Bo azkyl olmam sebebiyle Bo azky hakkında çalı ma iste imi kabul eden ve çalı mam sırasında deste ini esirgemeyen, gerek bilimsel destek, gerekse de kütüphanesindeki kaynakları ile çalı mama yardımcı olan danı manım Prof. Dr. Hasan BAHAR 'a sonsuz te ekkür ederim.

Nermin AT LA

KONYA 2015

ÖĞRENCİNİN	Adı Soyadı	Nermin AT LA
	Numarası	124202001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih
	Programı	Tezli Yüksek lisans
	Tez Danımanı	Prof. Dr. Hasan BAHAR Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
	Tezin Adı	M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopolitiği

ÖZET

M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da, Bo azköy - Hattuša merkezli kurulan Hitit Devleti buradan Anadolu'ya yayılmıştır. Hititlerin hem dini hem de siyasi başkenti olan Bo azköy- Hattuša imparatorluğun sonuna kadar başkent olma özelliğini korumuştur. Hititler, Anadolu coğrafyası üzerinde siyasi birliğini sağlayarak uzun süre varlıklarını korumuştur.

Bo azköy – Hattuša Tarih Öncesi Dönemlerden itibaren, Asur Ticaret Koloni Döneminde, Hitit, Frig, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden, günümüze kadar yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Bo azköy'ün tarih boyunca yerleşim yeri olarak seçilmesinde jeopolitik konumunun etkili olduğu düşünülmektedir.

100 yılı aşkın bir süredir kazılmakta ve daha uzun yıllar kazısının devam edeceği düşünülmektedir. Bo azköy'de yapılan çalışmalarda bulunan kalıntılar Hattuša'ya açık hava müzesi haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bo azköy - Hattuša, Jeopolitik, M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu, Hititler

ÖĞRENCİ	Adı Soyadı	Nermin AT LA
	Numarası	124202001007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih
	Programı	Tezli Yüksek lisans
	Tez Danı manı	Prof. Dr. Hasan BAHAR Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
	Tezin Adı	Geopolitics of Bo azköy and Its Neighbourhood in 2nd Millennium B.C

ABSTRACT

Having established in Hattuša - Bo azköy based in the 2nd millennium B.C, Hittites spread from there to Anatolia. Bo azköy - Hattuša which was both the religious and political capital of the Hittites its maintained its characteristic of being a capital until the end of the empire. The Hittites establishing its political unity over the Anatolian geography preserved their existence for a long time.

Bo azköy-Hattuša has been chosen as a settlement area from prehistoric to Karum age and from Hittite, Frig, Byzantine and Ottoman ages to present day. It is thought that Bo azköy has been a choicen of settelement throughout history because of its effective geopolitical location.

The excavations have been carried out for a hundred year and its anticipated that diggings will continue for many years. By means of archaeological finds obtained in Bo azköy, Hattusa has turned out to be open air museum.

Key Words: Bo azköy - Hattuša, Geopolitics, Anatolia in 2nd Millennium B.C, Hittites.

KISALTMALAR

AJA: American Journal of Archaeology, America

AMM: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

AnAr: Anadolu Ara tırmaları, stanbul

ArchAnat: Archivum Anatolicum, Ankara

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Co rafya Fakültesi, Ankara

BA: Biblical Archaeologist, American

CollAn: Collaquium Anatolium

JAOS: Journal of the American Oriental Society, America

JNES: Journal of Near Eastern Studies, America

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig-Berlin.

KI: Kültepe Tabletleri

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

RGTC: Répertoire Géographique des Textes Cuneiformes

SOA: Studia ad Orientem Antiquum, Eski Do u Ara tırmaları, stanbul

TAD: Tarih Ara tırma Dergisi, Ankara

TEBE: Türk Eskiça Bilimleri Enstitüsü, stanbul

TTK: Türk Tarih Kurumu, Ankara

TÜB TAK: Türkiye Bilimsel ve Teknik Ara tırma Kurumu, Ankara

RESİMLER – HARİTALAR LİSTESİ

- Res. 1:** Eskişehir Boğazköy- Alacahöyük
- Res.2:** Kaniş Kültepe'nin Havadan Görünümü
- Res. 3:** Anitta Metni
- Res. 4:** Asur Ticaret Koloni Döneminde Kervanların Yol Güzergâhı
- Res. 5:** Hitit Dönemi Anadolu
- Res. 6:** Budaközü Vadisinin Hava Fotoğrafı
- Res. 7:**Büyük Mabetin çevresinde Yer Alan Yemeklik Tarlalar
- Res. 8:** :Çukur Tarla – Harman Yeri
- Res. 9:** Boğazköy- Hattuşa Aşağı şehrinin Hava Fotoğrafı
- Res. 10:** Hattuşa Kent Planı
- Res. 11:**Büyükkale'nin Havadan Görünümü
- Res. 12:**Boğazköy Kent Suru Retüksiyonu
- Res. 13:** Aslanlı Kapı
- Res. 14:**Kral Kapı
- Res. 15:** Boğazköy'de Karlar Altında Sfenksli Kapı
- Res. 16:** Boğazköy Müzesinde Bulunan Sfenksler
- Res. 17:** Yerkapı'nın çevresi ve Çıkışı
- Res. 18:** Hattuşa'nın Simgesel Tacı: Yerkapı
- Res. 19:**Boğazköy Harman Yeri Çukur

Ç NDEK LER

ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
RES MLER – HAR TALAR L STES	x
Ç NDEK LER	xi
G R	1
I. BÖLÜM	8
TAR H ÖNCES ÇA LARDA BO AZKÖY’DEK YERLE MELER	8
1.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Bo azköy’de Yerle im zleri.....	8
1.2. Bo azköy ve Çevresindeki Yerle melerin Önemi	13
II. BÖLÜM	16
ASUR T CARET KOLON LER ÇA INDA BO AZKÖY’ÜN STRATEJ K ÖNEM	16
2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi	16
2.2. Asur Koloni Döneminde Bölgede Ticaret ve Ula ım	21
2.3. Bo azköy Buluntularına Göre Bölgenin Stratejik Önemi	26
III. BÖLÜM	30
H T T DÖNEM BO AZKÖY’ÜN JEOPOL T K DURUMU	30
3.1. Hitit Dönemi Anadolu’nun Durumu	30
3.2. Bo azköy’ün Co rafyası.....	36
3.3.Bo azköy Co rafyasının Hititlere Etkileri.....	45
3.4. ehir ve Yerle im Düzeni	53
3.5. ehirin Mimarisi.....	58
3.5.1. Resmi Yapılar	58
3.5.2. Savunma Mimarisi.....	62
3.5.3. Boğazköy’ün Kapıları	65
3.5.5.Aşağı Batı Kapı \Yukarı Batı Kapı	74
3.6. Kentteki Tesisler	74
3.7.Bo azköy’ün Ekonomisi.....	80
3.7.1.Tarım	81

3.7.2. Hayvancılık	91
3.7.3. Ganimetler	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98

G R

Jeopolitik, devletlerin co rafi özellikleriyle, siyasetleri arasındaki ili kileri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilir. Bu bilim, siyasi co rafyanın, devletlere sa ladı ı avantaj ve dezavantajı incelemektedir. Bu kavramın isim babası, sveçli Rudolf Kjellen' a (1864-1922) göre ise “ *Co rafi te ekkül veya mekân içinde ilmi olarak devletin tetkidir.*” C.Haushofer' e göre ise “*Yeryüzü münasebetlerinin siyasi geli melerle olan ba lantısıdır.*” Ara tırmacılar jeopolitik kavramını bu ekilde tanımlamı lardır.¹

Jeopolitik, co rafya ve siyaset arasındaki bölünmez ili kiyi tanımlar. Jeopolitiksel bir çalı ma, geni bir çalı ma alanı gerektirir. Bu yüzden çalı mamız Hitit Medeniyetin kurulu undan sonuna kadar bölgenin jeopolitik konumu irdelenmi tir. Jeopolitik kavramını tam anlatabilmek için, içinde barındırdı ı co rafya ve tarihi iyi de erlendirmek gereklidir. Jeopoliti i incelerken tabiat, co rafya ve co rafyanın medeniyetler üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Co rafyanın tarih ile münasebetini, en iyi Celal Nuri'nin sözü ifade etmektedir. “*Tarih zaman içinde co rafya; co rafya ise hal-i hazırda bir tarihtir.*”² Di er bir deyi ler Osmanlı tarihçisi Joseph Von Hammer' in dedi i gibi “*Co rafyasız, tarihin gözleri kör kalır*” Co rafyanın tarihi ile bütünlü ü bu sözler ile vurgulanmaktadır.³

Jeopolitik konum, tarih olaylarında birer etkindir. Bir devletin siyasal açıdan önem kazanması, büyüüp, geli mesi, sava ları ve barı ları, anla maları ve co rafi özellikleri, demografya, sosyo- kültürel durumu ve siyasi sınırları jeopoliti in konusunu olu turmaktadır.⁴

Jeopolitik, geli mi bir kavramsal çerçeve olu turma amacıyla tarihi bilgileri bir araya getirmektedir. Debabrata Sen, tarih ve jeopolitik arasındaki üç farkı u ekilde ifade etmektedir.⁵

¹ lhan 1989, 14.

² Celal Nuri 1918, 4.

³ Hammer 1927, 1.

⁴ lhan 1989, 619; lhan 1986, 194.

⁵ Sen 1975, 1-2.

1. *Tarih, uzak ve yakın geçmişi incelerken, jeopolitik ise geçmişi, günümüzü ve geleceği inceler. Jeopolitik, geçmiş, günümüz ve gelecek adı altındaki bu üç alanı insanoğlunun yaşadığı tecrübeleri analiz ederek bir yol haritası çizer.*
2. *Her ne kadar insan, madde ve düşünce, hem tarih hem de jeopolitiği itekleyen güçler olsa da tarihin kapsam alanı jeopolitikten daha geniştir. Tarih, din, sanat, mimari ve kültür ve medeniyetin diğer safhalarıyla ilgilenir. Hatta diyebiliriz ki bilim, sanat ve ticarete var olan her maddenin bir tarihi vardır. Jeopolitik medeniyetin coğrafya, tarih, siyaset, ekonomi, sosyoloji ve askeri strateji gibi birkaç bilim dalıyla ilgilenir. Sanat, mimari ve edebiyatla çok az ilgilenir. Bir medeniyeti etkileyen dini inceler fakat sistematik bir dinler tarihi çalışması yapmaz.*
3. *Tarihin medeniyetleri kayıt altına alan bir tutanak, jeopolitiğin ise tarihin membası olmasıdır. Tarih, dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda var olan devletlerin yükseliş ve çöküş aşamalarını anlatır. Diğer taraftan jeopolitik ise, tarihin ve medeniyetlerin başlangıç ve gelişme süreçlerinin perde arkasındaki olayları inceler.*

Co rafya, jeopolitik için zemin hazırlar ve devletlerin, toplumların isteklerine cevap verir. Bir ülkenin jeopolitik konumunu ve onların ulusal politikalarını belirleyen en önemli faktör co rafyadır. Tarih boyunca ülkelerin birbirleri ile ili kisini, sava ları ve barı larında, co rafya daima ön planda olmu tur. Co rafyanın jeopolitik gücünün etkisi tarihin her döneminde kendini hissettirmi tir. Mesela; Hitit mparatorlu unun ba kenti olan Bo azköy – Hattuša’ dan çıkan Hitit orduları, Kuzey Suriye’ye kadar topraklarını geni letip, etrafındaki devletleri kendine ba lamı , ülkeleri için tehdit olmalarını engelleme tir. Co rafyanın, siyasi co rafya üzerinde etkisi devletlerin büyüyüp geli mesinde en önemli faktör olmu tur. Siyasi co rafyanın etkinli ini ise en güzel u sözler ifade etmektedir.

“Jeopolitik, siyasal geli melerin yeryüzü tarafından tayin edildi ini ara tıran, belirleyici rolde olan bir bilim dalıdır. Do aya co rafi bakı açısıyla bakmak

*jeopoliti e bir çatı olu turur. Jeopolitik, siyasi eylemlerin uygulanmasında yardımcı olur ve siyasi hayata rehberlik eder. Jeopolitik devletin co rafi vicdanı olmalıdır.*⁶

Jeopolitik, incelenirken iki hususun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Birincisi, bir ülkenin co rafi artlarının o ülkenin siyasetine olan objektif etkisinin araştırılması, yani ülke yönetiminin kar ı kar ıya bulunduğu do al çevre ve konumsal ili kiler. kincisi ise, o ülkenin co rafyasının ülkenin siyasetine subjektif etkisi yani o ülkede ya ayan insanların kendi co rafyasına ne gözle baktıkları ve kendi görüşlerini olu turmalarıdır.⁷

M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i isimli tez çalı mamızın odak merkezi Bo azköy - Hattuša, günümüzde ç Anadolu bölgesinde, Çorum iline ba lı, Bo azkale ilçesinde yer almaktadır. Kente ilk insan izine M.Ö. 6. bin yılda Kalkolitik dönemde ve daha sonra lk Tunç Ça nda rastlanılmaktadır.⁸ Asur Ticaret Kolonileri döneminden kalma, yazılı ve arkeolojik belgeler ı ı nda, kentin Hattuš krallı nda önemli bir karum merkezi oldu unu bilmekteyiz. Hitit Medeniyetine dört yüz yıldan fazla ba kentlik yapan Hattuša, dönemin idari, siyasi ve dini merkezidir. Hitit sonrasında ise Phryg, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı Dönemlerinden, günümüze kadar yerle im yeri olarak seçilmi tir. Bo azköy'ün jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı tarih boyunca yerle im yeri olarak seçildi i dü ünülmektedir.

Zengin bir kültür kalıntısına sahip olan Bo azköy'ün ke fi 1834 yılında ke if gezisine çıkan Charles Felix –Marie Texier ile ba lamaktadır. Antik yazarlardan Strabon' un sözünü etti i Galat kavmi Trokmilerin ba kenti Tavium' u ararken 28 Temmuz'da Bo azköy'e gelir. Charles Felix –Marie Texier burada 10 gün kalır. O zamanlar Bo azköy'de bulunan Dulkadiroluları konaklarının sahipleri tarafından misafir edilir. Texier, kent planını çıkarır, kent kapılarının ve ehirin surlarının resimlerini çizer. Hiç üphesiz bugün de ziyaretçileri etkiledi i gibi Texier' de, Yazılıkaya'da bulunan kabartmalardan etkilenir. Ayrıca bilinmeyen bir hiyeroglif yazısının gizemli i aretleri vardır. Texier, aradı ı Tavium ehirinin burası olmadığını

⁶ Kiss 1942, 641-642.

⁷ Kristof 1960, 35-36.

⁸ Schachner 2012a, 83.

anlamı tır. Texier, burasının Herotodos'un bahsetti i Pteria kenti oldu unu dü ünümü tür.⁹

Bo asköy'ün adını, Fransa'da yaptı ı bir konferansla duyuran Texier çizimleri bilim adamlarına göndermi ve 1839 yılında Description de L'Asie Mineure isimli kitabında yayınlamı tır.

Texier, Bo asköy adını dünyaya duyurmasıyla ilgiler Bo asköy üzerine toplanmı tır. Buradaki görkemli ve yüksek ta i çili i birçok bilim adamının, Bo asköy'e gelip ara tırma yapmasına neden olmu tur. 1836'da William Hamilton, Bo asköy'e gelmi . Bo asköy'de bir gün kalıp Yazılıkaya ve Büyük Tapına ın çizimlerini yapmı . Hamilton, Bo asköy'ün Tavium oldu unu dü ünümü tür. Boasköy'e gelen Afrikalı kâ ifler: Andreas David Mordtmann, Heinrich Barth, do u uzmanı olan Georges Perrot, mimar Edmind Guillame ve foto rafçı Jules Delbent' in ise 20 yıl sonra gelip burasının, Pteria oldu unu ifade etmi tir.¹⁰ 1864'de İngiliz J. Van Lennep "*Bunlar büyük ihtimal Küçük Asya'nın görkemli harabelerdir*" sözleri onun ne kadar büyüledi ini göstermektedir. Lennep burasının Pteria oldu unu dü ünüyorlardı.¹¹

1882 yılında Bergama kazısı hafiri Karl Humann Bo asköy'ü ziyaret eder ve Yazılıkaya'daki kabartmalarının kalıbını çıkarıp, kent planını çizer.

Bo asköy'de, ilk sistemli kazılar Ernest Chantre başkanlı ında 1893-1894 yıllarında baş lamı tır. Chantre Yazılıkaya, Büyük Tapınak ve Büyükkale' de kazı çalı maları yaptı. Bu kazılarda pi mi toprak kapların dı ında, Akadça olarak yazılmı tablet parçaları bulunmu tur. Bu tabletler Asur uzmanı Hugo Winckler'in ilgisini çeker ve Osman Hamdi Bey'e Bo asköy'de kazı yapma önerisinde bulunur.1906 yılında HugoWinckler ve Theodor Makridi Bey tarafından ilk büyük kazı çalı masına baş lanmı tır. Hugo Winckler tabletleri incelerken, Makridi arazi

⁹ Galat kavminin Trokmilerin baş kentidir. Strabon bu kentten bahsetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hamilton 1942 Pteria Herodot'a göre M.Ö 6.yy batı-do u ula ımını sa laya ana yol yani kral yolu izleyerek Kızılırmak ve Kapadokya'ya girildikten sonra varılan kenttir. Detaylı bilgi için bkz. Dönmez 2004, 67-91;Umar 1993,682

¹⁰ Seeher 2006b, 98.

¹¹ Seeher 2006b, 100.

çalı maları yapmı tır. İlk kazı sezonunda bulunan tabletler arasında, anla ma taslakları ve Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattu ili' nin birbirlerine yazdıkları mektuplar vardır. Bu belgelerden anla ılır ki burası, Hitit mparatorlu unun ba kenti Hattuša' dır.

Bu ke if büyük bir heyecan uyandırır ve ikinci kazı mevsimi ba lar. Makridi ve Winckler kazılarda toprak üstünde gözle görülebilen bina ve ehir suru kalıntılarının ölçümü ve foto rafla belgelenmesine önem verilir. Ayrıca 1996 yılına kadar geçerlili ini koruyan ehrin topo rafik planını çıkartmı lardır. Makridi ve Winckler 1911-1912 yıllarında kazı çalı maları yapmı lardır. Fakat 1913 yılında Winckler' in ölmesi, I. Dünya Sava ı ve ardından Kurtulu Sava ı'nın çıkmasıyla kazılara ara verilmi tir. Kazılardan toplanan 10.000 tablet, 1914 yılında Alman ark Cemiyeti tarafından Hugo Heinrich Figulla ve Bedrich Hrozny' ye gönderilmi ve Hrozny tarafında çözülmü tür.¹²

1931 yılında kazı çalı maları tekrar ba lamı tır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün stanbul ubesi, Martin Schede deste iyle, Bo azköy kazılarına Kurt Bittel görevlendirmi tir. Bittel 1931 yılında ba layıp 1978 yılına kadar Bo azköy'de kazı çalı malarını yürütmü ve önemli sonuçlar elde etmi tir.

İkinci Dünya sava ının patlat vermesiyle, arkeolojik ve yazılı buluntuların bir kısmı izinli olarak Almanya'ya götürülmü tür.

1978 yılından itibaren 1993 yılı sonuna kadar kazı çalı malarını yürüten Peter Neve sadece buradaki kazılarla ilgilenmemi , aynı zamanda da ehrin geli imi, tanıtımı ve Bo azköy'ün açık hava müzesi olması için çalı mı tır.

Peter Neve' nin emekli olmasından sonra kazılara Jurgen Seeher tarafından sürdürülmü tür. Seeher, Bo azköy'de 2006 yılından 2010 yılına kadar devam eden, Hitit kent surunun modelinin çıkarılması çalı malarında yer almı tır.

¹² Seeher 2006b, 98-115.

2007 yılından, günümüze kadar kazı çalı maları Andreas Schachner tarafından yürütölmektedir. Schachner' in son çalı ması olan Bo azköy'ün yakın çevresi ile ili kisi adlı makalesi tezimizin önemli kaynakları arasında olmu tur.

Yapılan kazı çalı maları sayesinde, Bo azköy'ün tarihi dönemlerdeki adı ortaya çıkmı tır. Bo azköy'ün Texier' in aradı ı Tavium olmadı ı ve Tavium ehrinin Bo azköy yakınlarında, Büyük Nefes köyü civarında oldu u anla ılmı tır. Pteria isminin ise Bo azköy'ün 40 km güneydo usunda Kerkenes Da ı yakınlarındaki yerle im yerinin Pteria oldu u anla ılmı tır. Bo azköy'ün adı, Anitta metninden¹³ ve Mari' de bulunan mektupla birlikte Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, Hattuş oldu u bilinmektedir.¹⁴

Hattuş, M.Ö. II. bin yılın ba larında, Hatti yerel yöneticisinin oturdu u yerle im yeridir. Hititler zamanında kentin adı de i tirilmemi aynı isim kullanılmaya devam etmi tir. Ancak tabletlerde kelimenin sonuna “a” ya da “-a ” heceleri getirilerek Hattuša\Hattu a olarak yazılmı olabilece ini dü ünölmektedir.¹⁵ Kısacası; Asur Ticaret Kolonileri Döneminde kentin adı Hattuş olarak Hitit döneminde ise Hattuša olarak geçmektedir.¹⁶

Asur Ticaret Kolonileri Devrinden sonra, burası Hitit krallarının yerle im yeri olarak önem kazanmı tır. Bu dönemde kentin kurucusu Hitit kralı Labarna'dır. Bu kral Hattuşalı anlamına gelen Hattu ili ismini almı tır.¹⁷

Akadça çivi yazılı belgelerde yerle im adı, Sümerce “Gümü ” anlamına gelen KÚ.BABBAR ideogramı ile yazılmaktaydı. Hattice okunu u bilinmese de kullanılan i aretlerden ehrin adının muhtemelen gümü ile yapılan bir ticaret a ından geldi i dü ünölmektedir Bo azköy'de gümü bulunmamasına ra men, günümüzde Bo azköy'e 30 km uzaklıkta olan Sungurlu, zirai açıdan verimli, maden, mineral ve orman bakımından da zengin bir bölgedir. Hitit Döneminde Anadolu, zengin maden yataklarına sahiptir. Kuzeyde, Karadeniz ormanları güneyde, Kizzuwatna Da ı

¹³ Neu 1974, 12, 27, 28, 149.

¹⁴ Seeher 2006b, 105-113.

¹⁵ Seeher 2006b, 142.

¹⁶ Sava 1998, 507-508; Yi it 2012, 364.

¹⁷ Sava 1998, 508.

gümü bakımından zengindir. Ayrıca Hatti toprakları, Hititler döneminde KUR URU KÚ.BABBAR “*Gümü ülkesi*”¹⁸olarak anıldı ı bilinmemektedir.¹⁹

Uzun soluklu bir çalı manın, ilk a aması olan “M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i” adlı konumuz daha önce çalı ılmamı ve kaynakların suskun oldu u bir konudur. Tezimizde amacımız daha önce toplu halde yazıya dökülmemi olan, Hititler döneminde ba kent olan Hattuša/Bo azköy’ün ba kent olarak seçilmesinin sebeplerini bulmak ve bölgenin sa ladı ı, avantaj ve dezavantajları ortaya koyarak, Bo azköy’ün jeopolitik önemini vurgulamaktır.

Çalı mamız daha önceki çalı maları farklı bir açıdan inceleyip Bo azköy’ün jeopolitik konumunun aydınlatılmasına katkıda bulunaca ı ümidindeyiz.

¹⁸ Umar 1993,308 Hattu a’ nın güümü ülkesi oldu unu Brandenstein, Herzfeld gibi yazarlar tarafından desteklenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sava 1998.

¹⁹Sava 1998, 508-512; Yanar 2004, 49; Umar 1993,308.

I. BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ ÇA LARDA BO AZKÖY'DEKİ YERLE MELER

1.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Bo azköy'de Yerleşimleri

Bo azköy, Çorum ilinin bir ilçesidir. Burası İç Anadolu Bölgesinde Kızılırmak yayı içinde yer alır. Bu kesimde Kızılırmak nehrinin bir kolu olan Delice Irmağı ve Deliceye bağlanan küçük çayırıların yer aldığı vadi ve düzlükler yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Söz konusu bu yerleşimler ovalara değil daha çok ovaları çevreleyen dağ eteklerine ya da ovaya açılan vadilerde kurulmuştur. Bo azköy ve çevresindeki su kaynaklarının bol olması ve coğrafi konumunun uygun olmasından dolayı Tarih Öncesi Çağlardan itibaren yerleşim yeri olarak seçilmiştir.

Bo azköy ve yakın çevresine ilk insan topluluğunun ne zaman geldiği hakkında elimizde net bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bo azköy'de ilk insan izlerine Büyükkaya, Yarıkaya, Büyükkale ve son yıllarda yapılan kazı çalışmalarıyla Çamlıbel Tarlası yerleşim yerlerinde rastlanmıştır. Yakın çevresinde ise Alacahöyük, Eskiyağar, Büyük Güllücek gibi küçük köylerden oluşan yerleşimler bulunmuştur. Bo azköy ve çevresindeki bu yerleşimlerdeki buluntular göre Kalkolitik Çağ'a M.Ö. 6. bin yılına tarihlendirilmiştir. Önceki bin yıllarda yerleşimlerin sayısında çok artış oldu tahmin edilmektedir. İlk Tunç Çağında M.Ö. III. bin yılda birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunan bu toplumlarda sürekli yerleşim başlamıştır. Geçim kaynakları; hayvancılık, küçük çaplı tarım ve daha sonraları ticaret oldu tahmin edilmektedir. Yarıkaya'da bulunan testilerin, hayvanlardan elde edilen yiyeceklerin saklanması için kullanıldığı düşünülmektedir. Alacahöyük'te bulunan zengin madencilik ve maden, ticaretin varlığına işaret etmektedir.²⁰

²⁰ Schachner 2012a, 83; Schachner 2011a, 45.

Büyükkaya

Büyükkaya, Boazköy'ün kuzeydoğusunda bulunan, uzunluğu 500 m, yüksekliği 100 m olan bir kayadır. Büyükkaya, Budaközü vadisinin güneyinde ve Hitit yerleşiminin içindedir.

Büyükkaya, diğer yerleşimlerden alt kısmında yer alan Büyükkaya Deresi ile ayrılmaktadır. Günümüzde bakıldığında tepede üç ayrı plato olarak görülmektedir. Üst plato, Aşağı olarak bilinen yerde, 50 x 40 metrelik sarp kayalık bir yerleşimdir. Orta plato ise 100 x 60 metrelik bir alana uzanmaktadır. Alt plato ise 100 x 80 metrelik bir alanda kuzey –kuzeybatıya uzanan bir yamaçtır.

Büyükkaya iki dağlık alana açılan bir ovada bulunmaktadır. Bu ovalardan biri Yozgat, Büyük Nefes ovasına açılan yerleşim ise 20 km kuzeyinde, Budaközü vadisine doğrudan açılan ovadır. Ayrıca bölgeye baktığımızda bütün yolların ortasında, Orta Anadolu'da, Karadeniz'e giden yolların güzergâhında, günümüzde kullanılan Samsun yolunun yakınındadır.²¹

Büyükkaya üzerinde 1950'li yıllarda yapılan araştırmalardaki buluntulara göre yerleşim yeri, Kalkolitik Döneme M.Ö. 6. bin yılına tarihlendirilmiştir. Büyükkaya'nın üst tarafları, düz pürüzsüz, yatay bir kayadır. Altından geçen Büyükkaya deresi ve Budaközü vadisindeki ufak kayalıklarla doludur. Büyükkaya'nın üstü ilk yerleşimcilerin evleri olmasından dolayı muhtemelen onları yağmur taşkınlarına, güneyden esen sert rüzgârlara karşı ve diğer doğa olaylarına karşı koruyuyordu.²²

Boazköy'de Tarih Öncesi Çağlarda yerleşim bölgelerinin ormanlarla kaplı, dağlık kısımlarının ise açlık olduğu düşünülmektedir. Büyükkaya'da bulunan karbonlaşmış aç kalıntılarda bu düşünceyi kanıtlayan niteliktedir.²³

Büyükkaya, 1952-1954 yılında, Bittel'in kazılarında Kalkolitik Döneme ait çanak çömlek parçalarının bulunmasıyla belirlenmiştir. Daha sonra Peter Neve, deneme

²¹Seeher 2000,15; Schoop 2005,16.

²² Schoop 2005,15.

²³ Schoop 2005, 16.

sondajları yaparak burasının Hititler öncesi ve sonrası yerle im yeri oldu unu görmü tür.²⁴

Büyükkaya yerle meleri Kalkolitik Dönemden 30-40 cm kalınlı ında bir tabakadan lk Tunç Ça ı yapı faaliyetlerine kadar tahrip edilmi tir. Sıvalı ta lar ve düz dö eme ta ları üzerine yapılmı ta yı ınları ve çukurlar bulunmu tur.

1950'li yıllarda Büyükkaya' nın, üst kısmında gri açkılı çanak çömlekler bulunmu tur.²⁵ Schoop, burada bulunan çanak çömle in kahve açkılı gri renkli olmasını dikkate alarak Geç Neolitik döneme tarihlendirilmesi gerekti ini ifade edilmi tir. Di er bilim adamları ise Kalkolitik Döneme ait olduklarını dü ünmektedirler. Fakat bu buluntuların Bo azköy'ün farklı yerlerinde bulunması bunların Hitit toprak dolgusuyla buraya gelmi olabilece ini dü ündürmektedir. Zaten bütün arazide, bu tür malzemelere rastlanmaktadır.²⁶

Büyükkaya, hem Asur Ticaret Kolonileri Döneminde hem de Hitit Döneminde yerle im yeri olarak seçilmi , kazılarda bu dönemlere ait mühür, damga ve kaliteli çanak çömlek bulunmu tur. Hitit Döneminde surlar ve poternli yapılar, tahıl siloları, buradaki yerle imin sürekli oldu unu göstermektedir.²⁷

Yarıkkaya

Hattuša'nın 2 km kuzeydo usunda, Yazılıkaya'nın 600 m kuzeyinde, bulunan Yarıkkaya Kalkolitik Dönem yerle im yeridir. Bo azköy ve çevresindeki yerle imlerin ortak özelli i birbirinden uzak, da yamaçlarında ya da tepelerde kurulan küçük yerle im yerleri olmalarıdır. Bu çevrede ba ımsız ve birbirinden ayrı yerle imler seçilmi , höyük yerle imi görülmemektedir.²⁸

Yarıkkaya' da kazı çalı maları 1966-1967 yılları arasında Harald Hauptmann tarafından yapılmı tır. Bu yıllarda, çıkarılan çiftlik ilginç bir kalıntıdır. Bu

²⁴ Seeher 2000, 16.

²⁵ Schoop 2005, 16.

²⁶ Seeher 2000, 16.

²⁷ Seeher 2000, 20-22.

²⁸ Seeher 2000, 16; Bittel (t.y), 3.

yerle mede Kalkolitik Dönemde küçük yerle meler olmasına rağmen, İlk Tunç Çağında, büyük yerle me haline gelmiştir.

İlk yerle iklerin hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları düşünülmektedir. Nitekim Yarıkkaya’da bulunan akıtaçlı testiler bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca hayvansal besinlerin saklanılabilir olduğunu göstermektedir.

Büyükkale

Bundan sonraki bütün devirlerde önemini korumuş diğer bir yerleşim yeri ise Büyükkale ve Aşağı Çehir terasının güney tarafıdır. Bittel, kazılar yoluyla ortaya çıkan bu yerleşimelerin çok büyük bir yerleşimin bir kolu ya da sınırı olabileceğini ifade etmektedir.²⁹

Büyükkale’de 275 m² boyutunda dikdörtgen ve kareye yakın odalar bulunmuştur. Bu odalara kapılarının olmadığı görülmüştür. Muhtemelen Catalhöyük’teki gibi bu evlere üstten giriş yapılmaktaydı.³⁰

Çamlıbel Tarlası

Schachner ve Schoop tarafından yüzey araştırmalarında keşfedilen, daha sonra 2008-2011 yılları arasında kazısı yapılan bir yerleşim yeri de Çamlıbel Tarlası’dır. Yerleşim, tarla sahibi Mehmet Çamlıbel’in soyadı ile anıldığı için Çamlıbel Tarlası olarak ifade edilmektedir. Bozok’un sınırları içinde Karakeçili köyü yakınında bulunan Çamlıbel Tarlası, Hattuşa’dan 2,5 km uzakta dar bir vadi içinde konumlanmıştır. Uzun dar bir kaya sırtında bulunan plato, Karakeçili Deresine doğru alçalmaktadır. Çamlıbel Tarlası, Geç Kalkolitik Dönem ve İlk Tunç Çağında tarihlendirilmektedir.

Çamlıbel Tarlasında küçük boyutlu tarım için uygun, dar platolar ile çevrili olduğu görülmektedir. Yerleşim, iki bazalt taşı üzerinde ana kayadan oluşan sırt, alçak ve eğimli platodadır. Burası uzun zaman tarla olarak kullanılmış, ama yeterince

²⁹ Bittel t.y, 3.

³⁰ Schachner 2012a, 85.

ürün vermedi inden dolayı kullanım dı ı bırakılmı tır. Bu yerle menin erozyon nedeniyle tahrip olmasına ra men yerle menin 50x50 metreden büyük olmadı ı dü ünülmektedir. Karakeçili Deresi üzerindeki alçak bir plato üzerinde arkeolojik kalıntılar bulunmu tur.³¹

Çamlıbel Tarlası di er yerle meler gibi akarsu kenarında kurulmu tur. Daha sonra bu akarsu akıntısı, platonun üst kısmında derin bir yatak açarak, alt kısmında kumlanmasına sebep olmu tur. Burada muhtemelen yaz aylarında su azalmı veya kurumu ilkbaharda ise ta kın olmamı tır. Bu sebeplerden ötürü Çamlıbel Tarlası yerle im yeri seçildi i dü ünülmektedir.³²

Çamlıbel Tarlası yerle imi zamanla erozyon ve su atıkları ile doldurulan bir alandır. Akıntının tamamen kesilmesi üzerine bu alan üzerine konutların in a edilmi oldu u tahmin edilmektedir. Bu konutların biti ik odalarında, kubbeli oldu u anla ılan fırınların var oldu u tahmin edilmektedir.³³

Çamlıbel Tarlası'nın geçim kayna ının tarım, hayvancılık, madencilik oldu u dü ünülmektedir. Buradaki kaynaklar kısa süre içerisinde tüketildi inden yerle me uzun süreli de ildir.³⁴ Muhtemelen kaynakların bol oldu u yerlere, göç edilmi tirlir.³⁵Di er bir görü ise kaynakların kısıtlı olmasından dolayı buradaki yerle menin uzun süreli de il mevsimlik olmu tur. Ayrıca yerle imcilerin geldikleri yer muhtemelen buraya çok uzak de ildir.³⁶

Burada ısı nedeniyle sertle mi olan, küçük çukurlar bulunmu tur. Bu çukurların, bakır cevherini i lemek amacıyla kullanıldı ı dü ünülmektedir. Maden filizinin kayna ı tam olarak bilinmemekle birlikte, yakın çevrede bulundu u dü ünülmektedir.³⁷ Nitekim Alacahöyük'te insanların madenin hayatlarının her alanda kullanılması madenin civar ehirlerde var oldu unu göstermektedir.

³¹ Schoop- Schoop 2011, 140; Schoop - Schoop 2009, 487.

³² Schoop- Schoop 2011, 141.

³³ Schoop – Schoop 2011, 142.

³⁴ Schoop 2011,17; Schoop-Schoop 2009, 487.

³⁵ Schachner 2013a, 150.

³⁶ Schoop- Schoop 2011, 142.

³⁷ Schoop 2010, 302.

Çamlıbel Tarlasında ticari ilikiler yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Burada taletlerin dışarıdan geldiği, oltu ve dilgilerin ticaret yoluyla geldiği dü ünülmektedir.³⁸

Çamlıbel Tarlası kazı ara tırmalarında alanın insan kaynaklı ve do al yıkımlardan dolayı tahrip olduğu görülmü tür.³⁹

1.2. Bo azköy ve Çevresindeki Yerle melerin Önemi

Bo azköy ve yakın çevresi, Tarih Öncesi Ça lardan, günümüze kadar jeopolitik konumundan dolayı yerle im yeri olarak seçilmiştir. Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ında bölgede savunmada kolaylık sağlayan kayalık bir arazinin olması, kuruldukları yerlerde bol su kaynaklarının olması, yol güzergâhlarının yakınında, küçük köyler halinde birbirinden ayrı olmaları dikkat çeken özellikleridir. klimsel olaylarında bu kayalık arazilere yerle menin sebebi olduğu dü ünülmektedir. Çünkü sel, a ırı esen rüzgârlar vb. sebeplerden dolayı korunaklı bölgelerde insanların ya amayı tercih ettikleri tahmin edilmektedir.

Çorum ilinin Alaca ilçesi yakınlarında Alacahöyük⁴⁰, Bo azköy'e sadece 37 km olan Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ına ait yerle im yeridir. Zengin Hattı buluntularına bakılarak bu yerle menin o dönemde, bölgenin en önemli merkezi olduğu dü ünülmektedir. Fakat asıl merkez Bo azköy'dür. Burada bulunan Hattılara ait 13 kral mezarları ve buluntuları, tunçtan yapılmış güne kursları, altın, elektrom, gümü ve tunç kaplar, sava ve müzik aletleri, süs e yaları, heykelcikler ve idoller burasının İlk Tunç Ça ında önemli bir merkez olduğu unu göstermektedir.⁴¹

³⁸ Schoop- Schoop 2011,149.

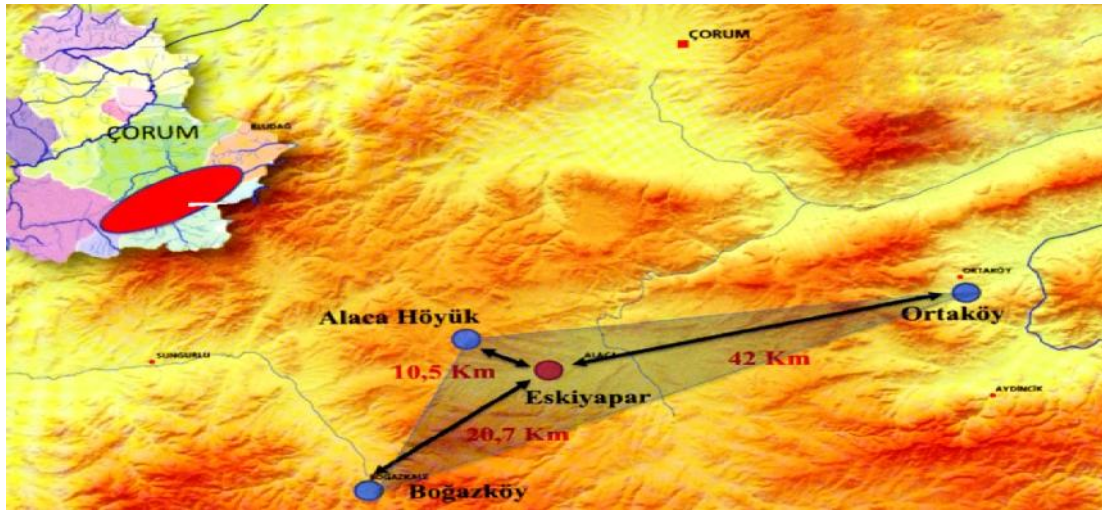
³⁹ Schachner 2014,15.

⁴⁰ Alacahöyük 1835 W.C Hamilton tarafından Dünya'ya tanıtılmıştır. Theodor Macridy Bey tarafından 1907 yılında kazısı başlanan ve daha sonra Atatürk'ün kendisi için parası olan 3000 lirayı Afet nan'a vererek kazının başlatılmasını istemiştir. 1935 yılında Remzi Ö z Arık ile devam eden kazılarda 1936 yılında Hamit Zübeyir Kö ay devam etmiş 1997 yılından itibaren de Prof. Dr. Aykut Çınarolu başkanı ında kazılar devam etmektedir.

⁴¹ Özgüç 2002, 400; Çınarolu – Çelik 2013, 198.

Bo azköy çevresinde bulunan di er bir Tarih Öncesi yerle mede Eskiypar'dır.⁴² Bu yerle me Alaca ilçesine 4 km, Bo azköy'e ise 20,7 km, yer alan İlk Tunç Ça ı, Hatti ve Hitit döneminde de önemli olan bir yerle medir. Höyük 280x320 m ölçülerinde yol seviyesinden 12 m yüksekli inde bir höyüktür. Toplamda 70 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Höyük M.Ö. III. bin yıl ve M.Ö. II. bin yıl yerle melerinden biridir. Buradaki yerle me bir höyük yerle mesi oldu u görülmü tür.⁴³

Eskiypar, co rafi yönden bakıldı ında kültürler arası geçi ler için kav ak noktadadır. Eskiypar, Alacahöyük ve Bo azköy yolu ula ımında geçi bölgesindedir. Eskiypar'ın ovanın en güzel kısmında yer alması ve geçi yolları üzerinde bulunması Hatti döneminden beri kesintisiz ticari bir merkez oldu una i aret etmektedir.⁴⁴

Res 1: Eskiypar - Bo azköy- Alacahöyük (Sipahi 2013, 240)

Hem Eskiypar hem de Alacahöyük İlk Tunç Ça ı zengin kent ya amına i aret etmektedir. En önemli merkez olarak dü ünülen Alacahöyük'te bulunan zengin buluntular dönemin refah seviyesini göstermektedir. Madencili in ileri bir seviyede olması, bölgenin jeopolitik ve stratejik olarak önemli oldu unu göstermektedir.

⁴²Eskiypar 'da 2010-2012 yıllarında Tunç Sipahi başkanlığında kazı çalışması yapılmıştır. Bo azköy, Alacahöyük ve Ortaköy'den sonra bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden biridir.

⁴³ Sipahi 2013b, 240-243.

⁴⁴ Sipahi 2013a, 51; Sipahi 2010, 727.

Ayrıca kültürlerin birbirleriyle ili kisini Bo azköy, Eski yapar, Alacahöyük ve Truva, Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasındaki kültürel benzerlikten anla ılmaktadır.⁴⁵

R. Czichon tarafında 1996-1999 yıllarında yürütölen sistematik çalı malarda Bo azköy ve çevresinde zengin kültür varlıklarının varlı ılıleri sürmü tür.⁴⁶ Schoop, Bo azköy ve çevresinde çok sayıda daha eskiye giden yerle im izleri bulunmasına ra men, ara tırmacılar tarafından, bu durum göz ardı edilip daha büyük yerle me olan Hitit dönemi üzerinde çalı maların yo unla tı ını ifade etmektedir.⁴⁷ Bazı kalıntılar Hititlerin yapılarını in a ederken tahrip edilmi veya zamanla kaybolmu oldu u tahmin edilmektedir. Bo azköy, Alacahöyük ve Eski yapar yerle melerine bakıldı ında, bölgede gün yüzüne çıkmamı göz ardı edilmi , daha pek çok Tarih Öncesi yerle im oldu u dü ünölmektedir. Bo azköy ve çevresinde yerle melerin sayısının fazla olması ve ara tırmacıların daha çok yerle menin bulunabilece ini ifade etmektedirler. Bölgenin zengin kültür kalıntısına sahip olması ve Bo azköy ve çevresinin insano lu tarafından yerle im yeri olarak tercih edilmesinin sebebinin jeopolitik konumundan kaynaklandı ılı dü ünölmektedir.

⁴⁵ Sipahi 2012, 61.

⁴⁶ Czichon 1997; Schachner 2014, 14.

⁴⁷ Schoop 2005, 16.

II. BÖLÜM

ASUR T CARET KOLON LER ÇA INDA BO AZKÖY'ÜN STRATEJ K ÖNEM

2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi

M.Ö. II. binyılı ba larından itibaren Asurlu Tüccarların, Anadolu'ya gelerek ticaret ile u ra maları ve tüccarlarla birlikte çivi yazısının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu tarihi devirlere girmi tir. Kayseri'nin 20 km do usunda bulunan Kültepe – Kaniş Asurlu tüccarların merkezi olmu tur. Literatürde “Kültepe Tabletleri” olarak adlandırılan bu belgelerin büyük bir bölümü Asurlu Tüccarların, bir kısmı da yerli halktan ticaretle u ra an tüccarlara aittir.

Res 2: Kaniş - Kültepe'nin Havadan Görünümü ⁴⁸

Asurlu tüccarlara ait bu belgeler iktisadi hayatın ticari safhalarını ilgilendiren ticari mektuplar, çitli borç senetleri, mahkeme zabıtları ve masraf listeleri bunların yanında az da olsa isyan karga a hastalık vb. siyasi ve sosyal ili kilere (evlenme, bo anma, nafaka vb.) yer verilmi tir. Bu belgelerin bazılarında Anadolu'nun siyasi ve sosyal durumu ile ilgili bilgiler vermektedir. Anadolu'nun en eski tabletleri olan,

⁴⁸ www.kultepe.org.tr

bu belgeler Anadolu'nun ilk yazılı belgeleridir. 200 yılı a kın bir süre devam etmi olan bu döneme Koloni Ça ı veya Asur Ticaret Koloni Ça ı denilmektedir.⁴⁹

M.Ö. II. binde Anadolu'da Asurlu tüccarlar ya adıkları ticari sıkıntıları yanında siyasi ve idari de i meleri kaydetmi lerdir.⁵⁰Anadolu'nun proto-historic dönemine ili kin bilgi veren en eski kaynak *şar-tamhari* metinleridir. Bu metinde *şar-tamhari* “ *Sava ın Kralı*“ isimli Akad kralı Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'da yaptıkları askeri seferleri anlatılmaktadır.⁵¹ Bu metinler 3 nüsha halinde Mısır'da Tel El Amarna, Anadolu'da *Hattuša*, Mezopotamya'da Babil kentinde bulunmu tur.⁵²*şar-tamhari* olarak bilinen bu metinde Sargon'un torunu olan, Naramsin'in Anadolu'ya gelerek içlerinde Hatti kralı Pampa ve Kaneş Kralı Zipani'nin de oldu u 17 krallıkla Anadolu ehir devletlerine kar ı mücadelesi anlatılmaktadır.⁵³

Anadolu'da yerel krallıkların birbiriyle münasebetlerine dair bir belge de Kültepe'de ele geçen Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kaneş Kralı Waršama'ya yazdı ı mektuptur. Kom u olan iki yerel krallık, krallar tarafından yönetimleri sırasında ya adıkları sıkıntıları anlatmaktadır Önceleri Anum-Hirbi ile Waršama'nın babası nar zamanında barı ve huzur içindeyken, daha sonra nar'ın ölümüyle iki krallı ın arasında çeki meler ba lamı tır. Sürekli elçilerin gönderilmesi Waršama'nın, Tarikuta adlı elçisinin gümü dolu bir torbayı Anum-Hirbi'ye götürmesi ve torbadan gümü yerine ta ların çıkması ile huzursuzlu un arttı ı anlatılmaktadır. Sınır ehirleri olan *Sibuha* ve *Taišama*'nın arasındaki ili kinin kötüle mesi üzerine iki krallık birbirine dü man olmu tur. Kralların birbirleriyle mücadeleleri devam eden yerel kralların mektuplarından ö renilmektedir.⁵⁴

⁴⁹Cahit Günbattu tarafından ne redilen Kt 2001/k 287 nolu lımum listesinde Asur Ticaret Koloni Dönemi M.Ö. 1928-1720 yıllarına tarihlendirmektedir. Günbattu 2012, 16; Sevin 2003, 151.

⁵⁰ Cahit 2012, 18; ahin 2007, 4.

⁵¹ Dinçol 1982, 18; Bilgiç 1947, 132; Sever 1995, 1.

⁵² Günbattu 1997, 262; Özgüç 2005, 3.

⁵³ Dinçol 1982, 19; Sever 1995, 1; Westenholz 1997, 250-251; Kuzuo lu 2000, 330; Günbattu 2012, 7.

⁵⁴ Balkan 1957, 6-9.

Bo azköy’de bulunan bir belgede *Zalpa*⁵⁵ hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâyede, Kaniş kraliçesinin bir defa da 30 o lan do urdu u ve bu 30 o lan çocu nu sepetlere koyarak ırma a bırakıldıkları anlatılmaktadır. Bu hikâyede ırma a bırakılan bu çocukların *Zalpuwa* ülkesinde büyüdü ü ifade edilmektedir. Kraliçe’nin bir gecede 30 kız çocu u dünyaya getirmesini üzerine, 30 o lan çocu u Kaneš’e annelerini bulmaya gelirler. Anneleri onları tanımaması ve kızlarıyla evlendirmek istemesi üzerine 30 o lan çocu unun sonuncusu kız karde lerini tanır ve çocuklar zina yapmaktan kaçınıp, karde lerini almak istememi lerdir.⁵⁶ Bu hikâyenin tamamen mitolojik oldu u dü ünülmektedir. Bazı bilim adamları öyküde geçen ırma ın Kızılırmak oldu unu iddia etmektedirler.⁵⁷ Ünal, hikâye de geçen bu ırma ın Kültepe’nin güneyinden akan, Seyhan Irma mın en uzun kolu olan Zamantı (Ta çı ırma ı) oldu unu ileri sürmektedir. Ünal, ırma a bırakılma hikâyesinin Hurri kökenli oldu unu ve güneydeki *Zalpa*’yı i aret etti ini ifade etmektedir.⁵⁸

Bu dönem Anadolu’daki ba ımsız krallıkların üstünlük çatı maları yüzünden merkezi otorite ve güçlü bir birlik kurulmamı tır. Bu krallıklar irili ufaklı ehir devletleridir. Bunlar: Hattuš, Zalpa, Kuššara, Mama, Kaniš, Hurama, Timelkia, Hahhum, Tuhuzatia, Tegamma, Wašhani, Wahsusana, Tawinia, Puruštatum, Nenašša, Šalatiwar, Ulama, Turhumit, Tuhpia, Ankuwa, Šihwa, Šinahuttum, Širmuin Krallıklarıdır.⁵⁹

Tezimizin de konusu olan Hattuš Krallı ı’nın merkezi Hattuš ehridir. Hattuš *Šar-tamhari* metinlerinde bahsedilen ve Naramsin ile mücadele eden Hatti kralı Pampa’nın da ba ında bulundu u krallıktan olu an koalisyondan birisidir. Yazılı kaynaklardan ö renildi ine göre, Asur, Suriye ve Anadolu arasında yapılan ticaret Anadolu ehir beylikleri arasındaki anla mazlı ı iyice kamçulamakta, siyasi birlik kurma ve üstünlük mücadelelerini artırmaktadır. Ayrıca bu dönem Hattuš krallı mının siyasi tarihini anlatan ve Bo azköy’de 1937 yılında Büyük Mabedin, güney

⁵⁵ Del monte & Tischler 1978, 490; Del Monte, 1992, 191.

⁵⁶ KBo 22, 2; Alp 2001, 56; Dinçol 1982, 28; Ünal 2003, 68.

⁵⁷ Dinçol 1982, 27; Ünal 2003, 68.

⁵⁸ Ünal 2007, 118; Ünal 2003, 68; Ünal (yayın a amasında)

⁵⁹ ahin 2007, 5.

depolarındaki kazılarda bulunan, bilimsel literatürde “Anitta metni”⁶⁰olarak bilinen metninden ö renmekteyiz.⁶¹Anitta metninde, *Kuššara* Kralı Anitta babası ile birlikte yaptıkları icraatları öyle anlatmaktadır.

Res 3:Anitta Metni ⁶²

Kuššara'nın o lu Anitta öyle der: Kuššara kralı ehirden a a ıya kitleler halinde geldi ve Ne a'yı geceleyin yaptı ım güçlü bir saldırı ile aldım. Ne a kralını yakalayıp halkına hiçbir kötülük etmedim. Onlara analar babalar yaptı. Bundan sonra da hangi ülke ayaklandı ise onu tanrı Šiu'nun yardımıyla yendim.”⁶³

Orta Anadolu'nun sarp, da lık ve daha sonra Hitit mparatorlu una ba kentlik etmi olan *Hattuš* Anitta tarafından ele geçirilip, lanetlenmi tir.

“Neša kenti(ne) getirdim. Hattuša kenti x x [R.s. ⁴⁵[za]rar verdi.Onu (te)rk ettim. Fakat o (ehir)⁴⁶⁻⁴⁷ açlıktan kırılınca, tanrım Šiu, onu tanrıçası Halmašuit'e

⁶⁰ A: KBo 3.22;B: KUB 26.71; C:KUB 36.98; Tercüme için bkz. Neu 1974.

⁶¹ Klengel 2002, 413.

⁶² www.kültepe.org.tr.

⁶³ Dinçol 1982,26; De Martino 2006, 35; Akurgal 2000, 16; Akurgal 1995, 12; Alp 2001, 54;Kınal 1998, 66.

*teslim etti ve ben bir gecede⁴⁸ onu güçle aldım ve kentin yerine yabancı otlar ek[tim]⁴⁹
Bundan sonra kim kral olur da⁵⁰ Hattuša'yı iskân ederse, o, Gökyüzünün Fırtına
Tanrısı'nın lanetine u rasın!* ⁶⁴

Anitta Hattuš'u ele geçirdikten sonra kentin bir daha iskân edilmemesi için harap kenti hem lanetliyor hem de topraklarına harabeler ve höyüklerde bolca yeti en bir bitkinin tohumunu ZA. AH. LI⁶⁵ adında zararlı bir ot ekmi tir. Muhtemelen Anitta Bo azköy'ün verimli arazinin ve tarıma dayalı eskiça devletlerinin buraya yerle mesini istememi tir.⁶⁶

Hattuš'un bu yıkımının yabancı otlar ekip lanetlemesi bir büyü olabilir ya da ehrin yıkımını daha etkin göstermek istenmi olabilir. Ba ka bir görü ise Hattuš'un imhasını ebedi kılmak için bu sözler söylenmi olabilir.⁶⁷

Hattuš ehrinin yıkımından sonra *Kuşšara* kenti güç kazanmı tir. Kayıtlara geçen ilk Pithana Neša'ya kadar geni ledi. Dikkat çeken bir nokta ise Pithana ve Anitta'nın Kaneš\Neša'ya olan ilgileridir. Pithana'dan sonra o lu Anitta Kaneš\Neša'yı ba kent yapmı tir. Kısa sürede Anitta ba kenti Neša'ya ta ımı tir.⁶⁸ Anadolu'da merkezi bir devlete do ru ilk adımlar Kuşšara kentine dayanan Pithana o lu Anitta ile atıldı. *Neša* ve *Zalpa*, Hattuš'u ele geçirip Purušhanda'ya kadar geni ler. Anitta Karadeniz ile Orta Anadolu'yu kapsayacak ekilde topraklarını geni letmi tir Anitta kendini “ *Büyük Kral*” unvanını ta ıyacak kadar güçlü görülmektedir. Bu kralın, kendisine ba kent yaptı ı Neša/Kaneš yani Kültepe'de bulunan tunç mızra ın ucunda “*Kral Anitta'nın Sarayı*” yazmaktadır. Ku kusuz bu Anitta'nın bu kadar güçlü hissetmesinin bir simgesidir.⁶⁹

Kültepe ve Ali ar'da bulunan TC III 214'te “*Kral Pithana ve Merdiven Büyü ü Anitta*” adları geçmektedir.⁷⁰ Pithana'dan sonra tahta geçen ki inin Anitta oldu unu bilmekteyiz. Di er bir belge de ise “*Büyük Kral Anitta, Merdiven Büyü ü*

⁶⁴ Neu 1974, 12-13; Ta 2010, 873.

⁶⁵ ZÀ. AH. LI / ZAG.AH.LI (^{SAR}): tere?, yabancı ot ? Ünal 2007a, 808.

⁶⁶ Ta 2010, 869-890.

⁶⁷ Stenier 1990, 162.

⁶⁸ Macqueen 2001, 20-21; Dinçol 1982, 26; Özgüç 1956, 30.

⁶⁹ Sevin 2003, 163; ahin 2004, 37; Lloyd 1998, 31; Kinal 1970, 5.

⁷⁰ Balkan 1955, 5.

Peruwa/Beruwa” Anitta’dan sonra veliiaht tayin edilen, Beruwa’nın kral olup olmadığı bilinmemektedir.⁷¹

III. Hattu ili’nin otobiyografisinde *Kuşšara* Kralı Hattu ili’nin torunu demekle Anitta ve I.Hattu ili’nin aynı sülaleden gelmi olmaları, Neša’dan Hattuša’ya ba kent in ta nımı olabilece i dü ünülmektedir.⁷² Ayrıca tıpkı Anitta gibi Hattu ili de ehri alır almaz hemen bir daha onlardan ba ka kimse yerle mesini önlemek amaçlı Hattuša’ yı lanetlemi tir.

Hititler, Asur Ticaret Kolonileri Ça ından beri, Anadolu’ya akın ederek Hitit imparatorlu unun temellerini atmı lardır. Anadolu’da siyasi birli i kuran Kuşšara kralı Anitta ile aynı soydan geldi i dü ünülen Hititlerde merkezi otoriteyi sa lamı lardır. Kültepe metinlerinde özellikle Kültepe Ib safhasına ait olan metinlerde ve Kt 2001/ K 219 ve 297 numaralı mektuplarda ticari faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bu metinlerde Hitit ahıs adlarının bulunmasından dolayı Hititlerin Asur Ticaret Koloni Döneminde varlıkları kabul edilmi tir.⁷³

2.2. Asur Koloni Döneminde Bölgede Ticaret ve Ula ım

Ticaret, iki taraf arasında ihtiyaç duyulan nesnelerin satılması ve satın alınması olarak tanımlanmaktadır. Ticaretin yapılabilmesi için bazı ön artların bulunması gereklidir. Bunlar:

- ✓ Bir nesneye gereksinim duyulması,
- ✓ Malların temin edildiği yer,
- ✓ Onları elde etme özgürlüğü,
- ✓ Mal satışını yapan tüccarların bulunması,
- ✓ Ticaret teşkilâtı,
- ✓ Malların bir yerden başka yere taşınması için yolların bulunması,
- ✓ Anlaşmayı sağlayacak bir ortak dil ve para biriminin olması.⁷⁴

⁷¹ Dinçol 1982, 26; Özgüç 1956, 29.

⁷² Dinçol 1982, 5.

⁷³ Öz 2005, 29.

⁷⁴ Veenhof 2011, 56; Donbaz 1997, 73.

Mezopotamya uygarlı ı halkları kendi bölgelerinde bulunmayan ham madde kayna ını Anadolu'dan temin etmek istemi ler. Ticaretin Anadolu'ya girmesi yeni de ildir. Nitekim obsidyen ticaretinin kökeni Neolitik Döneme kadar gitmektedir. Anadolu ham madde (altın, gümü , kereste vb.) bakımdan zengindir.

M.Ö. III. bin yılının son çeyre inde kom u ülkelerle ham madde alı veri i oldu unu Alacahöyük'te bulunan kral mezarlarından anla ılmaktadır. MÖ II. bin yılda Asurlu tüccarlar a ırlıklı olarak Orta Anadolu'nun çe itli kentlerinde ticaret kolonisi kurmu lardır.⁷⁵ Asurlu tüccarlar önceleri Asur'a yakın bölgelerde ticaretle u ra ırken daha sonra ticaretleri Anadolu'ya kadar geni letmi tir. Asurlu tüccarlar Anadolu'da iki tür merkezlerde faaliyet göstermi lerdir. Birincisi: ırmak kenarında kayıkların yana tı ı “Pazar yeri, liman“ anlamına gelen *karum*, ikincisi ise daha küçük yerler olan *wabartum*'dur. Tüm faaliyet alanının merkezi karum Kaneş, yani Kültepe'dir. Karumların en büyü ü Kültepe/Kaneş olup ticaretin sistemli yürütülmesi için Kuzey Suriye'den Karadeniz ve Orta Anadolu'ya uzanan sayıları 40'ı bulan *karum - wabartumlar* vardı.⁷⁶ Bütün *karum* ve *wabartum* Kaniş'ten talimat almaktaydılar.⁷⁷ Koloniler Anadolu içinde kralların onlara sa ladıkları korumaya kar ı, krallıklara mütevazı bir zenginlik sa lıyordu. Zamanla da yerli tüccarlara ba ımlı hale getirmi lerdir.

Bu *karum* ve *wabartumlar* Mezopotamya ve Suriye'yi Anadolu ba layan madenlerinin güneydeki kültürlere götüren tüccarların u rak yerleriydi. Kültürler arası mal de i imi, kültürler arası ili kiler bu ekilde etkile im halindeydi. Ayrıca *karum* ve *wabartumlar* hem konaklama hem de ürünlerini pazarlama yerleriydi. Bu karumlardan biri olan Hattuş Kaneş'e yakınlı ı ile dikkat çekmektedir.⁷⁸

Bu karumlar sayesinde Anadolu'nun zengin madenlerinden kolayca yararlanıyorlardı. Tabi Anadolu'da siyasi birli in olmamasından istifade ederek Anadolu'ya gelmi ve ticaret için her eyi uygun hale getirmi lerdı. Kurdukları ticaret merkezlerinde mallarını güvenli olarak satmı lardır. Anadolu'ya getirdikleri

⁷⁵ Özgüç 2005, 5; Schachner 2014, 153.

⁷⁶ Albayrak 2003, 1; Dinçol 1982, 21; Sever 1995, 2.

⁷⁷ Sever 1995, 2.

⁷⁸ Kınal 1998, 62.

lüks üretim malları kar ılı ında bolca ham maden götürmü lerdir. Ticareti yapılan mallara öyle bir bakacak olursak; Babil'den getirdikleri kuma ve dokuma ürünleri, tekstillerin çe itlili i günümüz modacılarını imrendirecek derecede fazla oldu u dü ünülmektedir. Yükte hafif pahada a ır olan mallar tercih edilmekteydi. Kuma lar Anadolu'da 3-4 kat daha pahalıya satılmasına ra men onları güveden korumak ara ara havalandırmak gerekliydi. Üstelik kuma lar kalaydan daha ucuz fiyattaydı. Ayrıca kuma lar kervanlarda fazla yer kaplamaktaydı. Bu yüzden kuma lar Anadolu'da kat kat fazlaya satılmaktaydı.⁷⁹

Ticareti yapılan di er mal ise Afganistan'dan getirilen kalay, ran Susa'dan getirilen lapizlazuli,⁸⁰ karnel ta ı ve di er lüks maddeleri e ek kervanlarıyla bu kadar uzak yoldan ta ıyarak, Mezopotamya'dan aldıkları ziynet e yası, kuma gibi malları Anadolu'ya sevk ediyorlar, Asur'a da gümü , altın, bakır (Diyarbakır Ergani'den götürülen) maden cevheri, keçi kılı vb. ham maddeleri ta ımaktaydılar.⁸¹ Tüccarların Anadolu'yu fethetmek gibi bir amacı olamayıp, amaçları Anadolu'daki ham maddeyi ülkelerine götürmek oldu u anla ılmı tır.

Tüccarların ticaretleri kadar önemli olan bir di er husus ula ımdı. Bu yüzden kurdukları yol a ları ile Anadolu'da ticaretlerini yapmı lardır. Co rafyanın de i meyen unsuru olan nehir yatakları hem tüccarların hem de orduların takip etti i güzergâhlardır. Nehir yataklarını takip ederek tüccarların bu yol güzergâhlarını çizdikleri dü ünülebilir. Tüccarlar ula ımları sırasında su engeli olan yerleri, sı yerleri geçebilmek ve da lık arazilerde ula ımı kolayla tıracak güzergâhlar aramı lardır. Co rafya, kimi zaman zorluk kimi zaman ise kolaylık sa lamı tır. Özellikle Anadolu gibi fiziki co rafyası da lık ve yüksek plato üzerinde bir arazi de yollarını devam etmek gerekliydi. Toros da ları gibi ya da Antitoroslar ve Amanos da larından geçilmesi gereken kilit yerler oldu u dü ünülmektedir.⁸² Co rafi ara tırmalarda Asurluların Anadolu üzerindeki yolları Çukurova istikametinden birkaç yönde ilerledi i dü ünülmektedir.⁸³ Bir ba ka görü ise Dicle üzerindeki yolu

⁷⁹ Sir Gavaz 2014, 42; Ünal(yayın a amasında)

⁸⁰ Lacivert ta ı Asur devletinin ticareti yasaklanan madendir. Detaylı bilgi için bkz. ahin 2007, 27-28.

⁸¹ Dinçol 1982, 22; Bayram 1993, 1; Akurgal 2001, 34-36; Kınal 1970, 4.

⁸² Alkım 1959, 59; Gökçek 2004, 153; ahin 2007, 36.

⁸³ Gökçek 2004, 153.

takip ederek Asur'dan yola çıkan kervanlar Cezire'yi a tıktan sonra Hahhum (Samsat?) yakınlarından botlarla Fırat nehrini geçip Hahhum'da konaklıyor, dinleniyor hazırlıkları yapıp erzaklarını tedarik edip ve Zalpa üzerinden Anadolu'ya girmiş oldukları dü ünülüyor.⁸⁴

Res 4: Asur Ticaret Koloni Döneminde Kervanların Yol Güzergâhı, (ahin 2013,750.)

Ticaretin merkezi olan Kayseri – Kültepe yani Kaniş olarak bilinen bu yer, geni bir ovada kurulmuş ticaret güzergâhlarının merkeziydi. Askeri ve ticari yollar burada keşif mekteydi.⁸⁵ Güzergâhlar ve coğrafyanın verdiği unsurlar da bu yöneydi. Asur'dan Ninive ve Balih Ubal Enbil'i geçtikten sonra Kargamı üzerinden bu yolları takip etmiş olmalıydılar;

- 1- Samsat? (Hahhum) yakınlarından Malatya üzerinden Kaniş'e uzanan yol
- 2- Kargamı'tan sonra kuzeybatıya doğru Niğde'ye gelip Kaniş'e uzanan yol

⁸⁴ Ünal (yayın aşamasında)

⁸⁵ Bahar 1987, 27.

3- Kargamış'tan sonra batıya Niğde'ye varmadan Tuz gölüne yakın bir yerden Kaniş'e giden yol.⁸⁶

Daha az kullanılan bir yol ise *Uršu* üzerinden geçiyordu. Kervanlar *Timelkiya*, *Hurrama* ve *Şalahsuwa* üzerinden Kaneş'e ulaşıyordu. Kervanlar Asur'a dönerken ise Kaneş'te toplanmış olan malları eklere yükleyip Asur'a taşıyorlardı.⁸⁷

Kaneş'in kuzeydoğusunda Hattuş karumu, Anadolu içlerine ve Karadeniz'de Zalpa'ya giderken Hattuş'dan önemli bir geçiş noktasıdır. Günümüzde Bozazköy'den hareket ederek Yozgat-Bozazlıyan üzerinden Kültepe (124 km²) bir mesafedir. Yol güzergâhına Hitit Döneminde, Bozazköy-Kuvalı-Çadır höyük – Aliar – Kültepe'dir. Hitit Döneminde Hattusa – Huranaşsa- Zippalanda- Ankuwa-Kaneş güzergâhı Hitit krallarının kült gezilerinde kullanılmış olduğu yollardır.⁸⁸ Yol güzergâhlarının çizildiği haritaya bakıldığında Kaneş'ten sonra Ankuwa ve Hattuş ehrine ulaşılmaktadır. Hattuş ehrinden sonra ise Zalpa'ya geçiş ve Karadeniz'e uzanan güzergâhta bulunmaktaydı.

Nitekim bu yollar daha sonra da kullanılmıştır. Gorny'e göre; bu yollar Asur Ticaret Kolonileri döneminde ve daha sonra Hitit imparatorluk döneminde de kullanılmıştır. Bu yollar hem ticari hem siyasi güzergâh olmuştur.⁸⁹

Anadolu'da gelişmiş bir yollar ağı kuran Asur Ticaret Kolonileri zamanla ticaretlerini azaltmışlardır. Bu kolonilerin ticari faaliyetleri bilinmeyen bir nedenden itibaren sona ermiştir. Mezopotamya'ya tamamen gitmedikleri bazı tüccarların Mezopotamya yerine daha iyi iklime sahip Kapadokya bölgesinde kaldıklarını göstermektedir. Öz'e göre ise Hititlerin güçlenmesi ve topraklarına genişletmeleri ve ticareti de elinde bulundurmak istemesi gibi sebeplerden Asurlu tüccarlar korkuya ve endişeye kapılıp ticaretlerini azalttıkları düşünülmektedir.⁹⁰

⁸⁶ Özgüç 2005, 24; Bayram 1993, 37

⁸⁷ Şahin 2007, 36.

⁸⁸ Sir Gavaz 2012a, 130.

⁸⁹ Gorny 1999, 164; Sir Gavaz 2012a, 130.

⁹⁰ Öz 2005, 4.

2.3. Bo azköy Buluntularına Göre Bölgenin Stratejik Önemi

Hattuş, sözle unutmaya mahkûm eden Anitta'nın lanetinden sonra Hititlerin kuruldu u, yükseldi i ve vazgeçemedi i ba kent olmu tur.⁹¹

Hattuş ehrinde bulunan 70-80 adet Asurca metin tamamen ticarî içeriklidir ve kent tarihine ı ık tutmazlar. Asurlu tüccarların M.Ö. XVIII- XIV. yy konut ve ticarethaneleriyle yerle tikleri *Hattuş*, A a ı ehir bölgesine do ru yamaca kurulmu tur.⁹²Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Hattuş olarak bilinen Bo azköy, Karum Mahallesi olarak adlandırılan yerde birçok farklı yapı bulunmaktadır. A a ı ehir'de ya ayan Asurlu tüccarların yapıları tamamen ortaya çıkarılmı tır. ehrin birçok yerinde de i ik formda mimari ekiller bulunsa da mabet ve anıtsal yapı bulunmamı tır.⁹³Hattuş beyleri ise Büyükkale'de surla çevrili bir alanda yerle mi lerdir.

A a ı ehrin kuzeyinde aç ı a çıkarılan bir mahallenin bir bölümünde kuzeydo u- güneybatı anayolların küçük tali yollarla birle tirilmi oldu u görülmü tür.⁹⁴

Asur yerle imi bu dönemde Büyük Tapına ın köye yani harman yerine bakan tarafındaydı ve burada tüccarların özel konutları, i yerleri aç ı a çıkmı tır. Hattu Kralların akropol Büyükkale'de oturdukları tahmin edilmektedir, ama bu döneme ait kalıntılar pek azdır. Yerle im tabakası Büyükkale IVd tabakasıkarum Ib ile ça da tır. Hattuş karumu ise Kaneş''e yakınlı ı nedeniyle her zaman gözde mekanlar arasındaydı.⁹⁵

Bu dönemin yapıları arasında Büyükkale'de aç ı a çıkarılan en iyi korunmu yapı IV nolu yapıdır. Yapı önceki duvarların üstüne in a edilmi tir. Evler ana toprak üzerine kurulmu , ta dö emeli duvarlar kerpiçtendi. Hattuş karumunda evler çok odalıydı. Evin içerisinde iki ocak bulunmu tur. Biri avlunun ortasında di eri ise alt

⁹¹ Bryce 2003, 247.

⁹² Neve 1996, 99.

⁹³ Schachner 2011a, 56-66; Schachner 2013a, 154; Schachner 2011a, 70.

⁹⁴ Schachner 2012a, 90.

⁹⁵ Yi it 2012, 364; Ünal (yayın a amasında); ahin 2004, 93.

bodrum ile sınırlayan kenarda bulunmu tur.⁹⁶ Buluntular ise mutfak e yası, avlu ve bodrum katına da ıtılmı tır. Evler toplu olabilece i gibi ba ımsız yapılar ve dar, ta dö emeli sokakları bulunmaktadır.⁹⁷ Ayrıca bu sokaklarda, atık su kanalları bulunmaktadır.⁹⁸ Ama Kaneş ile kıyaslandı ında Hattuş karumu Kaniş'den çok daha küçük boyutlu ve daha geç tarihlidir.⁹⁹

Bo azköy'de bulunan, karum yerle mesi A a ı Kentle IV. tabaka ve Büyükkale tabaka IVd tabakası, Anitta'nın yerle bir etmesiyle ya da büyük bir yangın ile son bulmasıyla birlikte yeni kentin ise a a ı ehri III. tabaka Büyükkale IVc' de bulunan ye il bir çayırılıkta bulundu u ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Kuzeybatı yamaçta evler, küçük oldu u ve A a ı ehir ile Büyükkale arasındaki serami in ve çivi yazılı tabletlerin olmayı ı ve pitoslu yapıların olması ekonomi ile ilgili yapıların kontrol etti ini göstermektedir.¹⁰¹

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Eski Hitit zamanında ehri'nin yüzölçümünün de i medi inden dolayı ekonomisinin ve kültürünün de de i medi i muhtemeldir. Her ne kadar Anitta metninde I.Hattu ili'nin ehri yeniden kurdu u söylene de kentin Anitta'nın laneti üzerine, uzun zaman geçmeden iskânın ba ladı ını bilinmektedir.¹⁰²

Schachner, Anitta'nın Hattuş'u ele geçirmesine ve kentin lanetlenmesinden sonra yakla ık 100 sene süren karanlık dönemden sonra tekrar iskân edildi ine üphe ile yakla maktadır. Çünkü bu döneminde Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemi arasında yerle menin devam edip, Karum duvarlarının temel olarak kullanıldı ı dü ünülmektedir.¹⁰³ Schachner, Anitta'nın kenti yakıp yıkmasından sonra eskisinden daha küçük bir yerle me devam etmi olabilece ini öne sürmektedir.¹⁰⁴

⁹⁶ Neve 1996, 104.

⁹⁷ Neve 1996, 105.

⁹⁸ Schachner 2012a, 88;Hout- Dominique Valbelle 2000, 224.

⁹⁹ Hout- Dominique Valbelle 2000, 224.

¹⁰⁰ Schachner 2010a, 662; ahin 2004, 93.

¹⁰¹ Schachner 2012a, 89.

¹⁰² Schachner 2013a, 156.

¹⁰³ Schachner 2012a, 97.

¹⁰⁴ Schachner 2013a, 156; Schachner 2011a, 71.

Hititlerin Anadolu'ya gelip yerle meye, ilk üniter devletlerini kurmaya ba ladıkları ça ın arifesinde Kaniş'in Anadolu tarihindeki yeri pek önemlidir.¹⁰⁵ Hititler niye bu kentle yakından ilgilendiler? Niye dillerine bu kente dayanarak Neşumnili, Kaneşumnili dediler? Kendilerini Ne alı olarak tanıtan bu kavmin neden Hattuş'a yerle ti i bilinmemektedir. Hiç ku kusuz Kaniş-Kültepe Asurlu tüccarların merkezi olması dolayısıyla da bölgenin en geli mi , en refah kentiydi. Dolayısıyla yeni gelen Hitit boylarının dikkatini çekmi ve ilkin burayı i gal etmi olabilirler. Hititlerin bu ehri tanıyıp, bildi ini dü ünürsek? Kültepe jeopolitik açıdan bir ehir devleti olması, yayılıp Mezopotamya örne i kara devleti kurmak için ideal bir konumdaydı. Günümüzde bile Anadolu'ya açılan bir kapı ehri ve bütün ticaret yollarının kav a ında bulunmaktadır. Ayrıca Kaneş''in ikliminin uygunlu u, su kaynaklarının bollu u ve tarım ve hayvancılık yapılabilecek kadar gittikçe açılan bir araziye sahip olması ve Koloni Döneminde ticaretin önemli rol oynaması Kültepe'nin yerle im yeri olarak tercih edilme nedenidir.¹⁰⁶ Hititlerin neden Kaneş de il de Hattuş'u merkez seçmi oldu u hala merak konusudur. Bu konuda tahminler yapılmaktadır. Kulako lu'na göre; M.Ö. II. bin yılda Anadolu'nun iklimi, Karadeniz iklimine benzer ya murlu, ya da kuraklı ın olaca ı kadar ya mursuzdu. Bu da Kültepe gibi düzlük bir ehir yerine Hattuş gibi yüksek bir yerle im yeri seçilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁰⁷ Schachner ise; Hattuşa'nın co rafi konumunun Hititlere avantaj sa ladı ı korunaklı bir yerle im yeri olması ve bölgenin stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı buraya yerle ilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁰⁸

Ayrıca Hattuş'un yerle im yeri olarak seçilmesinin nedeni daha da lık bir arazisinin ve do al savunma yapabilecek yeryüzü ekillerine sahip olması etkili olabilece i dü ünülmektedir.¹⁰⁹ Bo azköy'ün kayalık bir arazisinin olması kenttin her tarafını surlarla çeviren, kapılarını geceleri mühürleten Hititleri için çok önemliydi. Urartularda oldu u gibi, kayalık bir arazide olması onları birçok

¹⁰⁵ Ünal (yayın a amasında)

¹⁰⁶ Ünal (yayın a amasında)

¹⁰⁷ Prof. Dr. Fikri Kulako lu'nun ifahen verdi i bilgilerden dolayı te ekkür ederim.

(Mart 2015, Çorum)

¹⁰⁸ Schachner 2010a, 663.

¹⁰⁹ Sir Gavaz 2014, 44.

tehlikeden korumu tur. Ticari yolların kesi ti i kav ak olan Kültepe'ye göre daha içerde olması, dü manların her an gelip ba kente girmesine engel olmu tur. Böylece Bo azköy'e Ka ka ve Hurrilerden ba ka kimse gelememi tir. Ayrıca su kaynaklarının bollu u yüksek bir arazide olması yol güzergâhlarından uzak olması ve dü manlarının ula amayaca ı bir konumda olması önemlidir. Jeopolitik ve stratejik olarak öneminden dolayı güç merkezi daha kuzeye Hattuša' ya kaydırıldı ı dü ünülmektedir.¹¹⁰

¹¹⁰ Ünal (yayın a amasında)

III. BÖLÜM

H İ T İ DÖNEM BO AZKÖY'ÜN JEOPOL İ T İ K DURUMU

3.1. Hitit Dönemi Anadolu'nun Durumu

“Anadolu yarımadası, batıda Ege sahillerinden başlayarak doğuya uzanan, fiziksel olarak önce doğuya ardından da güneydeki, Hindistan sınırlarına kadar uzanan silsilesinin belirlediği kara parçasıdır. Suriye ovalarından bakıldığında zaman zaman, Romalılar tarafından Taurus Dağları olarak bilinen, kuzeyde kalan bu dağlar heybetli bir duvar gibi yükselir. Antik coğrafyacılar göre, dünyayı, Akdeniz'in doğusunda kalan kısımları iç ve dış olmak üzere ikiye böler. Doğuya doğru giden dağların en önemlisi sönmü bir yanardağ olan Erciyes Dağı'nın konisidir. Antik ismi Arganeus ve yüksekliği 3.917 metre olan bu dağın gerisinde Toroslar kuzeydoğuya doğru bir yay çizerek ilerleyerek, Doğu Anadolu yüksek platosuna karışır, Güneydoğuda zinciri yer alır. Torosların uzantısında Mezopotamya ile güneydeki Kilikya platoları arasında set olur. Anadolu platosunun orta kısmı, Tuz Gölü'nün bulunduğu havzadır. Kuzeyinde ise doğudaki büyük kara kütlesinden başlayıp kıyıya, sadece 2-3 yerde geçit veren batıya doğru Karadeniz boyunca uzanan ve sonunda alçalan, dağ silsilesi vardır. Dağlar, Karadeniz'den yükselen yağmurların beslediği sık ormanlarla kaplıdır.”¹¹¹

Bir bütün olarak baktığımızda, Anadolu'nun bu coğrafyasını anlatmak için benzetmelerden yararlanmaktayız. Bir İngiliz bilim adamının, benzetmesine göre, Anadolu yarımadası başparmağı içine kıvrılmış bir sol eldir. Başparmak Torosları, avuç içi Orta Anadolu Platosu ve ovalıkları, bilek kısmı Doğu Anadolu Dağlarını, parmakların başlığı yer olarak tarif etmektedir. Batı Anadolu Elini, parmaklar ise Ege Adalarına kadar uzanan Batı Anadolu sıra dağlarını temsil eder.¹¹²Bir başkası ise her tarafı çevrili, ayakta duran büyük bir pastaya benzetmiştir.¹¹³Bu pastadan tarih boyunca birçok devlet, yararlanmak, hatta pastadan pay almak için uğraşmışlardır. Nitekim I.Dünya savaşında pastayı paylaşmışlardır.

¹¹¹ Gurney 1961, 25-26; Duran 2003, 33.

¹¹² Lloyd 1989, 13.

¹¹³ Giles 1924, 2.

De il tamamen almak bir parçasını almak için bile sava yapılmı tır. Nitekim Eskiça larda da böyle olmu tur. Bir ba kası ise, Anadolu, Asya'dan Avrupa'ya do ru i aret eden parma a benzedi i söylenmi tir.¹¹⁴Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz ile üç tarafı ku atılmı tır. Anadolu e siz co rafyası gelenleri büyülemi tir. Su kaynakları, arazi yapısı, iklimi, bitki örtüsü ile di er kıtalardan çok fazla unsuru bir arada ta ımaktadır. Co rafi ve jeopolitik konumundan dolayı her zaman gözde bir yerle im yeri olmu tur.

Anadolu, birçok farklı iklimi bir arada ya ayan ve bu sayede her çe it yiyece in yeti ti i co rafyadır. Di er bir deyi le Mezopotamya ve Mısır'a kıyasla, Anadolu iklimi, ne tahammül edilemeyecek kadar sıcak ve rutubetli, ne de Sibiry a kadar so uktur. Bu yüzden uygarlıkların be i i olmu tur. Tıpkı Bo azköy- Hattuša merkezli kurulan ve sınırlarını Babil'e kadar geni leten Hitit Medeniyetinde oldu u gibi.

Hitit Devleti, M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da hüküm sürmü , ba kenti Hattuša olan ilk merkezi krallıktır. Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve nereden geldikleri hakkında farklı görü ler vardır. Bazı bilim adamları Anadolu dı ından, geldi ini iddia ederken, bazıları ise Anadolu kökenli oldu unu iddia etmi lerdir.

Ara tırmacılar, Hititlerin, Hint Avrupalı bir kavim oldukları konusunda hem fikir olmalarına ra men, Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden mi? Yoksa batıdan Bo azlar üzerinden mi? geldikleri konusunda hem fikir de illerdir. 1930'larda Hititolog Albrecht Götze (1897- 1971) , Hititlerin Hint Avrupalı topluluk oldu unu ve Anadolu'ya Bo azlar üzerinden girdiklerini iddia etmi tir.¹¹⁵ 1940'lı yıllarda ise Hititolog Ferdinand Sommer (1875- 1962), Hititlerin Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek, bir süre Ye ılırmak Havzasında ya adıktan sonra Kızılırmak yayı içerisine yerle mi olduklarını ifade etmi tir.¹¹⁶ Eskiça Tarihini Profesörlerimizden Füzan Kınal ise Orta Anadolu'ya gelmeden önce Kuzey Mezopotamya'da oturduklarını ifade etmektedir.

¹¹⁴ Blegen 1956, 32.

¹¹⁵ Kınal 1998, 82.

¹¹⁶ Kınal 1998, 83.

Hititlerin varlıklarından ilk olarak Tevrat'ta *Het O ulları*¹¹⁷ olarak bahsedilmektedir. Daha sonra Hititler hakkında bilgilere Asur Ticaret Kolonileri Ça ındaki yazılı belgelerden ö renmekteyiz. Bo asköy'de yapılan, kazı ara tırmaları ile Hititlerin ba kentinin bulunması ve Hititçe çivi yazınının Çek bilim adamı Bedrich Hrozny tarafından (1879-1952), 1915 yılında Hititçe çivi yazısı okuması ile Hititler hakkında metinler konu mu tur. Hrozny büyük bir ke fe imza atmı ve *NINDA- an Ezzatenu nu watarma ekutteni* yani “*ekmek yiyiniz su içiniz*” cümlesini çevirmesi ile Hitit dünyası aydınlanmaya ba lamı tır.¹¹⁸

Hititler, Klasik Dönemde *Halys*¹¹⁹ olarak tanınan Hititler tarafından *Maraşşantiya*¹²⁰ olarak bilinen Kızılırmak kavisinde içerisindedir. Bu kavim Do u Anadolu da larından çıktıktan sonra, uzun bir mesafeyi kat ederek, güneybatı yönünden ilerler. Kızılırmak, Tuz Gölüne yakla ırken önüne çıkan irili ufaklı da lar nedeniyle, büyük bir yayçizer ve tekrar geldi i yöne geri dönerek Karadeniz'e dökülür. Konumuz olan Hitit Bölgesinin, ilk zamanlardaki konumu, Kızılırmak yayının içindedir.

Kızılırmak kavisinde kurulan Hititler, sınırlarının sürekli geni lemesi yüzünden ülkelerini yönetim bölgelerine ayırarak, hem daha iyi yönetmek hem de egemenliklerini sa lamla tırmak istemi lerdir. Ülkenin sınırlarını, Ege denizinden, do uda, Fırat nehrine ve güneyde, Suriye'ye kadar geni lemi tir. Ülke, Kızılırmak kavisinin güneyde kalan kısmına “*A a ı Ülke*”, KUR ŞAPLITI¹²¹ do u ve kuzeydo usundaki bölgeye, “*Yukarı Ülke*” KUR UGU^{TI}¹²², olarak ikiye ayrılmı tır. Bunların yanında küçük krallar tarafından yönetilen Vassal/Ba lı krallıklar ve merkeze ba lı sınır eyaletleri vardır.

¹¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tekvin XV, 19-21; Gurney 1961, 15.

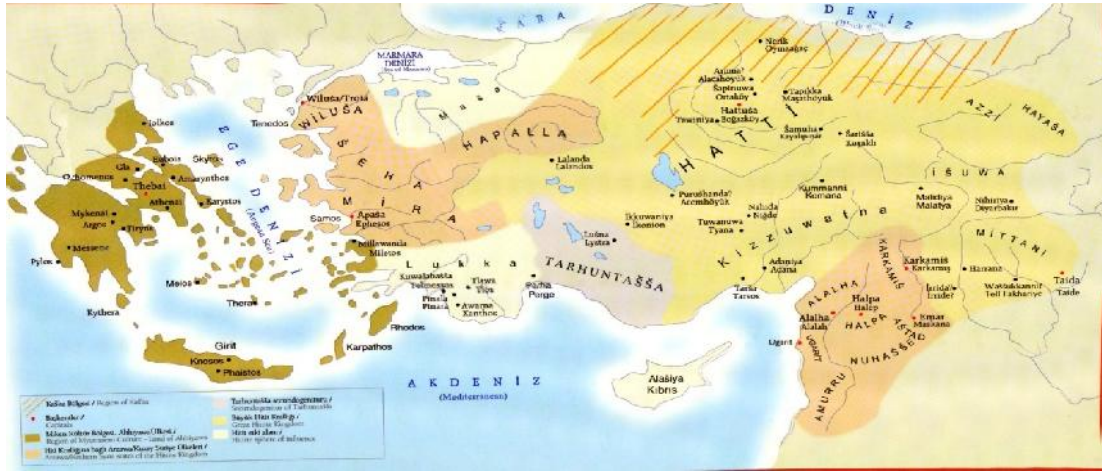
¹¹⁸ Kinal 1998, 173-174.

¹¹⁹ Strabon XII, III.

¹²⁰ Monte ve Tischler 1978, 261-268; Ünal 1989, 32.

¹²¹ “*A a ı ülke*,” *düz ülke*” anlamına gelmektedir. Çivi yazılı metinlerde bölge KUR ŞAPLITI olarak geçmektedir. II. Muwatalli döneminden sonra Tarhuntašša Ülkesi diye anılmı tır. Detaylı bilgi için bkz. Karau uz 2005,41.

¹²² Yukarı Ülke, Hitit Devletinin kuzey ve kuzeydo usunda bulunmaktadır. Kızılırmak'ın yan kollarına kadar uzanan Yukarı Ülke de, kuzey ve kuzeydo usundan bulunan Kaška Bölgesi ile güney do usundaki Azzi – Haya a ile sınır olu turuyordu Gurney 1961,120.

Res5: Hitit Dönemi Anadolu (Theo P.J. Van Den Hout 2013, 45)

M.Ö. II. bin yılda Anadolu’nu durumu ; Arza(w)a Memleketleri¹²³M.Ö. II. bin yılda Hitit devletinin komusu ve aynı zamanda Hititlere bağıydılar. Hapalla, Mira-Kuwalya, Şeha Nehri Ülkesi,¹²⁴Appawiya, Wilu a, Zippaşıla ve Harriyati da lık memleketleridir. Ama Arzawa memleketlerinden ayrı tutacak memleketlerdi.¹²⁵

Hitit kralı I. Hattu ili Arzawa memleketlerinin bağılı nı u ekilde ifade etmektedir; “Eskiden büyük babam Labarna Arza(w)a ve Wilu a ülkeleri ile sava tı ı sırada onları köle yaptı.”¹²⁶

Ara tırmacıların, a ırlıklı olarak kabul etti i, A a 1 Ülke olarak adlandırılan yer Arza(w)a,¹²⁷Batı Anadolu’da Göller Yöresinden Ege Denizine kadar uzanan, ve dönemin siyasi olarak en önemli devletiydi. Zaman zaman Hititlere bağılan mı bazen de kar ı kar ıya gelmi tir. II.Muwattali döneminde ise Hititlerin üstünlü ünü kabul

¹²³Anadolu’da Göller yöresinden Ege’ye kadar uzanan ülkedir. Yerinin tam olarak tayininde birçok ara tırmacı farklı görü bildirmi tir. E. Forer Kilikya bölgesi olabilece ini ifade etmi tir. J. Garstang ve O.R Gurney ise Arzawa için Gediz bölgesini önermi tir. II. Muwattali döneminde Hititlere bağılan mı tir. Detaylı bilgi için bkz. Bahar 1991, 14; Bülbül 2006, 2-39; Duran 2003,23.

¹²⁴Günümüzde Ege bölgesinde Bakırçay boyunca uzanan adını Şeha ırma ından adını almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Bülbül 2006, 19.

¹²⁵Karau z 2005, 103.

¹²⁶Bülbül 2006, 12.

¹²⁷Hititçe çivi yazılı metinlerde Arzawa’nın geçti i yerler bkz. Del Monte ve Tischler 1978, 42;Del Monte 1992, 14.

etmi tir.Arza(w)a batıdan gelebilecek saldırılara ve di er vasal devletlere kar ı savunma bölgesi ve askeri karargah olarak kurulmu bölgedir.¹²⁸

III. Tuthaliya Döneminde ait bir metinde A a ı Ülke yönünden dü man saldırıları öyle anlatılmaktadır; “*Önceleri Hatti ülkeleri dü man tarafından harap edilmi ti. Ka kalı dü man geldi. Hatti ülkesini harap etti. Nena a ehrini sınır yaptı. A a ı ülke istikametinden Arzavalı dü man geldi o dahi Hatti ülkesini yakıp yıktı. Tuvanuva ve Uda ehirlirini kendisine sınır yaptı.*”¹²⁹

Yukarı Ülke, Kızılırmak’tan Fırat’a kadar geni lemektedir. Dü man devletlere kar ı tampon bölge olan Şamuha¹³⁰ idari ve dini bir merkezdir.Yukarı Ülke, stratejik açıdan önemli bir konumdadır. Burası Kuzey Suriye’ye giden önemli yollardan biri olan, Sivas – Malatya yolu, dü manın bu bölgeden gelmesi ve bu bölgenin dü man saldırılarına açık olması Hititler için tehlike idi.¹³¹ Bu yüzden Yukarı Ülke’nin Hititlere ba lılı ı önemlidir.Nitekim bunlarAzzi Haya i Memleketi ve Şşuva Ülkesi ‘dir.

Günümüzde, Çukurova’da ve Toros Da larının eteklerinde uzanan, Hitit kaynaklarında detaylı bilgiye sahip oldu umuz Kizzu(w)atna Krallı ı ve ba kenti Kummanni’dir. Kizzuwatna, Hurri-Mitani ve Kuzey Suriye tampon bölgesindedir.¹³²

Ka kalar, M.Ö. II. bin yıllarında, Karadeniz bölgesinde ise da mık kabileler halinde ya ıyorlardı. Garstang-Gurney ve Forlanini gibi bilim adamları Karadeniz Bölgesinde ya ayan Ka kaların Merzifon- Amasya’nın kuzeyindeki Sinop-Ordu üzerinde göçebe olarak ya adıkları dü ünmektedirler. Ka kalar hakkında detaylı ara tırma yapan E.Von. Selmler ise topluluk halinde ya ayan Ka kaların ya adıkları yerleri öyle ifade etmektedir; Batı Ka ka grubun Gökırmak ve Devrez üst geçitinin kuzeyinde yer aldı nı, merkezi Ka ka grubunun Kızılırmak ve A a ı Çekerek

¹²⁸ Bülbül 2006, 4.

¹²⁹ Gurney – Garstang 1959, 89; Karau uz 2005, 103.

¹³⁰ Bilim adamları Divri i ya da ona yakın bir yerde olabilece ini dü ünmektedir. Bazı bilim adamlarına göre, Kızılırmak üzerinde bir yer bazılarına göre ise Fırat nehri üzerinde bir yer oldu unu öne sürülmü tür. Garstang ise bu yerin Zara’da veya Zara’ya yakın bir mevkide olabilece ini öne sürmü tür. Detaylı bilgi için bkz. Garstang ve Gurney 1959, 33.Çivi yazılı metin yerlerinde geçen Şamuha, Del Monte Tischler 1978, 65; Del Monte 1992, 137.

¹³¹ Macqueen 2001, 59; Gurney - Garstang 1959, 33.

¹³² Bülbül 2006, 4.

arasında oldu unu, Do u Ka ka grubunun ise Çorum Mecitözü ile Kelkit çayının kuzeyinde bulundu unu savunmaktadır.Ka kaların göçebe olmaları birçok beye sahip olmaları, tek bir kralı olmamasından dolayı Hititlere sorun olu turmaktaydı.Çünkü Hititlerin muhatap olacakları, tek bir lideri ve kralı yoktu. Bunların sayısı yakla ık 15-20 tane grubu bulan, Hititler Ka kalarla anla ma yapıp kontrol altına almak istemelerine ra men,anla ma hükümlerini unutup hemen çi nemeye ba lıyorlardı. Ne tanrılardan korkuyor ne de anla ma yoluyla ba lanabiliyorlardı. Hititlerin amansız dü manı Ka kalar, Hattuša'ya yakın olmaları yüzünden Hititleri tedirgin ediyordu.¹³³Bu yüzden ba kentin güvenli i, Ka ka saldırılarına kar ı açık konumundan sıkı koruma altındaydı.

Hatti topraklarında, Ka kalar yüzünden daima önlem alınmı ve Ka kaların sürekli ba kaldırmalarından dolayı onlarla u ra mı lardır. Bu yüzden, Hititler sınırlarında bulunan devletlerle anla ma yapıp bölgenin güvenli ini sa lamla tırmı lardı. Böylece bu devletler, hem saldırı anında yardım etmeye, hem de Hititlere ba lı olmak zorundaydılar. Saldırılması olası yerlere ise asker yerle tirmi lerdir. Hitit kralları zaman zaman baskı altında hissetseler de Ka kalara kar ı direnebilmi lerdir. Dü manlarıyla yaptıkları anla malar ve fetihlerle Anadolu'da güçlü bir siyasi birlik kurmu lardır.

I.Hattu ili döneminde toprakları kuzeyde, Zalpa ve Maraşşantiya havzasını geçerek A a ı Ülke ve Kizzuwatna'yı içine alarak Akdeniz'e ula mı tır. I.Şuppiluliuma Döneminde, Kuzey Suriye ve Wiluša Krallı ını, Hititlerin denetimi altına almı tır.¹³⁴I. Mur ili döneminde ise Babil fethedilmi , Asur'da IV.Tuthaliya döneminde egemenlikleri altına alınmı tır.Anadolu'nın dı ında olan günümüzde Kıbrıs'ın bulundu u yer o zamanki adı ile Ala iya'da IV.Tuthalia döneminde alınmı tır.

Çekirdek bölgeleri olan ba kentikorumayı ve topraklarını Tarhundašša'ya¹³⁵ kadar geni letmeyi ve Suriye'ye kadar uzanan devletleri himaye altına

¹³³ Ünal 2014, 72; Memi 2005, 42; Murat 1998, 438.

¹³⁴ Sir Gavaz 2008, 35.

¹³⁵ Tarhuntašša ülkesi, kabaca Konya- Karaman illerinde oldu u tahmin edilmektedir. Hasan Bahar Konya yakınlarında Kurunta anıtını bulması üzerine, yapılan bu tahmin kuvvetlenmi tir. Hasan

almayamaçlanmı lardır. Geni leyen topraklarını korumak için tampon bölgeler olu turmu lardır. Bu tampon bölgeleri; do uda ve güneydo uda Hitit –Hurri toprakları arasında uva ve Kizzuvatna’yı ;güneybatıda – batı da A a ı Ülke’yi Şamuha tampon bölgeleriydi.Hititler anavatanları korumak geni letmek için, sefer yapmak ve devletlerin ba lılıkları için politikalar uygulamı lardır. Ba kent’i bu sayede, tampon bölgelerle korumalı ve etrafı surlarla çevrili, dönemin siyasi bir güç merkezine dönü mü türlerdir.

3.2. Bo azköy’ün Co rafyası

Hitit mparatorlu unun ba kenti Hattuša, 40° 00’ 50’’ kuzey enlemi ile 34° 37’ 14’’ do u boylamındadır. Dört yüz yıldan fazla, Hitit imparatorlu una ba kenti olan Hattuša, geni bozkırlarla kaplı, bitki örtüsünün çe itlendi i, Karadeniz ve ç Anadolu Bölgeleri arasında geçi bölgesindedir. Denizden yüksekli i 1030 -1280 m arasında de i en, yüksek bir platodadır. Ankara’ya 208 km, ba lı oldu u Çorum iline ise 82 km uzaklıktadır. Günümüzde Bo azkale ilçesi 268 km² yüzölçümüne sahiptir. Hititlerin yerle im alanının ise 181 km²’si açı a çıkarılmı tır. Koloni döneminde Hattuş olan, Hititler zamanında Hattuša olan daha sonra Bo azköy adı verilen, 1987 yılında köy statüsünden çıkarılarak ilçe olan Bo azkale’dir. Bugün hala Bo azköy ve Hattuša olarak bilinen bu ilçenin do usunda, Alacahöyük kuzeyde, Budaközü çayı, Sungurlu ve Kızılırmak’a kadar açılan bir vadide yer almaktadır. Yerle im yeri Budaközü çayının, güney-kuzey do rultusunda akan geni bir vadinin güneyindedir.

Budaközü Çayı = Nirhanta? Çalı ma alanımızın en büyük akarsuyudur. Güneyde Aygar Da ı do usundan, Türbe tepeden do ar. Tarihi dönemlerde yol

Bahar Hatip’in Tarhuntašša oldu unu öne sürmektedir. Bo azköy’de bulunan Bronz tablete göre Anadolu’nun güney batısında oldu unu fikri kuvvetlenmektedir. Bölge II. Muwatalli döneminde Ka ka saldırılarından korunmak için ba kenti, A a ı Ülke ’ye Tarhuntašša’ya ta nması KBo 6 II 50-53 ve CTH 81’de öyle ifade edilmektedir.

“*Karde im Muwatalli tanrısının emri üzerine, A a ı Ülkeye gidip Hattu a’yı terk edince (Karde i) Hatti’nin (tanrılarını) ve ölü krallarının adlı ve onları [Jülkesine götürdü. Hatti Ülkesinin yaya ve arabalı sava çılarını önden gönderdi. Onlar gittiler sonra Hatti’nin tanrılarını ve ölü ruhlarını yerlerinden aldı. Onları a a ıya Tarhuntašša Ülkesi’ne götürdü ve Tarhuntašša’yı aldı (ve onu devlet merkezi yaptı)*” Detaylı bilgi için bkz. Bahar 2005; Bahar 1991, 14.

CTH 85, KBo VI 29+ I 30-39. “*Karde im Hatti’nin tanrılarını, Arinna ehrin tanrılarına ve sedir a acından yapılmı tanrılarını aldı. Tarhuntašša’ya getirdi. Tarhuntašša’ya ba kent yaptı Tanrılarına orada yerle tirdi ve Hatti ülkesi krallı na getirdim. Ancak o, Tarhuntašša tanrılarını aldı ve Hattu a’ya geri getirdi.*” Transkripsiyon için bkz. Karau uz 2005,33.

güzergâhı olarak kullanılmı olan, bu akarsu kuzey – güney do rultusunda vadiyi takip eder. Budaközü çayı, Gökyoku deresi ile birle erek Hanyeri'ne iner. Alüvyon tabanlı bir ova içinde yoluna devam ederek, kuzeybatıda ilçeyi terk etmektedir. Bo asköy'ün bulundu u bo azdan akarak, Budaközü çayı ile birle erek Kızılrnak'ın bir kolu olan Delice ırma ı ile birle irler.¹³⁶

Res 6: Budaközü Vadisinin Hava Foto rafı THK Nisan 2007

Bo asköy'ün içinden geçen Büyükkaya Deresi, batıda Yazır Deresi derin oyuklar açmı tır. Her iki derede içinden geçtikleri kalkerli bölgeye derin oyuklar yapmı lar, yatakları dar bir bo az haline gelmi tir. Bu tarihi yer, yani Bo asköy bo azlar tarafından sınırlanan ve sivri ucu kuzeyde üçgenimsi bir da lık yarımadaının üzerindedir. Yazılıkaya mevkisinden bakıldı ında, kent teraslar eklinde güneye do ru adeta amfi tiyatro görünümündedir. Bölgenin arazisi, yer yer de i iklik göstermektedir. Arazi güneyden kuzeye do ru 2,1 km'lik bir mesafede 280 metreyi bulan, yükselti farkları bulunmaktadır. Bo asköy'ün arazisi içerisinde, yapıların kolayca in a edilece i, yerle menin kolay olabilece i bir yerle im yeri de ildir.

¹³⁶ Gümü çü 1994, 42.

Çünkü çukurlar, bayırlar, teraslar üzerine kurulmuş kayalık bir arazidedir. Su kaynakları bakımından yıl boyunca yetecek yedi adet akarsuya sahiptir.¹³⁷

Bo azköy, akarsu kaynaklarının ya merkezindedir ya da Bo azköy'ün civarından geçmektedir. Ene hayat veren en büyük akarsu Budaközü Deresi, Büyükkale ve Büyükkaya arasındaki dar bir bo azdan geçerek kuzeye akmaktadır. Birçok akarsu gibi ya ı larla biriken su, yüzey sularının akı nını sa lamaktadır. Budaközü vadisinde yapılan ölçümler ya ı lara ba lı olarak akarsuyun ani ve kontrol altına alınmayacak ekilde yükseldi i, yaz aylarında ise buharla tı ı görülmü tür.¹³⁸

Budaközü Çayının yanında Derbent, bıkçam Çayı vardır. Enehir, yılın her mevsiminde, tertemiz suları ile do udan batıya çevreleyen ve kuzeyde birbirlerine kavu an, Büyükkaya ve Yazır Dereleri, Enehir sınırlarında yer alan Yerkapı güneyindeki dere, A aç denizinde bulunan kaynaklar, Kral Kapısına yakın çe me, Kızlar Kayası Deresi, Büyükkaya'nın güneyindeki kuyu, günümüzde maalesef kurumu olan Yerkapı' nın arkasındaki bulunan ifalı su kayna ı, Kızlar Kayası yakınındaki çe me ve günümüzde kurumu olan Sülüklü Göl gibi çok sayıda su kaynakları vardır. Bu kaynakların karum ve Hitit döneminde daha fazla oldu u dü ünülmektedir.¹³⁹

klim olarak, Karadeniz ve ç Anadolu arasında sıkı ıp kalmı tır. Ba lı oldu u Çorum iline göre daha so uk ve daha fazla ya ı almaktadır. Yani ne Karadeniz iklimi kadar ya ı almakta ne de ç Anadolu gibi kuraktır. Çorum ile Bo azkale arası sıcaklık de erleri ortalama 3-4 ° arasında de i mektedir.¹⁴⁰ Yaz ortasında bile ak amları dı arıda durulmayacak rüzgârları ve kı n dı arı çıkılmayacak derecede so uk havası vardır.¹⁴¹

klim bakımından bütün uygarlıkların do du u yer ne sıcak ne de so uk ılıman bir iklimdedir.Hitit medeniyetinin kurulup yükseldi i Bo azköy'de bu bakımdan önemlidir.Yılda yedi ay kı artları var olması bu aylarda Bo azköy'de

¹³⁷ Ünal 2005, 31.

¹³⁸ Schachner –Wittenberg 2013, 6;Schachner 2014, 16;Gümü çü 1994, 42.

¹³⁹ Ünal 2005, 63.

¹⁴⁰ Gümü çü 1994, 23.

¹⁴¹ Gümü çü 1994, 22.

yolların kar, çamur, ya murdan yol vermeyecek hale gelmesi,kaybolan tanrı Telipinu Efsanesinde¹⁴² anlatıldı ı üzere ülke derin bir kısı uykusuna yatar. İkbaharla beraber burada her şey hayat bulur ehir bayram kutlamaları yapılacak kadar güzelle mektedir. Bu bayramlardan biri baharı müjdeleyen AN.TAH.ŞUM^{SAR143} bayramıdır. Bo azköy'ün iklimini en güzel ekilde H. Winckler'in 1913 yazdıkları anlatmaktadır. “Bo azköy'de bin metre yükseklikte yazın ortasında bile güne yanması dı ında, sıcaklıktan zarar görmedim, ancak gecelerin biraz daha sıcak olmasını isterdim”¹⁴⁴

Bo azköy'ün ormanları ise günümüzde, cılız izleri yalnız kentin güneyinde, Yozgat tarafına bakan, bıkçam ormanının görülmesine rağmen, antik çağlarda Bo azköy'ün ormanlarla kaplı olduğu bilinmektedir. Hitit metinlerinde, bu kentin çevresinin kerestelik çamların en büyükleriyle, envai çeşit hayvanlarla dolu olduğu belirtilmektedir. 1834 yılında, Bo azköy'e gelen Charles Texier, antik kent alanının, ormanlık olduğu undan dolayı burayı görememiştir.¹⁴⁵ Yine o dönemlerde Hitit tapınlarının bulunduğu alana, “A aç Denizi” denilmekteydi. Hattuşa'da, bir kapının yine ormanlık alana açıldığını bilmekteyiz. Ormanların sık ve güçlü ünü ise, çatal boynuzlu geyiklerin sık açlık alanlardan, geçemediğini anlatan metinlerden anlamaktayız.¹⁴⁶

Hattu a'nın kuzeyinde bulunan, dağlar kenti çevrelediği için, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Bo azköy'ü içine aldığı görülmektedir. Bölgeye hakim olan bu dağlar güneyde, bıkçam veya Türbe Tepe 1558m batıda, Nöbeti Baba Tepesi veya

¹⁴² Tanrı Telepinu, bilinmeyen bir nedenden dolayı kızarı ve ortadan kaybolur; onun kaybolması ile birlikte doğada büyük bir yıkım meydana gelir, Hayvanların ve doğanın bereketliliği uçup gider, bu sırada Fırtına Tanrısının oğlu Telepinu'nun yokluğu anlaşılır. Telepinu'nun bulunması için bütün tanrılar uyarılır. Güneş Tanrısı kartalını Telepinu'yu bulması için görevlendirir. Fırtına Tanrısı Hannahanna'ya bula vurur ve Hannahanna Telepinu'yu bulması için arıyı görevlendirir. Arının Telepinu'yu bulup sokması üzerine, Tanrı yeryüzüne iner ve doğaya yeniden canlanır. Detaylı bilgi için bkz. Güterbock 1959;Gurney 1990, 153-155.

¹⁴³ Hititlerin en önemli bayramlarından biri olan, AN. TAH. ŞUM bayramı ilkbahar da kutlanan 38 gün süren bir bayramdır. Hitit kral ve erkânının bu kent Hattu a ve çevresinde gerçekleştirdiği kült gezilerini içeren bir bayramdır. AN.TAH.ŞUM ismini baharda açan bir bitkiden aldığı düşünülmektedir. Bu bitki Ünal'a göre ise “çi dem safran crocus” olduğu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ünal 2007, 25; Sir Gavaz 2012a,91-100; Turgut 2013, 24.

¹⁴⁴ Alaura 2006, 95.

¹⁴⁵ Ünal 1999,157; Ünal 2007b, 24-26.

¹⁴⁶ Prof. Dr. Ahmet Ünal hocamın ifadeni verdiği bu bilgiden dolayı teşekkür ederim.

Ya mur Baba Tepesi 1629 m, kuzeydo u da, Emirler köyünün yakınında yüksek tepe bulunmaktadır. Fakat bu tepelerin, hangisinin Hitit metinlerinde geçen da veya tepe oldu u bilinmemektedir.

HUR.SAGTippuwa olarak geçen da , Hattuša yakınlarında aranan bir da dır. HUR.SAG hem da hemde kayalık bir yeri anlattı ı için bugünkü co rafya ile e le tirilmesi zordur. Bu yüzden kuzeyden ehre gelip bakıldı nda, bıçam Da ı belirgin bir ekilde, bölgenin en ormanlık ve ehre hakim da ıdır. Bu yüzden bu da olabilece i dü ünülmü tür.¹⁴⁷

HUR.SAGTapala Da ı, AN.TAH.SUM^{SAR} ritüelleri sırasında adı geçen bu da ın ise Bo azköy'ün güneyinde, bir tepe olabilece i dü ünülmü tür. R. Czichon bunların Yazır yakınlarında, Karakaya ya da Çeçbel geçitindeki bir yer olabilece ini ifade etmi tir.¹⁴⁸Bunun gibi birçok öneri yanıtızsız kalmı tır.Yeni belgelerin bulunması ile bunların aydınlanaca ı kanısındayız.Çünkü günümüzdeki da isimleri ile,Hititler zamanındaki da isimleri ile e le tirmek zordur.

Bölgede bulunan devasa kayalar, Hititlerin ustalar tra ladıkları Büyükkaya, Kesikkaya, Kızlarkayası, Ambarlıkale, Yenice kale, Mihraplıkaya, Tanikkaya,Sarı kale, Ni anta gibi büyük kaya kütleleri günümüzde varlıklarını bildi imiz kayalardır. Hititlerin ustalıkla tıra layıp yapıtlarında kullandı ı dü ünülen, bu kayalar yapılacak yapıta en yakın kayalıktan yontulmu lardır.¹⁴⁹

Hattu a'nın 3 km güneybatısında bulunan Kayalıbo az, ta oca ı olarak kullanılmı tır. Bo azköy bölgesinde kayalıkların bol olması ve do al olarak kırılmı olması Hititlerin ta konusunda sıkıntı çekmedi ini göstermektedir.

ehrin güneyi ve Büyükkaya deresi dikey ve derin kanyonlar ve kireçta ı blokları içindedir.Tapınak I'de, gabro ta ı kullanılmı ve antik kentin in asında kireç

¹⁴⁷ Schachner 2014, 25.

¹⁴⁸ Schachner 2014, 25.

¹⁴⁹ Seeher 2011, 103-106.

ta ları kullanılmı tır.¹⁵⁰Bo asköy'de bulunan ço u binalar kireç ta ndan in a edilmi tir. Ayrıca monolit ta larından yapılmı çok sayıda anıt bulunmaktadır.

Kireç ta larının yanında bazı binaların önemli kısımlarında granitler kullanılmı tır. Bo asköy ve çevresinde pek bulunmayan bu ta lar Neve, Bo asköy'ün 10-15 km güneybatısında bulunan Çıradere'nin yan kollarındaki yataklardan getirilmi olabilece ini ifade etmektedir.Granit yatakları ile Büyük Tapınak'ta kullanılan bazı ta blokları jeolojiik bakımdan aynı oldu u anla ılmı tır.¹⁵¹

Bo asköy'de bulunan di er ta ta, Büyük Mabel'd'in odalarının birinin içinde bulunan Ye il Ta 'tır. Bo asköy'de bu ta tan Yukarı ehir'de, Tapınak V'de bir tane daha bulunmaktadır.¹⁵² Çorum ve çevresinde böyle bir parlak , ye il ta türü bulunmaması, Hititlerin bunu dı arıdan getirdiklerini dü ündürmü tür. Tapına ın içinde bulunması, dini hayatta kullanıldı ı dü üncesini akla getirmektedir.Fakat Seeher, ta ın yerinin de i tirilmi olabilece ini ifade etmektedir.¹⁵³

Res 7 : Büyük Mabel'd'in çerisinde Yer AlanYe il Ta (Nisan 2015)

¹⁵⁰ Dündar 2009, 5.

¹⁵¹ Schachner 2014, 22-23.

¹⁵² Seeher 1999, 13.

¹⁵³ Seeher 2006a, 13;Darga 1985, 70.

M.Ö. II. bin yılda bölgede yo un olarak kullanılan toprak çe itleri vardır. Bunlardan özellikle kil,¹⁵⁴ kerpiç ve keramik yapımında kullanılmı tır.Bo azköy'de yapılan Hitit Kent Retüksiyonunun canlandırılmasında , kilin önemini ve çok miktarda kullanıldı ını görülmü tür. Hititlerin bu kadar çok kili nereden getirdikleri bilinmemektedir. Kili bir yerden çıkarmak oldukça güç olmasına ve sertle mi bir toprak çe idi olmasına ra men Hititler'de yo un olarak kullanılmı tır.Sur yapımı, tablet, mühür,havuzların tabanına su geçirmemesi için kil gerekiydi.

Kazılarda bulunan, keramik killerin kente yakın mesafede 5-7 km kadar uzak olamayacak yerlerden alındı ı dü ünülmektedir. Yine Ni antepe'de bulunan mühür baskılı bullalar da, kente yakın yerlerden kilin alındı ını göstermektedir.¹⁵⁵

Hattu a'da sıkça kullanılan çorak toprak, ye ilimsi ve gri renginden dolayı farklı bir topraktır. Bu toprak Hattu a ören yerinde pek bulunmamaktadır. Jeolojik ofiolit olu umlarda görülen, bu toprak türünün özelli i su kanalları ve çatı gibi su geçirmemesi gereken yerlerde dolgu malzemesi olarak kullanılmı tır. Bu toprak türünün dı arıdan getirildi i tahmin edilmektedir.¹⁵⁶

Co rafyanın önemli bir unsuru olan yollar ticaret, bölgenin askeri, kültürel ve dini açısından hangi bölgelere do ru geli im gösterdi i açısından önemlidir. Yollar arazinin co rafi durumuna göre dere yata ına paralel bir yapıda ortalama 70-100 m uzaklıkta bir e ime göre olu maktadır. Bazı yollara ta dö enmi iken, bazılarında ise topraktan olu maktadır. Ya ı ın etkisiyle toprak yolda seyahat etmek zorla tı ı için, ta dö eli yollar yapılmaktaydı. Eskiça 'da yolları ticari, siyasi ve dini olarak ula ılmak istenen yere göre belirlenmekteydi.¹⁵⁷

Co rafi artların olu turdu u tabii yollarla birbirine ba lı ehirlerde yolculuk yapan tüccarların tek yolu, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e ba layan Fırat ve

¹⁵⁴ Killi topraklar Bo azköy'de birbirinden farklı özelliktedir. Her kil farklı bir yapımda kullanılmı tır. Fazla su tutan geçirgenli i az güç ısınp geç tava gelen bu topraklar ya ken istenilen ekle getirilebilir. Bo azköy'de yapılan sur redüksiyonunda bu topra ın çok sert ve yüzeyden çıkarılmasının çok zor oldu u görülmü tür. Detaylı bilgi için bkz. Uysal 2004, 16.

¹⁵⁵ Schachner 2014,25.

¹⁵⁶ Schachner 2014,22.

¹⁵⁷ Reyhan – Ozulu-Tombu , 2012, 150-151.

Anadolu, Mısır, Suriye yolları idi. O zamanın bütün güçleri elinde bulunduran ülkeler Kuzey Suriye'den geçmeliydi.¹⁵⁸

Anadolu co rafi bakımından Asya ve Avrupa'yı ba layan konumdadır. Bu yüzden ticaret yolları Kafkaslardan Anadolu'ya girerek Kelkit vadisi boyunca Alaca ovası ve Sungurlu ovası üzerinden Hattuša 'ya ula maktadır.¹⁵⁹

Hititlerin do u – batı arasındaki kervan yolları mevsimlere ve sosyal olaylara göre de i mektedir. Garstang, Hitit merkezinden Do u Anadolu'ya yol güzergâhının muhtemelen öyle olaca ını ifade etmektedir.¹⁶⁰

HATTI - Hattuša – Bo azköy, Pala – Sivas, Hahhas – Kangal, Pahhuwa - Pingan Kummaha - Kemakh– Hayaša

Hititlerin çekirdek bölgesi, dini ve siyasi ba kent Hattuša, stratejik yollar üzerinde bulunmaktadır. Bo azköy, savunulması kolay olan ve yakınında bulunan Alacahöyük, Ortaköy/Şapinuwa'ya göre daha içerde olması sayesinde buraya uzanan yollar ile bölge emniyet altına alınmı tır.¹⁶¹

Hattuša'nın co rafi bakımdan bir ba kent olarak kenarda kaldı ı dü ünülebilir. Fakat bu kanının yanlı oldu u yol güzergâhları bakımından güneybatı ve güneydo usunda ba layan da sırası, do al yollarla geçen iki yol Anadolu ve Yakındo u'yu ba lamaktadır. Bu yollara bölgede Kayalıbo az'dan geçerek bugünkü Yozgat iline ula ır. Söz konusu bu yol güney giri i kontrol etmektedir.¹⁶²

Bo azköy kuzeydo uda Alacahöyük (Arinna?) Eskiyapar (Tahurpa?) uzanan yol kuzeye do ru Yekbas kasabasına, oradan Emirler 'e gidilmektedir. Bo azköy'ün do usundan, direk Eskiyapar'a uzanan bir yol bulunmaktadır. Güneybatıda ise Karakaya\Yazır yerle mesinden Yazır Deresini takip ederek Çeçbel Geçidi'ni a arak

¹⁵⁸ Kinal 1970, 3.

¹⁵⁹ Reyhan – Ozulu-Tombu 2012, 143.

¹⁶⁰ Garstang 1943, 50.

¹⁶¹ Reyhan – Ozulu-Tobu 2012, 144.

¹⁶² Schachner 2014, 27.

Büyük Nefes Köyünün (Tawiniya?) Hitit yerle melerinin oldu u geni bir ovaya ula maktadır.¹⁶³

Ba kentın kuzey kısmında ise Budaközü vadisi Boyalı höyük ve Hüseyinde yerle mesi Eski Hitit Dönemine ait olan yolu ve Delice Nehri boyunca yolu takip edilmektedir. nandıktepe ve Bitik, Kızılırmak havzasının batı kenarında geni tuz yataklarına ula maktadır. Ba ka bir yol ise Kızılırmak ya da Hitit dönemi adıyla *Maraššantiya* olarak bilinen antik ismi *Halys* olan bölgeden Oymaa aç, Nerik ve Karadeniz'e ula maktadır.¹⁶⁴

Bo azköy'den kuzeye do ru gidildi inde ilk büyük Hitit kenti Eskiyyapar di eri ise Alacahöyük'tür. Eskiyyapar'dan Bo azköy'e ula ıldı ında Kral kapısına ula maktadır. Muhtemelen kral kült törenlerinde bu yolu kullanmı tır.¹⁶⁵

Yollar ve yol güzergâhlarının sava veya barı zamanlarında korunması ve kontrol altına alınması gerekmektedir. Yol güvenli i açısından metinlerde temizlenmi yollardan bahsedilmektedir.

Temizlenmi yollar,

*Yollar temiz tutulmu oldu undan gözcüler dü manı izini görür görmez, derhal haber versinler. Hatti ülkesinde yolu iyi bir ekilde düzenle ve o Hatti ülkesinde korusun.*¹⁶⁶

Yollar hakkında bilgileri kült gezileri sırasında hem siyasi hem de dini vazife olarak kralın gitti i bu yerlerden ö renmekteyiz.

AN.TAHŠUM^{SAR} bayramı sırasında Hattuša- Haitta-Piškuruwa da 1- Hurrnassa - Zippalanda ve Ankuwa¹⁶⁷

Seeher'e göre, Hitit ba kentinde Büyükkale'ye çıkan yol yan duvarları i lenmi bir viyadük üzerinde yer alıyordu. Ni antepe üzerindeki yapıya ula ım da

¹⁶³ Schachner 2014, 27; Sir Gavaz 2012b, 40.

¹⁶⁴ Schachner 2014, 27.

¹⁶⁵ Sipahi 2012, 66- 67.

¹⁶⁶ Reyhan 2014, 79-80.

¹⁶⁷ Sir Gavaz2012a, 130.

yine duvarlarla desteklenen rampa üzerinden salanmaktaydı. Büyükkaya dere yata ında iki kıyısından ah ap bir balantının olabilece i dü ünülmektedir.”¹⁶⁸

Hattuša ula ım ve haberle me a ının odak noktası haline getirmelerinden dolayı bütün güzergâhların merkezi olmu tur ve sonraki dönemlerde Hitit yolunu, kral yolu takip etmi tir. Hititler Hattuša’yı bir imparatorlu un dini ve siyasi ba kenti olmanın yanında yol a ının da merkezi haline getirmi lerdir.

Güç merkezlerinin de i mesi ile tarihi yollar da önemini kaybetmi tir. Döneminde ünlü Kral Yolunun geçti i bu alan zamanla önemini kaybetmi ve imdilerde sadece yakınından Ankara- Samsun asfaltı ile ula ımını salamaktadır. Bu ekilde Karadeniz’e açılan kapılardan birini olu turmaktadır.¹⁶⁹ Günümüzde Kuzeye giden yol Gökçam Deresi boyunca devam eden bu yol sayesinde Alacahöyük Eskiypar ya da güneye giden yollarda Yozgat, Ali ar, Kültepe Kapadokya bölgesine giden yollar turistik yol güzergâhlarında bulunmaktadır.

Hititli ustalar, co rafi olarak ula ılması zor kayalık araziye görkemli bir ehir halinde getirmi lerdir. Akılcı yöntemler kullanarak kent topografyası ve sert iklimi ile ba etmeyi bilmi lerdir. M.Ö. II. bin yılda Bo azköy’ü bütün yol güzergahlarının odak merkezi haline getirip dini, siyasi ba kent haline getirmi lerdir.

Schachner, Hattuša ve çevresinde yapılan ara tırmalarda co rafyasının insan eli ve do al sebeplerden dolayı, de i ime u radı ını ifade etmektedir.Kentin co rafyasını de erlendirirken,dikkatli davranılması gerekti inin bölgenin tarih öncesi dönemlerden beri yerle im yeri olmasından dolayı, bugünün co rafyası, tam olarak Hititler zamanındaki halini yansıtmayaca ını zamanla insan eli ile de i tirilmi olabileyece ini ifade etmektedir.¹⁷⁰

3.3.Bo azköy Co rafyasının Hitilere Etkileri

Hititlerin kuruldu u, yükseldi i ve imparatorlu un sonuna kadar ba kent olan Hattuša’nın Hititler tarafından neden seçildi i bilinçli ya da bilinçsiz olarak

¹⁶⁸ Seeher 2013, 335.

¹⁶⁹ Gümü çü 1994, 4.

¹⁷⁰ Schachner 2014, 14-15.

kurulumundan sonra, neden vazgeçilmediği tam olarak bilinmemektedir. Ama genel olarak Bozazköy'ün rafyasına bakıldığında, Bozazköy'ün rafyanın onları kimi zaman zorladığı kimi zaman da onların gelişimine imkân verdiği yönünde avantaj ve dezavantajları vardır.

Pek çok başka kent gibi Hattuša'nın, Hititlerin başkenti olarak seçilmesi ilk bakışta, hiçbir avantajı yoktur. Fakat dikkatli bakıldığında durumun öyle olmadığını a ikârdır. Bölge kayalık bir arazinin yamacında, yalnız kuzeyinde tarıma uygun araziler olan, devasa bir ovanın sonunda kurulmuştur. Nehir dere tepeden demeden giden, kayalık yarıları arasında sert bir arazide konumlanmıştır. Nehrin en yüksek yeri 1250 m yüksekliğinde, diğer yerle melerle aralarındaki uzaklık sadece 2,1 km olmasına rağmen, yükseklik farkı 280 m bulmaktadır. Dikkatli bakıldığında kentin topografyasının başka kent ve payitahtın tüm gereksinimlerine cevap verecek nitelikte bir topografyaya sahiptir. Bozazköy, doğu ve güneydoğuda yüksek tepelerle çevrili, tümsekler, çukurlar, kaya kütlelerinin şekillendirdiği iki vadi arasındaki önemli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Geniş bir bölgeyi kontrol edebilecek stratejik bir konumda bulunan Hattuša, bu iki vadi arasındaki konumuyla, buradaki savunma yapılarını oluşturmasını kolaylaştırmıştır.¹⁷¹

Res 8: Çukur Tarla – Harman Yeri (THK Nisan 2007)

¹⁷¹ Seeher 2002, 461; Yigit 2012, 363.

Kente girmek için; doğu, batı, güney yönlerinden şehre girmek imkânsız görülmektedir. Doğuda derin bir vadi, doğudan gelecek saldırılara korunken diğertarafından doğu al arazi basamakları üstlerindeki surlarla korunması olanaksız bir savunma sistemine dönüşür. Batı ve güney yönünden şehre girmek ise coğrafyanın zorlu engelleri ile doludur. Bozazköy 3 tarafı kayalarla çevrili, doğu al savunma yapan müstahkem konumda olmasından dolayı, şehre sadece kuzey yönünden giriş yapılabilir. Hititlerin dümanları veya gelen misafirler, kuzeyden şehre giriş imkânı vardır. Düman kuzeyden şehre girdiği zaman bile, bugün Çukur tarla – Harman olarak bilinen yer dümanın kenttin içine girmeden mahsup edilmesi için yeterlidir. Ayrıca kentin ilk kurulduğu yer olan Aşağışehir ve bölgenin tamamı derin kayalık arasındaki konumu doğu saldırılara karşı savunmaya kolay bir yerdi.¹⁷²

Hititlerin burada kurulmaları için Bozazköy'ün konumunun bir diğer avantajı ise budur; Orta Karadeniz bölgesinde dağların oluşturduğu doğu al geçitler Çanadolu ve Karadeniz arasındaki yol güzergâhlarını kolaylaştırmıştır. Üzerinden günümüzde, kuzey - güney yolunun geçtiği Kabaktepe'nin durumu, yol güzergâhlarının ortasında bulunması, stratejik ve ticari yol güzergâhlarının üzerinde bulunması açısından Hititlerin burada kurulması tesadüf değildir. Kızılırmak kavisindeki güney tarafında Kayseri, Nevşehir güzergâhı, Toroslardan geçitlerinden ve Çukurova'dan kuzey tarafında ise Suriye kapılarına kadar, güneybatıda Konya ovasından Anadolu'nun her tarafına gidilmekteydi. Bu yüzden Bozazköy'ün konumu doğudan batıya, kuzeyden güneye uygun konumdaydı. Hititler Bozazköy'den Anadolu'nun her yerine gidebilir ve rahatlıkla yol güzergâhlarını kontrol edebilmektedirler.¹⁷³

Bozazköy ne Kaneş'- Kültepe gibi ticaret yollarının merkezinde ne de dümanın hemen gelip geçeceği bir konumdadır. Dümanın kolaylıkla erişilemeyeceği kadar içeride ve etrafındaki vassal devletler tarafından korunan bir bölgededir.

Hattuşa'nın her türlü yollarından içeride olması ve Anadolu'nun ortasında yer alması, bugün tıpkı Ankara'nın 1920'li yıllarda, her türlü ulaşım yollarından uzak,

¹⁷² Aktüre 1997, 145.

¹⁷³ Nauman 1975, 334;Hout- Domingué 2000, 22; Sir Gavaz 2012a, 29.

bozkır hâkim bu yerin ba kent olması gibi ya da Amerika'nın ba kenti Washington olması gibi benzerlikler vardır. Ba kent M.Ö. II. bin yılda bütün uygarlıklara, ticaret merkezlerine uzak olmasına rağmen avantajlıdır. Çünkü Hititler ellerini kollarını sallayarak, Hattuša'dan çıkıp, Kuzey Suriye Bölgesine, Amik Ovası ve Babil'e kadar sınırlarını genişletirken, Hititlerin çevresindeki çou düman Hattuša'ya kadar gelememi. Bunun nedeni Hattuša'nın co rafi konumu, sapa dar geçitlerle kurulu bir da kenti olmasıdır. Dü man ordularının ulaşmaya ı kadar sınırlardan uzak bir konumda olması ve Vassal Devletler tarafından tampon bölgeler oluşturulması Hattuša'yı korunaklı bir yerle im halinde getiriyordu. Bir di er sebebi ise Hitit topraklarına giren dü manlar uzun mesafelerden gelip, Hitit topraklarında kırı geçirmeleri imkânsızdı. Yani dü manlar ya Vassal devletler tarafından frenlenir ya da Hitit topraklarında kırı geçiremeden hezimete uğardı. Dü man, Hitit topraklarına gelse bile, dönüşünde yollar karla kaplı olacaktır.¹⁷⁴ Kısacası, dü manların Hitit çekirdek bölgesi olan Hattuša'ya gelmeleri zordu, gelse de Hitit topraklarında hapis kalırdı. Bu yüzden sadece yakında bulunan Ka kalar ve Hurriler barbarca ve dü manca Hattuša'yı tehdit etmekteydi. Ka kaların ba kente 50 km gibi yakın bir mesafe de olmasından dolayı, Ka ka saldırılarına açık bir konumda kalmı tır.¹⁷⁵

Hitit devletinin, etrafı tamamen küçük devletler tarafından sarılmı tı. En yakınında kuzeydo usunda Karadeniz bölgesine konumlandırılan, Ka kalar çevresinde bulunan bu küçük devletler sayesinde korunaklı bölümdedir. Şamuha merkezli olan Hitit devleti tarafından kurulmuş Yukarı ülke sayesinde Hitit ülkesinin kuzey sınırları Ka kalar'a karşı çok daha korunaklı bir durumdaydı. Hurri saldırılarında, bir keresinde Hurriler' in ba kente yakla malarından dolayı korkan Orta Hitit krallarından I.Tuthaliya Hurriler yüzünden Şapinuwa'ya kaçmı tır.¹⁷⁶ Sadece bu iki tehdit yüzünden ba kentin savunulması ve tampon bölgeler oluşturularak koruma altına alınmı tır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Ünal 2014, 20-21.

¹⁷⁵ Hout-Dominique 2000, 229.

¹⁷⁶ Prof. Dr. Ahmet Ünal hocamın ifahen verdi i bu bilgiden dolayı teşekkür ederim.

¹⁷⁷ Hitit Krallarının tamamı Anadolu'ya sefere çıkmadan önce Ka kalar' ı kontrol altına alıp ya da onları geri püskürtüp ba kentin güvenli ini sağladıktan sonra sefere çıkmı lardır. Detaylı bilgi için Alparslan 2006, 41.

Hitit Devletinin güneydoğu su ise Halep, Babil, Tel-Açana tarafından çevrelenen önemli bir yarımada durumundaydı. Bu nedenle Hitit kralı Anadolu seferlerini yürütürken bu bölge Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Mısır'a karşı daha korunaklı bulunmaktaydı. Zira bu bölge oğulları, erkek kardeşleri, yeğenleri ve hanedanın diğer mensupları tarafından birinci elden idare edilmekteydi.¹⁷⁸

Sir Gavaz 'a göre Hitit kralının kült gezileri sırasında Hititler Hattuşa ve çevresinde bir merkezile tirme politikası uygulamı tır. Yani bir nevi gövde gösterisi yapılmaya çalışılmı tır. Özellikle Orta Hitit döneminde Kalkalar yüzünden birçok bölge Hitit hâkimiyetinden çıkmı tır. Bu yüzden yapılan bayram merasimleri ile hem diğer manülkelere hem de kendi vatandaşlarına bölgedeki Hitit üstünlüğü gösterilmeye çalışılmı tır.¹⁷⁹

Öte yandan şehirde bulunan çok sayıda su kaynağı Budaközü Çayının amansız yükselişleri ve bitmeyen suyu, Hititlerin bu bölgeyi seçmelerinde en etkili faktörlerden biri olmalıydı. Bölgenin jeolojik yapısı gereği güneyden kuzeye eğilen yer yer su geçirmeyen kil, vayı akış malzemenin içinde yer alan kaya kütlelerinin altında görülen, doğal kaynaklar, alüvyonal topraklar sayesinde tüm yıl boyunca yüzeye çıkmaktadır. Tüm yıl boyunca, düzenli kullanılabilen ve kontrol altına alınan sular vardır. Nitekim doğanın sunduğu, bu imkân Hititlerin burada kurulmalarında büyük rol oynamı tır. Kentin gelişimi için, su kaynaklarının bolluğu hayati önem taşımaktadır.¹⁸⁰ Doğuda ve batıda derin boğazlarla sınırlı zengin su kaynaklarına sahip yoğun ormanlık alanlar, çayırlar ve av alanları ayrıca geniş verimli ovasıyla büyük bir nüfusa yetecek yaşam olanağı sunan doğal korumalı bir yerleşim yeridir.¹⁸¹

Bu verimli arazinin suyu, bol tarıma elverişli olması yerleşimin muhtemelen yerleşimin bağından beri etkili olmuştur. Bu verimlilik o kadar fazla idi ki başkent birçok yerinde tahıl siloları yapılmı tır. Buradaki tarımsal verimin başlıca, bahçecilik, madenin ve ganimetin varlığı bölgenin Hitit ordularını doyurabilecek, verimlilik ve onlara yetecek topraklara sahip olması açısından önemliydi. Çi

¹⁷⁸ Akurgal 2001, 111-112.

¹⁷⁹ Sir Gavaz 2012a, 36.

¹⁸⁰ Schachner –Wittenberg 2012, 6.

¹⁸¹ Neve 1996, 99; Yiğit-Somuncu 2010, 773; Sir Gavaz 2012a, 29.

sıkıntısı, toprakların verimini artırmak istenmesi sava lardan NAM.RA¹⁸² getirmeleri topra ın fazlalı mını ve önemini göstermektedir.¹⁸³

Hitit devrinde bölgenin ormanlarla kaplı olması hatta ilk kazı zamanlarında ormanlar yüzünden kazı çalı ması yapılmadı ı bilinmektedir. Ormanlık alanların bol olması Bo azköy'e yapılacak yapılara kereste sa lamı tır. Hititlerin ah ap malzemeyi hayatlarının her alanında kullanımı olmaları, bölgenin orman dokusunu ispatlamaktadır. Bölgede ormanların yo un oldu unu gezginler ve bölge halkının ya lıları tarafından ifade edilmektedir. Ünal'a göre, bugün var olan bikçam ormanında, geçmi zamanlar da Texier'in dedi i gibi Büyükkale veya Büyük Tapınak anıtsal saray çatılarını örtecek boylarda uzun, düzgün ve elveri li tomruklar yeti mi olmaz. Bu tür kereste muhtemelen Karadeniz bölgesinden ta mınıyordu.¹⁸⁴ Böylece Hititler'in Bo azköy ve çevresindeki ormanlık alanların fazla olmasından dolayı avantajlı bir bölgede kurulmu lardır.

Bazı bilim adamlarına göre, Bo azköy'ün çetin co rafyası Hititlerin geli imine imkân vermi bazılarına göre ise zorlamı tır. Savunması bakımından Bo azköy co rafyası, Hititleri zorlamamı olsa da bölgenin topografyası Hititlerin yapıları için dezavantaj olmu tur. Fakat Hititler'in bu çetin co rafya ile ba etmeyi bilmi yükseltimi arazisinin kent planlayıcılar tarafından ustalıkla kullanıldı ı görülmü tür. Bir ba ka avantajı ise Bo azköy'de a ırı ve yo un ya ı lar sele sebebiyet vermektedir. Bu zaman zaman modern köy halkı için bile tehlike olu turmu tur. Bu yüzden da eteklerine veya ovaların kenarlarına yerle imlerin tercih edilmesi bilinçli olarak yapılmı eylemler gibi dü ünülebilir.¹⁸⁵ Bu durum Hattuša'nın co rafi konumunun ovalara göre daha avantajlı oldu unu göstermektedir.¹⁸⁶

¹⁸²NAM.RA Hititlerin fethettikleri topraklardan canlı olarak getirilen sava tutsakları/ sava sürgünleridir. Bunlar tarımsal alanlarda i gücü olarak kullanılmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Alp 1949.

¹⁸³ Kurt Ankara t.y, 2.

¹⁸⁴ Bryce 2003, 247; Seeher 2006a, 101; Ünal 1999, 157.

¹⁸⁵ Schachner 2014, 12; Schachner 2012b.

¹⁸⁶ Schachner 2014, 12.

Hattuša'nın yüksek arazisi ülkede ya mur ya da rüzgâr oldu unda her eyi alıp götürmekteydi. Nitekim yükseltiden dolayı, Hitit topraklarında kar fazla kalmıyordu. Bölgedeki yükselti Hitit topraklarının su akı nı, ürün çe itli ini ve halkın ya adı ı alan ve kralların ya adı ı yerlerin farklı olması elbette bir do al avantajdır.¹⁸⁷

Hitit ba kenti Hattuša, ilk kurulu yıllarından imparatorlu un çökü üne kadar merkezi otoritenin gözdesiydi. Her ne kadar mparatorluk dönemi krallarından I. Şuppiluliuma Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya seferi sırasında bölgeye uzak kalsa da; Hitit kralları Hattuša'dan ülkeyi yönetmeye devam etmi lerdir. II. Muwattali döneminde ba kentin kısa süreli olarak A a ı Ülke'de yeri henüz tespit edilmemi , Tarhuntašša kentine ta ınmasına ra men II. Mur ili tahta geçer geçmez ba kenti, yeniden Hattuša'ya ta ımı tır.¹⁸⁸ II. Muwattali'nin ba kenti Tarhuntašša'ya ta ınmasının arkasında jeopolitik ve askeri nedenlerin yatıp yatmadı nı bilmiyoruz. Fakat Tarhuntašša'nın Bo azköy gibi korunaklı bir yer olmadı ı ve Hititlere avantaj sa lamadı ndan dolayı Hattuša'ya gelindi i dü ünülebilir.¹⁸⁹

Hitit diplomasisinin odak noktası güney sınırında yer alan Kuzey Suriye'dir. Ancak ba kent Hattuša'nın tam tersi yönde kuzeyde olması bölgenin jeopolitik olarak konumu ile alakalıdır.¹⁹⁰Bölgenin bütün ticari ili kilerinin yapıldı ı Suriye ve Mezopotamya kilometrelerce uzaklıktadır. Bu da dezavantaj sa lamaktadır. M.Ö. XIV- XIII. yüzyılda ise Kuzey Suriye'ye ve Mezopotamya'ya hâkim olmalarıyla ba kent oldukça uzakta kalmı tır. Nitekim ticaretin odak noktası olan, Kuzey Suriye bütün dünyanın merkezi konumundadır. Yani Hattuša; Anadolu'nun tam ortasında

¹⁸⁷ Ünal 2005, 60.

¹⁸⁸ De Martino 2006, 110.

¹⁸⁹ Muwattali'nin ba kenti Anadolu'nun güneyinde, güvenli olan Tarhuntašša'ya ta ınmasının nedeni; kuzeyde sürekli tehlike olan Ka kalar' dan korunmak amaçlı oldu u tahmin edilmektedir. Bir di er görü ise güneyde güçlenmeye ba layan Mısır'dan, Kuzey Suriye topraklarını korumak amacıyla ba kenti daha yakın bir yer olan Tarhuntašša'ya ta ınmı olabilir. Bo azköy'ün jeopolitik konumun o dönemin artlarında bir dezavantaja dönü tü ünü fakat daha sonraki dönemlerde tehlikenin geçmesiyle tekrar Hattu a'ya dönüldü ü de dü ünülebilir. Do an Alparslan 2012, 132 -133.

¹⁹⁰ Aktüre 1997, 145.

yer alırken asıl odak merkezinden 2000 km uzakta kalmı tır. Bütün bunlara ra men ba kent Hattuša'dan vazgeçememi lerdir.¹⁹¹

Hitit ba kenti ilk bakı ta verimli bir arazide kurulmu tur. Fakat bu topraklar Suriye ve Mezopotamya toprakları ile kıyaslandı nda elbette verimlili i zayıftır. Nil nehrinin suladı ı verimli arazileri yoktur. Bu yüzden Hitit ordularına yetecek bu dayı yakın çevresinden temin etmekteydi. Ama bölgeyi topo rafya olarak ele alırsak mütevazı olarak ya anabilecek kadar ürün verimlili i vardır.¹⁹² Di er taraftan Hititlerin kuruldukları bölgede, hasattın yılda 1 kez yapılması yazların, sıcak ve kurak kı ların, so uk geçti i bu karasal iklim, ya ı ların ise sadece ilkbahar ve sonbaharda olması ve bazen ya ı hiç almayarak kurak yılların olması Hititleri olumsuz olarak etkilemi tir.¹⁹³ Ayrıca Hititler kıtlık döneminde, bu dayın Bo azköy-Hattuša'ya ta nması uzun yolculuk gerektirdi inden dolayı Bo azköy'ün konumunun, Hititleri olumsuz etkiledi ini görmekteyiz.

Bo azköy'ün da lık ve kayalardan olu an co rafyasında kurulmak Hititleri hastalık derecesine varacak ekilde ta hastası yapmaları ta n sa lam ve kalıcı madde oldu u gerçe i, co rafyanın dikte etti i unsurdur. Bugün Bo azköy'de hemen her alanda ta ustalı mın ortaya koydu u ba arıları mimari eserleri, kent planlayıcıların kenti düzelmesi, sadece kuru tarım yapılan bu toprakların bu kadar verimli hale getirilmesi, su kanalları hiç üphesiz co rafyanın Hititlerin ustalıklara dikte ettirdi i etkilerdir.¹⁹⁴

M.Ö. III. ve M.Ö. II. bin yıllarının sonunda, Hitit co rafyasının topraklarının geni lemesine ba lı olarak kültürel ve etnik, dinsel açıdan çe itlili e sebep olmu tur.¹⁹⁵

Bo azköy'ün bu co rafyası ilk bakı ta dezavantaj gibi görülmesine ra men Hititler bu co rafyayı avantaja çevirmi lerdir. klim ko ullarıyla ba etmeyi, olası do a olaylarında önlem almayı ve ba kentin yapıla masında bile bölgenin

¹⁹¹ Seeher 2002, 461;Hout- Domingué 2000, 228.

¹⁹² Schachner 2012b, 26.

¹⁹³ Schachner 2012b, 26-27.

¹⁹⁴ Ünal 2014, 23; Ünal 1987, 39.

¹⁹⁵ Schachner 2012b, 26.

co rafyasına uygun mekanlara uygun yapılar inşa etmişlerdir. Ayrıca Ünal'a göre "Hititleri uygar bir kavim haline getiren Hititlerin becerilerinin ve çalı kanlıklarının yanında Anadolu co rafyasıdır."¹⁹⁶

Hititler, şehir devletlerini tek tek hâkimiyetleri altına aldıktan sonra, siyasi birli ini kurarak bu kentleri Hattuša'yı bir metropole dönü türmüşlerdir. Bu kent olduktan sonra idari, siyasi, askeri, dini, kültürel ve ticari açıdan de il o zamanın dünyasının merkezi olan Hattuša, bütün yolların dü ümlendi i bir merkezdi.

Hititlerin, Hattuša merkezli kurdukları bu yerin bilinçli olarak seçildi i a ikârdır. Yalnız her eyin avantajı dezavantajı oldu u bilinmektedir. Ama Bo azköy'ün avantajları daha fazla oldu u için ve ülkenin buradan yönetilmesi her daim yarar sa ladı ı ve Bo azköy'ün etrafı gerek yerel beylerle anlaş ma yapılması, gerekse de seferlerin Bo azköy yönünden ilerlemesinden dolayı daima bu kent olarak kalmı tır.

3.4. şehir ve Yerleşim Düzeni

Hititler, şehirlerini kurarken en çok önem verdikleri husus ku kusuz co rafî olarak erişebilirlik ve stratejik unsurlardır. Dini kaygıların nasıl bir rol üstlendi i henüz açıklı a kavu turulmamı tır.¹⁹⁷ Ama Hitit şehirlerinde belli ba lı, ortak özellikleri vardır.

Hititler yerleşim düzeni olarak şehirlerini, höyük yerleşimleri ekinde de il, daha çok yüksek platolarda, kayalık bir arazide kurulmuşlardır.¹⁹⁸ Ara tırmacılara göre, yüksek bir arazide kurulan Hititler, kuruldukları bölgeyi Hititler tirmi lerdir. Çünkü co rafyanın verdiği unsurları, kendi tarzlarında inşa etmiş ve hemen hemen bütün şehirlerinde bu tarzlarını göstermişlerdir. Bu yüzden co rafyanın verdiği ölçülerle, yapılarını şekillendiren Hititler, co rafya ile bütünleşmişlerdir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Ünal 2002, 7-8; Ünal 2014, 26.

¹⁹⁷ Mielke 2013, 141.

¹⁹⁸ Schachner 2012b, 33-34.

¹⁹⁹ Mielke 2013, 141.

Hititler, Hattuša'da 181 hektarlık bir alanı kapsayan bir bölgede yerleşmişlerdir. Boazköy'ün büyüklüğü, 167,70 ha, Hititler, çoğunlukla akropolün eteğinde veya ovalarda vadilerde dağ yamaçlarında kurulmaktadır.²⁰⁰ Anadolu'da kurulan höyüklere nazaran Hattuša/Boazköy'ün ve Şapinuwa'nın yerleşim alanları dardır.²⁰¹

Hititler, kendileri yeni bir kent kurmayı onlardan önce kurulan bölgelerde yükselmekteydiler.²⁰² Ünal'a göre, "*Kent kurmak*" ifadesi yerleşime açmak anlamında düşünülebilir.²⁰³ Hititler'in diğer bazı yerleşim yerlerinde de gözlemlenmiş gibi korunaklı bölgeleri seçmeleri tesadüf olmamakla, başkent olarak seçtikleri Hattuša/Boazköy'de de kendini göstermektedir.

Hattuša'da, Kızılarkayaş dere yatağı, kenti kuzey ve güney olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. Bölgenin kuzeyinde yer alan bölüme "Aşağı şehir" güneyinde yer alan kısma ise "Yukarı şehir" denilmektedir.

Res 9: Boazköy- Hattuša Aşağı şehrin Hava Fotoğrafı (Nisan 2007)

²⁰⁰ Ünal 2005, 25; Schachner 2012b, 24.

²⁰¹ Ünal 1999, 163.

²⁰² Ünal 2005, 38-39.

²⁰³ Ünal 2005, 25.

A a ı ehir, Seeher'e göre, en eski Hitit yerle imine verilen isimdir. Günümüzde Büyük Mabet, Kraliyet Sarayı(Büyükkale) olarak adlandırılan yerdir. Yapay bir teras üzerine kurulmuş olan bu yer, adeta kraliyet için, tapınak ve savunma için en uygun mevkidedir. Bu alan yüksekliği 2-3 m'yi bulan poternli surla kadar uzanan terasla, Yukarı ehir'den ayrılmaktadır.²⁰⁴

Yukarı ehir ise Neve'nin tanımıyla, Eski ehlin güneyinden başlayarak yükseltinin artması ve kutsal mekânların arttığı bölümdür. Yukarı ehirde Tapınaklar Mahallesi etrafı doğal yamaçlarla çevrilmiş ve doğal çevreden başka hiçbir şey görmemesi ekinde planlanmıştır. Yani tam bir dini mekân haline getirilmiştir. Yukarı ehir'de Poternli Sur'un hemen güneyinde bulunan Yerkapı ehlin en yüksek yerini oluşturur. Ayrıca surların üzerine inşa edilmiş Kral Kapı, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı bulunmaktadır. Bununla birlikte Yukarı ehir'de sarnıçlar, kutsal odalar, Ni antepe, Sarıkale gibi mevkiler bulunmaktadır.

Schachner, Bozazköy'ün bu zorlu coğrafyasını düzenlemelerini, insan yapımı ve insan kurallarına göre çevrenin anlamlı hale getirilmesi olarak ifade etmektedir.²⁰⁵ Yani bu durum kent planlayıcılarının isteyerek, bilinçli olarak Bozazköy'ün çetin coğrafyasına karşı uyguladıkları sistemdir. Bu sistem sadece ehircilik anlayışları değil, insan kontrolünde çevrenin düzenli hale gelmesidir. Surlarla ve kapılarla bu sistem daha görkemli hale getirilmiştir.²⁰⁶

Hititler, kurdukları coğrafyada onlara yararsız olacak yerleri imkânlarım verdi ölçüde ve kent planlayıcılar sayesinde düzenli bir yapılaşmaya gidilmiştir. Ama Bozazköy'ün coğrafyası gittikçe yükselen, aralarına serpiştirilmiş kayalık alanlar ehlin tümünü planlamak ve yapı, surla yapmak bu kent planlayıcılarının ini zorla tırmıştır. Bu yüzden kent planlayıcıları tarafından ehir küçük bölümlere, bölünerek bu topografya etkin halde kullanılmak istenmiştir. Bu da ehlin yapılarının fonksiyonlarına göre düzenleme yapılması anlamına gelmektedir.

²⁰⁴ Schachner 2010b, 213.

²⁰⁵ Schachner 2014, 13.

²⁰⁶ Bryce 2003, 251-252; Seeher 2006a, 3-5.

Topografyanın birbirinden ayırdığı bu yapılar, fonksiyonları bakımından da ayrılmıştır. Boazköy'de bu bölünme Büyükkale'de saray, Aşağı Ehir'de teraslarla hem konutlardan oluşan mahalleler, hem de anıtsal tapınak, Yukarı Ehir'de Tapınaklar Mahallesi, Sarıkale Vadisi, Orta Plato ve daha birçok değişik yapıda anıtsal kapı ve mimari yapılar eklindedir.²⁰⁷

Topografyanın ayırdığı bu yerleşimlerde yapıların fonksiyonları da ayrı ve birbirinden bağımsızdır. Örnek olarak Hitit Kralları, ülkeyi Büyükkale olarak adlandırılan sarp bir kayalık üzerine oturulmuş saraydan yönetiyorlardı. Buraya gelen misafirler ya da saraya giren insanlar göz önünde tutularak nereye ulaşmaları istediklerine göre gidilen yapıları vardı.²⁰⁸ Büyükkale'nin korunaklı bir mevkide yer alması da dikkat çeken bir özelliktir. Bu gibi yapılar Hititlerin, diğer Ortaköy (Šapinuwa) –Kuşaklı (Sarišša) gibi yerleşimlerde de gözlemlenmiş korunaklı ve yapılarının benzer olması tesadüf olmamakla birlikte Boazköy- Hattuşa'da kendini göstermiştir. Kısacası, Hititler kuruldukları bölgede coğrafyayı aktif hale getirmişlerdir.²⁰⁹

Hititler, olumsuz doğa koşullarına göre yerleşimleri düzenlemişler topografyanın ölçüsünde çok merkezli yapısı eyalet merkezleriyle politik bir sistem kurmuşlardır.²¹⁰ Hitit kentlerinde ticaret ve ekonomiden daha çok askeri ve politik etkiler yüzünden yapılaşma görülmüştür.

Boazköy içeriden ve dışarıdan kent planlayıcıların düzenlemesi ile farklı görünümündedir. Güneyde askeri ve iktidarı simgeleyen savunma yapıları varken kuzeyde ise daha çok Hitit medeniyetinin görkem ve ihtişamı yansıtılmıştır. Boazköy'ün coğrafyası Hitit medeniyetinin siyasi dini ve savunma durumuna, yani dümanların gelebilecekleri yönleri göre düzenlenmiştir.²¹¹

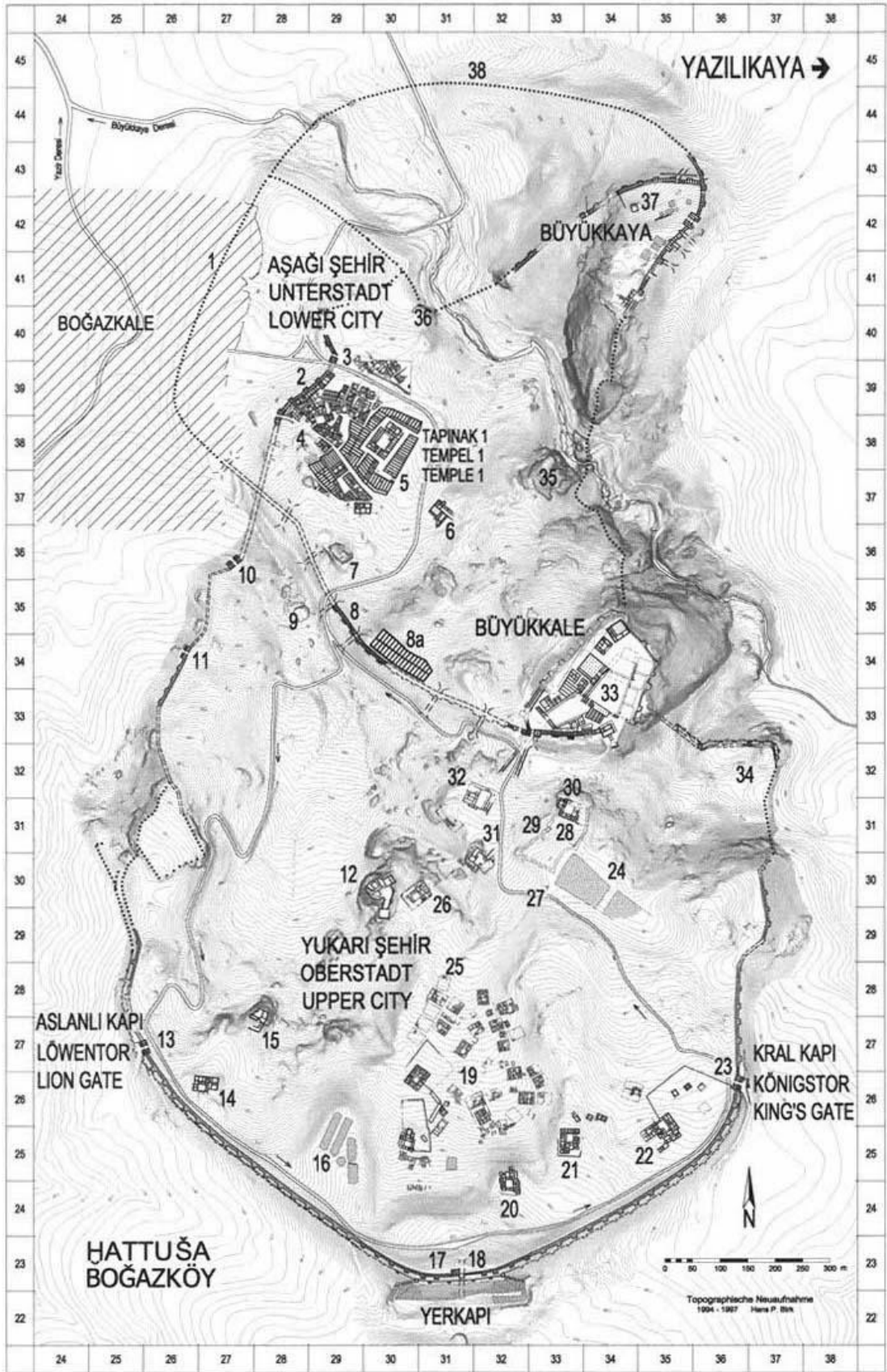
²⁰⁷ Schachner 2014, 12.

²⁰⁸ Schachner 2014,13.

²⁰⁹ Seeher 2011, 303;Schachner 2014, 13.

²¹⁰ Schachner 2014, 34.

²¹¹ Schachner 2014, 14.

Res 10: Hattusa Kent Planı (Seeher 2006, 196)

3.5. ehri Mimarisi

Bo azköy, Hitit mimarisini en iyi yansıtan Hitit ehri ve ba kentidir. Bo azköy, co rafya olarak da lık ve kayalık bir alanda kurulmasına ra men, Hitit mimarlarının, kent planlayıcılarının sayesinde döneminin en iyi kenti, haline gelmi tir.

3.5.1. Resmi Yapılar

Hitit mimarlarının bu co rafyada incelikle ve titiz bir çalı ma ile in a ettikleri yapıların en eskisi Büyük Tapınak ve Büyükkale'dir. ehri yerle im tarihi Eski Tunç Ça na kadar gitti inden dolayı, yapıların genel yapısı ve günümüze ula ması farklılık göstermektedir. Genellikle sadece temel ta lar olan duvar ta ları kalmı tır. Bu ta ların yeri, de i tirilmedi i müddetçe yapı bozulmamı tır. Yapılarda, genellikle ta temel üzerine ah ap ya da kerpiç kullanılmasından dolayı günümüze sadece temelleri kalmı tır.²¹²

Bu dönemde en basit olarak yapılmı ev, iki odaya sahip ve dikdörtgen eklindedir. Odalara direk geçi yapılabilmekte, konutlar, sanki tek bir ustanın elinden çıkmı gibi gözükmetedir. Bazı evlere, sonradan eklemeler ve odaların sayısında artma olmu tur. Odalarında at nalı eklinde ocaklara rastlanmı tır.²¹³

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Hattuša'nın tahrip edilmesiyle birlikte Eski Hitit döneminde ba layan yapılar mparatorluk ça ında yukarı ehre do ru geni lemi tir. Nüfusun artı ı böyle bir yapıla mayı zorunlu hale getirmi tir. Bu yeni yapılan yapılar daha çok resmi ve dini i levlerde iken konut yapımı sadece Büyükkale ve A a 1 ehri ile sınırlı kalmı tır.²¹⁴

Bu evlerde rahipler, memurlar, tüccarlar ve zanaatkârların ya adı ı tahmin edilmektedir. Evler burada ya ayan insanların ihtiyacına ve topografyanın durumuna göre düzenlemi tir. Önceleri açık bir iç avluda iken, daha sonra evin ortasında sofa

²¹² Neve 1996, 100-103.

²¹³ Neve 1996, 106

²¹⁴ Neve 1996, 106.

benzeri, yapı olu mu tur. Evler tek katlı ve ta dö eli sokaklarla ayrılmaktaydı. Ayrıca atık su kanalları vardı.²¹⁵

Yukarı ehirin bir bölümü tamamen konut olarak kullanılmı , 20'den fazla odalı 25x20 m ölçüde yapı vardır. Saray muhafızlarına ait oldu u dü ünülen, bu yapı MEŞED²¹⁶ en üst düzeyde devlet konutudur. Burada bulunan bir tablet ile i levi ö renilen, bu yapı sayesinde burada dini hayatın etkisinin kült ve ritüellerin sadece tapınaklarla sınırlı kalmadı ı görülmü tür.²¹⁷

Bir di er yapıt ise Yamaç Evi'dir 32x36 m ölçülerinde çok katlı 13x17 m büyüklü ünde salonu vardır.

Ba kent gibi kayalık arazide yapılan konutlar da Yenicekale, Sarıkale ve Ni antepe gibi yapılarda kaya kütleleri üzerine yapılmı tır.²¹⁸

Büyükkale – Kral Sarayı olarak bilinen yer ise sarp yamaçlarla çevrili ovaya hakim bir ekilde, düzlük bir alandadır. Surlarla çevrili bu yerin içerisi, farklı i levleri barındıran yapıdır. Eski Krallık döneminde, yerle im yeri olarak seçilmesine ra men, daha sonra burası jeopolitik ve co rafi özelliklerinden dolayı kraliyet merkezi yapımlardır.²¹⁹

Büyükkale'nin içindeki yapıların farklı fonksiyonda olmasından dolayı hafirler tarafından A harfinden M harflerine kadar sıralanmı tır.

Ortasında büyük havuz bulunan C yapısı kült i levi de oldu u dü ünülen D yapısının üst katında kabul salonunu vardır. Bu kabul salonuna orta avludan sa lanmaktaydı. Kalın duvarlara sahip anıtsal nitelikli F ve G ise yapılar ise kralın ve ailesinin ya adı ı yerler olmalıydı. A,K,E yapılarında ise kil tablet ar ivi ele

²¹⁵ Seeher 2013, 316.

²¹⁶ Kral muhafızlarının komutanı, genellikle Büyük Kralın karde leri tarafından atanan önemli bir askeri subaydır. Detaylı bilgi için bkz. Collins 2007, 107.

²¹⁷ Seeher 2013, 317.

²¹⁸ Seeher 2013, 31.

²¹⁹ Darga 1992, 192.

geçmi tir. G yapısı ise 24 m uzunlu undaki havuzdur. B,C,J,M,N yapıları ise dini hayatın etkisinde yer alan kutsal mekânlardır.²²⁰

Res 11: Büyükkale'nin Havadan Görünü ü (THK Nisan 2007)

Çivi yazılı metinlerden ö rendi imiz kadarıyla saray yapılarının içinde depo, mutfak, silah deposu, ahır ve atölyelerin oldu u dü ünülmektedir. Üst düzey memurların ve saray muhafızlarının da sarayın içinde ya adı ı bilinmektedir. Tıpkı Osmanlı Devletinde oldu u gibi yönetim iç içe ya amaktaydılar.²²¹

Sarayın içerisinde yeterli alan olmadı ından Büyükkale'nin üzerindeki mevkide Hititlerin mühür baskılarının yer aldı ı 3000'den fazla bulla ve ar iv bulunmu tur.²²²

Bin Tanrılı Halk olarak kendilerini tanıtan Hititler için tanrılar ve tapınma yerleri çok önemliydi. Bu yüzden Bo azköy siyasi ba kent olmasının yanında dini

²²⁰ Darga 1992, 88; Seeher 2013, 319-318.

²²¹ Seeher 2013, 320.

²²² Seeher 2013, 320.

merkezdir. Ba kentte bulunan tapınaklarda bunu göstermektedir. Hititlere göre, tanrılar yeme, içme, giyinme, övülme, saygı duyulmayı isterler ve tıpkı insanlar gibi evleri vardır. Bu tapınaklarda kâtip, rahip, müzisyen vb. çalı anlar tarafından tanrılar için bayramlar kutlanıyordu. Tapınaklar hem depo hem tapınma yeri hem de çe itli e itimin verildi i yerlerdi.

Tapınaklarda, avlu yapının en temel ö esi etraflarına da odalar yer almaktaydı. Büyük katılım ve tapınmalar bu avluda yapılmaktaydı. Bunun yanında kült heykelinin bulunduğu tapına ın en kutsal mekânı olan kült odasına girmek rahipler kral ve ailesine özgü bir ayrıcalıktı.²²³

Hitit tapınaklarının büyüklü ü tapına ın olduğu araziye, personel için gerekli odaya ve depolama ihtiyacına göre de i mektedir. Erken dönemlerinde girintili çıkıntılı olan yapılar daha sonraları dikdörtgen ekinde odaların düzenlendi i görülmü tür.

Büyük tapınakta ya da 1 Nolu Tapınak'ta Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güne Tanrısı için yapıldı ı dü ünülen bu yapı, Hititlerin en kutsal mekânıdır. Büyük Tapınak, Hitit panteonun en tepesinde tanrı çiftine adanmış oldu u görü ünü tapına ın içinde bulunan iki kült odası desteklemektedir Hattuša'da bulunan Büyük Tapınak 65x42 boyutlarında olmasından dolayı ötekilerden üstündür. Duvarları ta ıyan ta kaideler özenli i lenmi , ta blokları kült odasında özenli parlatılmış ye il gabra ta ı kullanılmıştır. Kapıların önüne yerleştirilmiş e ikler ve kireçta ından yapılmış bloklar dö enmiştir. Mekânda yeterli ı ı ı istenildi inde sa lanacak yer ise pencere pervazları olduğu görülmü tür.²²⁴

Yapı dört kanat halinde 20 m a an 82 depo odasıyla düzenlenmiştir. Büyük miktarda tahılın depolanacağı pi mi topraktan oluşan yüzlerce küp bulunmuştur. Bunun yanında binlerce çivi yazılı ar iv ele geçmiştir. Merdiven kalıntılarında bu

²²³ Seeher 2013,322.

²²⁴ Seeher 2013, 322.

yapıların iki katlı oldu u üst katlarında tapınak personellerinin ya am ve çalı ma alanı oldu u tahmin edilmektedir.²²⁵

Yukarı ehir de bulunan 31 tane tapınakta ise Büyük Tapınak kadar büyük bir depolama yapısı yoktur. Bo azköy'ün güney kısmında yer alan bu tapınakların IV. Tuthaliya döneminde yapılmaya ba landı ı bilinmektedir. Fakat bazı yapılar bitmedi inden buradaki imar faaliyetinin devam etti i de dü ünülebilir.²²⁶

3.5.2. Savunma Mimarisi

Hititler, savunma sisteminin en büyük halkası olan surları yaparken, arazinin sa ladı ı imkânlardan faydalanmı ve onların savunma sistemleriyle bütünle tirmi lerdir. Bo azköy co rafyasının sa ladı ı do al savunma, Hititlerin Bo azköy'ü ba kent yapmalarının önemli nedenlerde arasındadır.

Bo azköy do al savunma olarak müstahkem bir konumda yer almaktadır. Ayrıca batı güzergâhlarından, Yazır ve Büyükkaya Derelerinin uzanarak kayalık tarafı sivri bir kö e olu turmaktadır. Güneyde ise yarım daire olu turmaktadır. Yukarı ehir'de engebeli arazi Yenicekale, Sarıkale gibi birbirine yakın olması güç do al bir müstahkem savunmayı olu turmaktadır. Dü man Budaközü yakınlarında Ambarlıkaya'dan gelirse Büyükkaya'yı a ıp ehre girebilir bu da biraz zor ihtimaldir. Çünkü co rafyanın büyük gücü, güney, do u, batı yönlerinde dü manın gelebilece i yönlerde do al savunma olarak adlandırılan yerlerdir. Bu yüzden Bo azköy'e, co rafyasından dolayı sadece kuzey tarafından dü man gelebilir. Yani surların olmadığı alanda Bo azköy co rafyasının sa ladı ı savunma gücü devreye girer.²²⁷I.Hantili Hattu a'nın kurulumunu öyle dile getirmektedir.

“ *Hatti ülkesinden hiç kimse tahkim edilmi ehri ler yaptırmamı tır. Ben, Hantili bütün memlekete tahkim edilmi ehri ler kurdurdum. Hattuša ehri ni de ben yaptırdım.*”²²⁸

²²⁵ Seeher 2013, 324.

²²⁶ Neve 1990, 24; Seeher 2013, 325.

²²⁷ Dinçol 1982, 66-67;Blasweiler 2013, 17.

²²⁸ Neu 1974, 30;Mielke 2013, 141.

Bittel, bu tahkimatı bir yenileme çalışması olarak yapıldığını nitekim I.Hattu ili'nin korumasız bir ehirde oturmayacağını ifade etmektedir. Bu söz, Boazköy'de ilk tahkimat değil, daha önce yapılmış fakat yenilenmesi ve genişletilmesi Hattili döneminde yapıldığını ifade etmektedir.²²⁹

Boazköy'ün iç alanında bulunan kent surları ise kuzeyde, Akadim ehir güneyde, Yukarı ehir olarak ikiye ayrılmıştır. Boazköy'ün etrafını kuşatmıştır. Eski sur kraliyet sarayının bulunduğu Büyükkale'den, kuzeybatıdaki vadiye doğru indikten sonra, büyük bir yay çizerek önce kuzeye, oradan da doğuya yönelip Akadim ve kuzeyde ehri çevrelemekteydi. Kuzeydoğuda, Büyükkaya sırtından Büyükkaya deresinin sarp vadisi üzerinden Büyükkale'ye ulaşıyordu. Asur Ticaret Koloniler Döneminde, Hattuş Beyliği kavalık bir mevki olan Büyükkale'de yerleşmiştir. Kentin doğusunda 250x 140 boyutlarında sur ile çevriliydi. Burada büyük avlular saray toplantı salonu tablet arşivleri ve dini yapıların yapıldığı yapılar vardı. Hititler, Eski Hitit dönemi surlarının üzerine inşa edilen 76 hektarlık bir alanda yaşıyorlardı. Hititlerin yükselişiyle birlikte kent güneye doğru genişlemesiyle, sur yapılarının da bu yönde yapılması ve böylece güvenli inşalanması gerekmektedir. Zamanla kent boyutu 2,5 kat artmasından dolayı 6,5 km uzunluğunda yeni surlar çevrildi. Böylece kent 182 hektar araziye kapsıyordu.²³⁰

Sandık duvar tekniği ile inşa edilmiş bu surlar iç ve dış olmak üzere paralel iki duvarın birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Temeli taş kaide üzerinde kerpiç tuğlalarla örülmüş duvarlar, Hitit başkentini 6 km bulan ekilde çevreliyordu.²³¹ Çokunlukla, olası bir saldırıyı güçleştirmek için sur duvarları toprak setler üzerine inşa ediliyordu.²³² Boazköy, Kuşaklı'da ve pek çok Hitit kentinde bu ekilde bir savunma duvarı vardır. Bu duvarların dışa bakan taraflarına ara ara kuleler inşa edilmiştir.²³³

²²⁹ Bittel t.y., 7.

²³⁰ Dinçol 2006, 72; Dündar 2009, 43.

²³¹ Seeher 2013, 326; Ünal 2005, 31-33; Kandemir 1933, 86-87; Seeher 2011, 302.

²³² Seeher 2013, 326.

²³³ Schirmer 2002, 82.

Savunma sistemindeki kapı yapıları altında geçen ya da tonoz tekniği ile örülmüş geçitlerde vardır. Bu geçitlere potern - poternli sur denilmektedir. Poternlerden yaya olarak geçilip kaçış kapısı olabileceği de düşünülmüştür. Tabii sur duvarlarının dışında kalan alanda gözetlenmiştir. Boazköy'de Büyükkale ve Büyük Tapınak arasında 8 tane poternli geçit bulunmaktadır. Aslında diğerle Yukarı şehri birbirine bağlayan bu poternler, toplamda ise Boazköy'de 12 potern bulunmaktaydı. Sur bedeni arazinin yapısına göre 3,5m ile 8 m arasında duvar kalınlığına sahipti. 20-30 metre civarında derin ve duvar hattından sonra öne çıkan kuleler duvar seviyesinden yüksekti. Bu duvarlar Hititlerin kendine özgü bir görünüm kazandıran yuvarlatılmış mazgal dileriyle donatılmıştır.²³⁴ Diğer yer ise Boazköy'de güney tarafında bulunan anıtsal veya dini törenlere geçi olarak yapıldığı düşünülen Yerkapı'nın üstündeki burçtur. 35.m yüksekliğinde, 250 m uzunluğunda, 80 metre genişliğinde olan yığma toprak setin yüzeyi tamamen ta ile örülüydü.²³⁵ Bu örülü duvarın yüksekliği 30 metre, eğimi 35 derecedir. Burç savunma yapısı değil anıtsal bir eser yani Hattuša'nın ihtişamını simgelemektedir. Piramit biçiminde yapılan burcun Mısır etkisini hissettirmektedir.²³⁶

Seeher başkanı yapılan çalı mayla Hitit kent surunun canlandırması, kente anıtsal bir işlevi göstermek amacıyla 65 m'lik kerpiç kent suru aya kaldırılmıştır. Deneysel amaçlı şehre yapılan bu sur çalıması Boazköy halkının da katıldığı ve Boazköy'den getirilen topraklarla, kerpiç yapımını köyün yarıllarından öğrenilerek, Hitit kent suru yapı teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Bu proje ile Boazköy'e gelen ziyaretçilerin bu surun bir örneği ile şehrin tamamının böyle olduğunu düşünülmesi sağlanmaktadır.²³⁷

²³⁴ Seeher 2013, 326; De Martino 2006, 111.

²³⁵ Seeher 2013, 326; Schirmer 2002, 82; Dinçol 1982, 67.

²³⁶ Bittel t.y 20; Dinçol 2006, 83.

²³⁷ Seeher 2007, 9-32.

Res 12: Boazköy Kent Suru Retüksiyonu(Ocak 2014)

Savunma sisteminin en zayıf halkası olan kapılar oldu undan kapıların, sa lam ve heybetli yapılmasının sebebi budur. Boazköy’de bulunan altı kapı dikdörtgen planlı ve kule eklindedir ve dışa bakan yüzleri vardır. Dışa bakan tarafta dümanlı içe girdi inde saldırmak amaçlanmaktadır. Düman kapılara yöneldi inde dış kapıyı açan düman içteki kapıları açmaya çalışırken Hititliler yukarıdan gelerek dümanlı malı ele almakta idi. Sur kapısı gerekti inde savuna halini alan bir burç gibiydi.²³⁸

3.5.3. Boazköy’ün Kapıları

Boazköy’de bulunan anıtsal kapıların isimleri, Boazköy halkı tarafından verilmiş olup, Hititler zamanındaki adları maalesef bilinmemektedir. Boazköy’de toplam 6 adet şehir kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar Kral Kapısı, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı, Yerkapı, Aşağı/Yukarı Batı Kapılar, şehrin içi ve dışı ile geçiş noktaları olan önemli kapılardır.

²³⁸ Dinçol 1982, 67.

Hititlerin, kontrollü ve güvenli olarak kabul edilen ehirin içi *Happira* olarak adlandırılmakta, tehlike olarak dü ünülen, ehirin dı ı ise (HUR.SAG)olarak adlandırılmakta, bahsedilen bu yerlerin arası ise, gimra- olarak bilinen geçi bölgesi olu turmaktadır. A.ŞA ise otlakların bulundu u, ehirin hâkim oldu u alana denilmektedir. Yani, ehirden uzakla ılan ve kontrolü azalan yer, HUR.SAG olarak adlandırılan yerlere geçilmektedir.²³⁹

Hattuša'nın kapıları, farklı büyüklük ve fonksiyonlara, de i ik formlara sahiptirler. Yukarı ehir'de yer alan be kapı; Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Yerkapı, Sfenksli Kapı, Yukarı Batı Kapı'nın kente giri i sa lamak ve yukarıda bahsedilen gimra- happira arasında, manevi ve ideolojik fonksiyonları vardır. Bu kapılar, dı arıdan gelen insanları etkileyip, Hititlerin güçlerini, ehirin dı na göstermek amaçlı yapılmı olabilir.²⁴⁰

Yukarı kente bulunan, bu kapıların bir yay simetrisi içerisinde birbirleriyle ba lantılı olduklarını ve kutsal yol güzergâhının üzerinde bulduklarını ifade etmektedir. Bu kutsal yol güzergâhını u ekilde tanımlamaktadır.²⁴¹

“Bu kutsal yol kral kapısında kentten çıkarak surların dibinden Sfenksli kapının bastionuna varıyor, buradan dik bir merdivenle do u kanadına ula ıyordu. Oradan ikinci merdivenle bastionun batı yanından Aslanlı Kapı'ya do ru iniyor ve burada tekrar kentin içine açılıyordu. Yürüyü yönü kral kapısındaki kabartmanın içte, Aslanlı Kapı'da ise dı ta olması ile açıkça belli olmaktadır. Tören yolunun asıl hedefinin piramid biçiminde yükselen Sfenksli Kapı bastionu oldu u, buranın merkezi durumundan oldu u kadar içte ve dı ta kabartmalarla süslenmi olmasından da anla ılmaktadır. Buranın askeri strateji bakımından dü ünülmedi i belki de Mısır piramidlerinden esinlenilmi oldu u söylenebilir.”

Neve, Yukarı kentin Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Sfenksli Kapı yamacının ortasında Ni antepe²⁴² çizgileriyle birle tirmi tir. Bu yakınlık, kutsal yol, Yukarı

²³⁹ Schachner 2014, 25.

²⁴⁰ Schachner2014, 26.

²⁴¹ Neve 1990, 22.

²⁴² Ni antepe, Yukarı ehirin kuzeydo usunda, Tapınaklar mahallesine geçi te yer alan büyük bir kayadır. II. uppiluliuma babası IV.Tuthaliya'nın Yazılıkaya in aatını ve Kıbrıs seferini anlatan 11 satırlık hiyeroglif metni vardır. Seeher 2006a, 110.

ehrin kapılarının, dinsel i lev için yapıldı nı göstermektedir. Kutsal yol güzergâhından sonra Yerkapı'da dinsel bir tören yapıtı ı dü ünülmektedir.²⁴³

Kapıların, hem içte hem de dı ta olmak üzere kapı geçi leri ah ap kapılarla kapatılıyordu.²⁴⁴Hattu a'nın bu kapıları, ak am karanlı ı basmadan kentin bütün kapıları sürgüleyip mühürleniyordu. Bu ülkede gelebilecek Ka ka saldırılarına kar ı alınan sıkı önlemlerden birisidir.

Geceleri muntazam nöbetçilerin dola ması ba kan nezaretinde kent kapılarının kapatılması bunu yaparken de aklı ba ında birini görevlendirmek zorundaydı.²⁴⁵ Hititlerden sonra, Bo azköy'de hala kullanılan bu tabir “*Yer Mühürlendi*” dı ariya geceleri çıkılmamasını vurgulamaktadır. *Hazannu*²⁴⁶ tarafından yapılan bu sürgüleme ve mühürlemeden sonra gün do uncaya kadar kimse ne içeri girebilir ne de dı arı çıkabilirdi. Çünkü etraflarında geceleri baskın yapabilecek Hititlerin ba belası Ka kalar vardı.²⁴⁷

Hititçe metinlerde kar ıla ılan *Zippalanda Kapısı* ya da *Tawiniya Kapısı*'nin²⁴⁸ yeri ise tam olarak bilinmemektedir. Bu metinlerde sayıca bilinenden fazla kapı ismi geçmektedir. Metinlerde geçen bu kapıları günümüzdeki kapılarla e le tirmek çok zordur.

3.5.3.1. Aslanlı Kapı

Yukarı ehri güneybatı tarafında bulunan Aslanlı Kapı, Büyük mparatorluk ça ına yani M.Ö. XIV. yüzyıla tarihlenen tarihlenmektedir. Bu kapı adını dı ta i lenmi , iki aslan heykelinden almaktadır. Aslanlı kapıların benzerleri, Mezopotamya'da görülmü tür. Asurluların, saray ve yol giri lerinde aslanlar bulunmaktaydı.²⁴⁹ Bu benzerlik, aslanların bu dönemde simgesel ve gücün sembolü oldu unu dü ündürmü tür.

²⁴³ Brandau 2003, 183.

²⁴⁴ Seeher 2013, 338.

²⁴⁵ Ünal 2002, 75-76.

²⁴⁶ Hazannu Akadça'sı “*Belediye Reisi*”olan yüksek düzey görevlidir.

²⁴⁷ Ünal 2014, 22.

²⁴⁸ Bu kapı Hattuşa'nın güney ve batısında yer alabilece i dü ünülmektedir. Schachner 2014, 26.

²⁴⁹ Collon 1995, 28.

Bozazköy’de bulunan diğer kapılar gibi 15X10 m boyutlarında dikdörtgen iki kulesi olan büyük taş bloklarından iç ve dış kapı geçileri vardır. Bu geçit dışı bronz saçla kapatılıp büyük ahşap kapılarla kapatılmaktadır. Kapının sövelerini hala durmaktadır. Bu kapı içeriden kapatılıyor. Akamları Belediye Başkanı (*hazannu*) tarafından mühürlenerek, sabahları kontrol edildikten sonra açılmaktadır. Giriş çıkışları bu şekilde kontrol edilmektedir. Günümüzde hala sürgülerin geçtiği delikler kapı odasının duvarında görülebilir. Bütün diğer kapıları gibi çift kanatlı kapıların ahşap ve üzeri madeni kakmalarla süslü olarak düşünülmektedir. Bu kapının araba geçileri için yapıldığı düşünülmektedir.²⁵⁰

Res 13: Aslanlı Kapı (Nisan 2015)

Bozazköy’de, sıklıkla kullanılan bu aslansız bezemesi tapınak girişlerinde kral sarayının kapılarında da aslanlar görülmektedir. 2.20 metre yüksekliğinde, ağız kısmı kükreklerinde açık, dili dışarıdan, hantal gövdeleri kakma gözleriyle ve yuvarlak kulaklarıyla, dört tane yontulmuş pençeleriyle görünenleri etkilemektedir. Dümanlı dönük tarafta bulunan heykeller dümanlı, kötü ruhları korumaya ve devletin gücünü simgelemektedirler. Buradaki bu taş işçiliğinde ve ustalığı Mısır etkisinin var

²⁵⁰ Seeher 2006a, 49.

oldu u görülmü tür.²⁵¹ Tabii Hititlerin ta i çili indeki ustalıkları monolit ta lar üzerinde i lenmi aslan betimlemelerinde görülmektedir. Gür yeleleriyle ön pençeleri bir ta blo una i lenmi sol taraftaki aslanın ba ı muhtemelen eskiça larda kırılmı tır. Kısa bir süre önce kopmu olan aslan ba ının yerine yenisi yapılmı tır. Çanak biçimli çukurlara ise adak konuldu u dü ünülmü tür.²⁵² Sol aslanın üstünde hiyeroglif i aretlerle yazı vardır. Ama bu yazıda sadece “*kapı* “ kelimesi okunmu tur.²⁵³

3.5.3.2. Kral Kapısı

Bo azköy’de Yukarı ehir olarak bilinen yerde, bu kral betimlemesi ehriin iç yüzünde tanrı/kral tasviri bulunmaktadır. Sava çı kıyafetleriyle duran bir Hititliyi temsil etti inden, hafirler *Kral kapı* demi lerdir. Kral kapısının kabartması öyle bir i çilikle hazırlanmı ki bazılarına göre yabancı bir ustanın elinden çıkmı tır. Erkek bir figür sava çı giysisi baltası yanındaki kılıcı duru u ile askere benzetilmı tır.²⁵⁴

Kentten ayrılanlara bakıyor gibi yüzünün bir tarafı görülen ve selam verir gibi duran sol kolu yukarıda yumru u sıkılıdır. Her ne kadar kral kapı denilse de kentte giri indeki varlı ı yol göstericili i ve koruyuculu u ile krallın askeri seferlere gitmeden u rak yeri oldu u dü ünülebilir.²⁵⁵

Res 14: Kral Kapısının Ön Taraftan Görünü ü (Nisan 2015)

²⁵¹ Darga 1992, 114-116.

²⁵² Seeher 1999, 42-43.

²⁵³ Bittel t.y, 21; Nauman 1975, 293; Darga 1992, 113-114.

²⁵⁴ Darga 1992, 123;Sevin 2003, 178;Seeher 2011, 306.

²⁵⁵ Bryce 2003, 258.

Ayrıca bu kabartmanın tanrısal sembolü olan boynuzlu mi fer giymesi, Hitit dini törenlerinde kullanılan tören baltasını ta imasından ve bu kabartmanın kraldan çok tanrıyı temsil etmesinden dolayı bu kabartmanın Hitit Kralı IV. Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı Şarruma olabileceği söylenmektedir.²⁵⁶

Kral kapısında kabartmanın tanrı tasviri olduğu ünlü ünde tanrının ayaklarında çıplak olması ilginçtir. Çünkü Hititlerin di er tanrı kabartmalarında tanrıların ayaklarına sivri uçlu Hatti ayakkabıları vardır. Bu kabartmanın ayakları tıpkı Kuzey Suriye sanatlarında görüldü ü gibi çıplaktır.²⁵⁷ Bu nedenle III. Hattu ili'nin döneminde beliren Kuzey Suriye etkisinin olabilir.

Neve'ye göre bu kapı kutsal yol güzergâhında bulunmasından dolayı dini törenlerde önemli bir geçit²⁵⁸ veya Şarruma'nın kutsandı ı bir mekândır. Bir di er görüşe göre ise IV. Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı Şarruma ise Hitit krallarının gerçekle tirece i askeri seferlerde, her zaman yanında olup onu koruyacağı nın göstergesi de olabilir.²⁵⁹ Tıpkı Yazılıkaya'da olduğu gibi burada da bunun vurgulanmış olduğu ünlü ülmektedir.

Bu kabartma askeri dini tören ve kült gezileri sırasında kral kenti terk etmeden tanrılara hediye ve sunu yapmış olabilir.

Bo azköy'deki bu kabartma kapı pervazından ayrılarak Anadolu Medeniyetler müzesinde sergilenmektedir. Bo azköy'de kopyası bulunmaktadır.

3.5.3.3 Sfenksli Kapı

Bo azköy'de Yukarı ehirin en yüksek yerinde bulunan Sfenksli Kapı, Yerkapı'nın üzerinde dört tane sfenksten adını almaktadır. Bo azköy'deki di er kapılardan farklı olarak içeri ve dışarıya bakan dört tane sfenks²⁶⁰ bulunmaktadır.

²⁵⁶ Seeher 2006a, 93; Seeher 1999, 80; Darga 1992, 123-124; De Martino 2006, 13.

²⁵⁷ Darga 1992, 125.

²⁵⁸ Neve 1990, 25.

²⁵⁹ Seeher 2006a, 93.

²⁶⁰ İnsan ba lı hayvan vücutlu olan sfenksler muhtemelen Mısırlılardan etkilenilerek Bo azköy'e yapılmıştır.

Sfenksler, kanatlı, bacakları kalın, kuyruk ucu kalkık biçimde betimlenmiştir. Yüz hatları ve gözleri belirgin saçları *hator* örgülüdür.²⁶¹

Res 15: Boazköy’de Karlar Altında Sfenksli Kapı (ubat 2015)

Sfenkslere baktığımızda başlarında tanrısallık sembolü olan boynuz²⁶² bulunmaktadır. Mısır etkisinde yapıldığı düşünülen fakat Mısır’da yapılan sfenksler kral tasviri olmasına rağmen, Boazköy’de bulunanlar yumuşak hatlarla oyulmuş divan varlıkları tasvir etmektedirler.²⁶³

Neve’nin yol güzergâhında bulunan bu kapı araç geçişlerinden ziyade dini törenlerde ve tapınakların korunmasını üstlendiği düşünülmüştür.²⁶⁴

Sfenksler, Boazköy müzesinde sergilenmektedir. Yukarı şehir’de ise bir tanesi kopya diğeri ise yangından kalan orijinali bulunmaktadır. Kapının şehre bakan kısımları açık diğeri kısmı ise kanatlı kapılar ile kilitleniyordu. Sfenkslere altındaki

²⁶¹ Darga 1992, 123.

²⁶² Seeher 1999,59.

²⁶³ Darga 1992, 119-120.

²⁶⁴ Sevin 2003, 179-180;Collins 2002, 34.

Yerkapı ve ta dö eli dik merdivenden ula ıldı ı için sıradan bir geçi kapısından ziyade dini törenlerde ya da kült törenlerinde açıldı ı dü ünülmektedir.

Res 16: Bo azköy Müzesinde Bulunan Sfenksler(Nisan 2015)

3.5.3.4. Yerkapı

Yukarı ehrin en görkemli yapısı, hiç üphesiz Yerkapı'dır. ehrin en yüksek inde ve bakıldı ında kilometrelerce uzaktaki uçsuz bucaksız verimli tarım arazilerin yer aldı ı ova görülmektedir. Tabi bu kapı 20 km öteden beri fark edebilecek kadar görkemlidir. Bu kapıda Hititlerin kente kuzeyden yakla ırken siyasi ve dini mana ta ıyan yansıması olarak dü ünülmektedir. Hattuša'ya güneybatıdan yakla ırken ise kendin dar ve derin vadilerinden geçerek ehre giri yapılır. B.Taut tarafından buraya “ ehrin Tacı” denilmektedir. Uzak mesafelerden görülebilen

büyük ehir kapısıdır. Hititler bu anıtsal kapıyla kente gelenlerde yo un etki bırakmak istemi lerdir.²⁶⁵

Res 17: Yerkapı çerisi ve Çıkışı (2015)

Yerkapı'nın taban genişliği 80, yüksekliği 15, uzunluğu ise 250 m, yapay bir settir. Bu set kireç taşlarıyla kaplıdır. Bindirme tekniği ile örülmüş duvarları vardır. Günümüzde insanların içinden rahatça geçtiği 71 metre uzunluğunda bir tüneldir. Bu tünel kiklop türü iri taşlarla bindirme tekniği ile yapılmıştır. Çünkü eklenen her taş alta bulunan taşta biraz daha öne çıkarılarak tepeye kilit bir taş yerleştirilmesiyle sivri bir tonoz oluşturur. Yere gömülü olan iri taşlar sayesinde yapı yüzyıllardır sağlam kalmıştır.²⁶⁶ Hem tünelin varlığı hem de yukarısında Sfenksli kapıda bahsettiğimiz burç ile yukarıya çıkılmaktaydı.

Ara tırmacıların ortak görüşü, kilometrelerce uzaktan görülebilen bu kapının savunma amaçlı olmamasıdır. Aksine anıtsal bir görünümde devletin gücünü

²⁶⁵ Schachner 2014, 14.

²⁶⁶ Brandau 2003, 180.

simgeliyor ve dini hayatta ise öbür dünyaya geçi yeri olarak dü ünülmektedir.
²⁶⁷102 basamaklı dar ve dik merdiven sayesinde Sfenksli kapıya çıkılabiliyor.

Res 18: Hattu a ehrinin Simgesel Tacı: Yerkapı (THK Nisan 2007)

3.5.5.A a ı Batı Kapı \Yukarı Batı Kapı

Bo azköy'de bulunan bir di er kapı da A a ı Batı Kapı ve Yukarı Batı Kapıları' dır. Di er kapılar gibi bezemeleri olmayan bu kapılardan da ehre giri i sa lanmaktadır. A a ı Batı Kapı kızlar kayasından rahatlıkla görülebilir. Bu kapı büyük ihtimal yukarı ehrin suru yapılmadan önce poternli sura paralel uzanıyordu. Yukarı Batı Kapı A a ı Batı kapının güneyinde kalmaktadır. Bugüne kadar ara tılmamı sırta giri i sa lıyordu.²⁶⁸

3.6. Kentteki Tesisler

Su, ya amın hayat kayna ı oldu undan, tarih boyunca insano lu su kaynaklarının bol oldu u ve suya yakın yerle im yerlerini seçmi lerdir Anadolu su kaynakları bakımından bol olması yüzünden birçok uygarlı ın kuruldu u geli ti i

²⁶⁷ Seeher 2004, 68-69.

²⁶⁸ Seeher 2006a, 44.

yer olmu tur. Hititler Anadolu'da Bo azköy merkezli bir mparatorluk kurmu lardır. Bo azköy, sıcak kuru yazları ve so uk kı ları ile ortalama sıcaklık 9° derece, yıllık ya ı miktarı ise 500 mm civarındadır. Su kaynakları bakımından ovaya hayat veren Budaközü çayına sahiptir. Suyun önemi Hititleri dini, siyasi, ekonomik ve sosyal alanda suyu kutsamalarından anla ılmaktadır.

Hititlerin dini hayatlarında suyun önemini yaptıklarını ritüeller, dini törenler ve tapınaklara giri llerde verilen titiz davranı ve temizliklerinden anlamaktayız.

Hititler fethettikleri yerlerin tanrılarının gazabından korkup onları kendi tanrıları kabul eden ve tanrıların gazabına u ramamak için ellerinden geleni yapan teokratik bir dü ünçeye sahip bir medeniyettir. Ba larına gelen iyi kötü her türlü olayın tanrıların onlara verdi ine inanmı lardır. Hititler gibi teokratik bir devletin kentlerin ve tapınakların olmazsa olmazı hayat kayna ı, suya ihtiyacı vardır. Çünkü tapınaklara girmek, dua edebilmek, kurban sunabilme, kralın huzuruna çıkabilmek için su ile bedensel ve ruhsal temizlenmek gerekiydi.²⁶⁹ Bu yüzden su kaynakları, pınarları, gölleri ırmakları ve nehirleri kapsayan suyu kutsalla tırmı lardır.²⁷⁰

Bedensel ve ruhsal olarak temizlenmenin yanında apinuwa'da hazırlanılan ve oradan da tüm Hitit ehirlere da ıtılan Hurri kökenli *tkalzi* ve *itkani* kutsal metinlerinin okunması gerekmektedir. Böylece a ız temizlenip tövbe edilip,bedensel ve ruhsal arınmayı sa layan en önemli madde sudur.²⁷¹

A a ı ehir'de, 1 Nolu Tapına ın yakınında Pınar Odası vardır. Bindirme tekni i ile yapılmı yere gömülü olan bu odada iki elini öne uzatan Hitit figürü vardır. Bu ma arada bulunmu stel bu pınarın kültle ilgili oldu unu göstermektedir.²⁷²

Bo azköy'de olabilecek bir susuzlu a kar ı önlem için kente tesisler yapılmı tır. Böylece hem su kaynaklarını, hem de tahıl silolarını uzun süreli saklama imkanı sa layan bir sistem kurmu lardır. Bo azköy'ün yakın tarih olan 1928-1961

²⁶⁹ Murat 2012a, 125.

²⁷⁰ Murat 2012a, 125; Murat 2012b, 132.

²⁷¹ Murat 2012a, 127.

²⁷² Seeher 2006a, 32-33; Darga 1985, 160.

arası yıllarda oldu u gibi, ya ı ların az olması Bo azköy halkını susuzlu una mahkûm etmi tir. Böyle bir do a olayının Eskiça uygarlıklarında ya anması ekonomik ve sosyal hayatta ya anabilecek karga a, siyasi hayati, sıkıntıya dü ürece ini a ikârdır. Böyle bir do a olayı Hitit döneminde de olmu ki önlem almak için suyu depolamak ihtiyacı duymu lardır. Bu durum co rafyanın Hititlere dikte etti i bir etkidir. Hititlerin ç Anadolu'nun sıcak ve kurak geçen yazlarda, Budaközü vadisinin buharla ması birçok çayın kuruması, verimsiz ya ı lar ya da barajların dolması vb. sebepler Hititleri, su depolama sistemi kurmasına itmi tir. Büyükkale, Yukarı ehir'de a aç denizi yakınlarındaki çe meler ve A a ı ehir'de bulunan su depoları, sarnıçlar, havuzlar ve kuyular yapmı lardır.²⁷³

Sarnıçlar, Büyükkale ve Sarıkale'de iki tane sarnıç bulunmu tur. Bu sarnıçlar sayesinde ya mur suları toplanıyordu. Sarnıçlar yuvarlak biçimli, 2 metre boyutlarında olarak kayalara oyulmu tur. Sarıkale' deki sarnıçta ise üstte iki ta örgü sırasının varlı ı Hititlerin, bunlar üzerine bindirme tekni iyle sahte kubbe yaptı ı görülmü tür. Bu sarnıçlar vasıtasıyla suyun azaldı ı ya da ula ılamadı ı zamanlarda su gereksinimi kolaylıkla kar ılanıyordu.²⁷⁴

Ünal'a göre Labarna Kuyusu, olarak da bilinen Kral Kapının yakınında bugünkü yolun sa tarafında modern çe meyi besleyen su kayna ı olması muhtemeldir. Labarna bu çe menin adına Büyükkale'ye yakınlı ı dolayısıyla vermi olmalıdır.²⁷⁵

Hititler su kaynaklarını kesintisiz bir biçimde kullanmak için ehirin farklı bölgelerinde 10 adet havuz yapmı lardır. Bu havuzlar yüzey suyunu özellikle ta ımak ve yer altına suyunu depolamak için yapılmı tır. Bu havuzların hepsi bugün birer çökelti ile dolmasına ra men Hitit döneminde etkin kullanıldı ı bilinmektedir.

Bu kadar su kayna ı havuz olmasına ra men Hititler toprak künklerle ehirin güneyindeki da lardan su getiriyorlardı. Bu künkler pi mi topraktan yapılan kapalı

²⁷³ Ünal 2005, 63; Schachner 2010a, 670; Schachner –Wittenberg 2012, 6; Seeher 2011, 307.

²⁷⁴ Darga 1985, 160; Ünal 2005, 71.

²⁷⁵ Ünal 2005, 64.

borulardı. Bu künklerin, Kral Kapısı' nın a a ısındaki suru geçerek, ehre girdi i görülmü tür.²⁷⁶

Bo asköy'de kaynak sularının kentte iletmek için kil borular dö enmi tir. Su toplama tesisine, Schirmer'in "Hitit dö emesi" olarak adlandırdı ı su dö emeleriyle yapılmaktaydı. Bu su altı borularını dö eyenler, Anadolu'da ilk defa Hititlerdir. Bu boruların uzunlu u 0.60-0.96 metre arasında borular kullanılmı tür. Çapları 20-22 cm, 0,8-0,9 cm uzunlu unda olan düz koni biçimlidirler. Bu boruların iç içe geçmeleri ile boruların a zı kapatılır ya da yassı ta veya çömlek kırıntıları ile örtülür. Çömlekçiler çarkında pi irilip pi imine yakın delikler açılmaktaydı. Bu delikler hem temizlemek hem de hava basıncı için gerekiydi. Gev ek olarak birbirine geçmi borular birle me yerleri özel bir yalıtma gereci kullanılmamı tür. Tabi su basıncını engellemek için daha büyük ölçekli borular suyun ba langıç ve biti yerlerinde kullanıyordu. Hem temiz suyun getirilmesinde hem de atık suyun dı ariya atılmasında kullanılmı tür. Benzer buluntular Büyükkale'nin güneybatısında, Yazılıkaya'ya su ileticiler yardımıyla su ta ınıyordu.²⁷⁷ Büyükkale'de önceki dönemde kullanılan su kanallının yerine yeniden yapılan kanalizasyon sistemi günümüzde iyi korunmu ve Poternli surun altından geçmektedir. Öncekilere göre ince, uzun, pi mi toprak borular dar kanallara yerle tirilerek üzeri kahverengi toprak ile örtülmü tür. Benzer yerler Büyükkale IVb tabakasında Yazılıkaya ve A a ı ehir'de Alacahöyük'te bulunmu tur. Bu kanalların hangisini temiz su, hangisinin içme suyu, hangisinin pis su ta ıdı ını anlamak güçtür. Ünal'a göre içme suyu kanalları, taze su kaynaklarına kadar gidenler ya da bu istikamette yol alanlardır.²⁷⁸

Bo asköy'de, Tapınak I.' de bulunan temiz su ileten borular gün ı ı ına çıkarılmı ve iki havuz suyollarından geçip yol kaldırımı dö emesinin altından geçti i dü ünülmektedir. Su biriktirmek için ta kaldırımı yolun üzerinde tek ta oyulmu ve dikdörtgen biçimlidir. Bu borular *in situ* ortaya çıkarılmı ve su alanı ve suyu bo altan delikler belirgindir. Bu su depolanan su havuzlarındakiler Hititler' in kültsel i levlerinde rahatlıkla suyu kullanılabilirdi. Havuzların, mevkisinden de

²⁷⁶ Seeher 2006a, 98.

²⁷⁷ Nauman 1975, 199-200

²⁷⁸ Ünal 2005, 70-71.

belli oldu u gibi bu kült yolunun üzerinde tapına ın anıtsal kapılarının kar ısındadır. Muhtemelen törenlerde kral ve kraliçenin su ile ellerini yıkamaları, ritüel için gerekliydi. Çünkü tapına a temiz girilmesi arttı. Böylece havuzların i levinin dini hayatta kullanıldı ı tahmin edilmektedir. Yine ba kente Tapınak V' te yıkanma odası oldu u ifade edilmi tir. Kral ve kraliçe iç ev denilen yatak odasından çıkıp, banyo odasına kült i levleri ba lamadan geçiyor, olmalıydılar.²⁷⁹ Bu havuzların tabanı su geçirmez kille sıvanmasının yanında suların dı arı akıtılması için oluklu ta vardır. Duvarın altından yapılan büyük kireç ta ı dikey olarak delen bir akıtış deli ine duvarın üstünde ise la ım borusuna ba lı bir oluk yassı bir oluk vardır. Kazı sırasında burada *in situ* dı taki kısım üstünde kumta ı bulunmu tur.²⁸⁰

Hititler Mısır, Babil kadar su konusunda anslı olmamasına ra men susuzlu a kar ı aldıkları önlemlerle, sistemli bir yapı olu turmu lardır. Tarlaları sulanması, hayvanların içmesi, halkın su ihtiyacı, her sokak ba ında bulunan da lardan gelen hiç durmadan akan suları ile günümüzde bile Bo azköy'e yetmektedir. Kullandıkları bu yöntemle sulu tarım yapabili mlerdir. Hititler co rafyanın verdi i imkânları akılcı yöntemler ve gerekli önlemleri alarak kullanmı lardır.

Havuzların ana kayna ı olan yer altı suları sayesinde su ihtiyacı barajlardan ziyade buradan sa lanmı tır. Yapılan ölçümlerde eylül ayında havuzların altında suyun az oldu u, fakat kasım ayında ise taban seviyesinde su oldu u görülmü tür. Muhtemelen havuzdaki su geçiren tabakalar sayesinde yeraltı suyu doldurmu , su geçirmeyen tabaka ise su kaybını önlemi tir.²⁸¹

Yer altı suları, küçük artezyen kuyulardan toplanan su hayvanların sulanması için kullanılmı tır. Bu ekilde yer altı sularını de erlendiren Hititler suyu israf etmekten kaçınmı lar ve suyun öneminin farkındadırlar.²⁸²

²⁷⁹ Alp 2001, 44.

²⁸⁰ Darga 1985, 158-161;Nauman 1975, 211-212.

²⁸¹ Schachner –Wittenberg 2013, 7-9.

²⁸² Schachner – Wittenberg 2013, 317.

Hattuša halkı içme suyunu tüm kentte hâkim olan kuyulardan alıyor, olmalıydılar. Atık sular ise kentten dışarıya çıkması için evlerin caddelerin ve sokakların altı kanalizasyon döşenmişti. Bu kanallar sayesinde atık sular görülmeden, kentten dışarıya çıkarılabiliyordu.²⁸³

Doğu ve Güney Havuzlar

Bağdat kentte güney kaleden açılan çıkarılmı olan yapay havuzlar 60X90 metre ölçülerindedir. Havuzlar birbirinden 16 metrelik bir bentle birbirinden ayrılmıştır. Yan duvarları dikey değil, hafif eğimli bir şekilde yapılmıştır. Kenarlarına erozyonu engellemek için kireç taşıyla döşeme yapılmıştır. Ayrıca Hitit mühendisleri, suyun dışarıya taşmasını önlemek için, yama duvar setlerden yan duvarlara taş döşemelerdir. Kente doğrudan su taşıyan künkler düzeniyle beslenmiştir. Havuzların tabanına taş döşememi, konutlarda ve surlarda olduğu gibi su geçirmeyen kil tabakası vardır. Bu havuzların Ni antepe'ye ve 1-2 nolu odaya yakınlığı dolayısıyla kültürel alakalı olabileceği düşünülmektedir.²⁸⁴ Doğu havuzlar Yazılıkaya civarındaki havuzlar, Aşağı ebrin kuzeyindeki havuz ve Kuşluk'daki havuz hayvanların²⁸⁵ su içmeleri için de kullanılmı olabilir.²⁸⁶ Bu konuda kaynakların suskun olması sebebiyle net bir bilgi yoktur.

Bozazköy'de güney havuzlar ise Aslanlı kapı ve Yerkapı'nın kuzeybatısında Yukarı ebrin uzanan doğu al bir teras üzerinde bulunmaktadır. Havuzlar buharla mayı azaltmak için dar ve derindir. ebrin yüksek yerinde 5 havuz bulunmaktadır. 8 metre derinliğinde volkanik kökenli çakıl taşı ve iri çakıllarla dolu olan killi bir yapıdadır. Bu havuzların muhtemelen M.Ö. XV. yüzyılda yapılmıştır. Bu havuzların içerisinde (Havuz III-IV) keramik kaplarının kırılmı olmasından dolayı buranın dinsel bir aktivite için kullanılmı olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan kırık libasyon kaplarının bulunmasından dolayı dinsel bir mekân olduğu düşünülmüştür.²⁸⁷

²⁸³ Brandau 2003, 188-189.

²⁸⁴ Seeher 1999, 82-83; Seeher 2006a, 96; Ünal 2005, 64; De Martino 2006, 117; Seeher 2013, 142-333.

²⁸⁵ Schachner-Wittenberg 2013, 10.

²⁸⁶ Schachner-Wittenberg 2013, 10.

²⁸⁷ Schachner 2010a, 665; Seeher 2013, 334; Greaves- Barbara 2003, 91.

Bu havuzlar arazinin güneyinde kanallar ve su künkleri ile toplanan suyla beslenmekteydiler. ehrin kullanılacağı su depolanan yerler künklerle a a ıda kalan bölgelere taınabiliyordu. Peki bu havuzlar neden ayrı ayrı idi? Sorusunun cevabı Seeher 'e göre suyu bölerek herhangi bir kazaya mahal vermemek, havuzdaki suyun kullanılmaz hale geldi inde tamamı yerine çok az su kaybı oluyordu.²⁸⁸

Büyükkaya eteindeki yerle im yeri ve Yazılıkaya yapılan ara tırmalar sonucunda iki tane su toplamak için havuz bulunmu tur. Yazılıkaya yolunun kuzeyinde tespit edilen, ta dö emeli yolun bulunması amaçlandı ından bir tane daha su toplama kaynaının oldu ü ünülmektedir. Do uya do ru yükselen yamacın üzerine bulunan bu havuzlar, do u havuzlarına benzemektedir. Bo azköy'deki havuzlar ekonomik fonksiyonlarının yanında kült için de kullanıldı ü ünülmektedir. Fakat ehir surunun dı ında kalan su toplama havuzları ise tarla ve bahçelerin sulanması için kullanıldı ü ünülmektedir.²⁸⁹

Büyükkale'deki iki havuzun ise içme suyu itfaiyecilik, saray ve tapınak ve tanrı heykellerinin yıkanmasında kullanıyor olmalıydı. Seeher'e göre ise büyük havuz yangınlarda kullanılacak su deposu görevindeydi.²⁹⁰ Büyükkale'de a a ı avlunun güneybatısında ya mur suları 1-2 m geni li inde 2 metre derinli inde oval bir çukura biriktirdikten sonra kanallar vasıtasıyla bo altılmaktadır.²⁹¹

3.7.Bo azköy'ün Ekonomisi

Hitit ekonomisinin asıl kayna ı sava lardan elde edilen ganimetlerin yanında en ba ta tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirlerden oluyordu. Bo azköy'de uçsuz bucaksız tarım alanları, olmasına ra men, bu verimli topraklar, Hitit ordularının beslenece i kadar verimli de ildi. Bu yüzden muhtemelen Bo azköy ve yakın çevresinden tahıl deste i sa lanmaktaydı. Ekilir biçilir tarlalar, alçak veya yüksek da silsileleri veya derin vadiler tarafından birbirinden ayrılan küçük çaplı ovalarda, kapalı havzalarda, ırmak ve çay vadilerinde ve sulanabilen yamaçlarda yer

²⁸⁸ Seeher 2013, 334.

²⁸⁹ Schachner 2014, 17.

²⁹⁰ Ünal 1992, 19.

²⁹¹ Darga 1985, 163.

almaktadır. Bo azköy'ün sadece kuzeydeki arazi tarım için uygundu. Topra a ba ımlı olan Hitit ekonomisinin bel kemi i ise tarım idi.

3.7.1.Tarım

Çivi yazılı metinlere göre, Hitit topraklarında en çok tahıl, arpa bu day, bezelye, nohut, bakla, fasulye, so an, keten, incir, elma, armut, nar yeti tirilmekteydi.²⁹² Ayrıca üzüm ba ları vardı. Zeytinin yeti tirildi i ve ya ının²⁹³ kullanıldı ını bilmemize ra men, Bo azköy ikliminde yeti mesi zor oldu undan muhtemelen dı arıdan getirilmi tir. Ayrıca Tanrılarına sunulan ekmek, arap, biranın varlı ı, mevsim döngülerinde, bayram ve ritüellerin yapılması tarımın ve tarım ürünlerinin önemini göstermektedir.

Hititler, tarımsal verime çok önem vermi lerd. Baharın gelmesi ile AN.TAH.SUM.^{SAR}, sonbaharda ise *nun.tarriyashas* bayramları yapılmaktadır. Bu bayramlarda hasattın bereketli olması için yapılmaktaydı. Bu yapılan kült gezilerinin mevsim döngüsüne gelmesi, tanrılar için yapılan kutlamalar, topra ın bereketi verimli i ürünlerin bollu u içinde önemliydi²⁹⁴.

Anadolu ve Ön Asya'yı kültürel, siyasi olarak etkilemi olan Hititler 'in geçim kayna ının tarım olmasından dolayı, Hititler için tarım hayati öneme sahiptir. Elbette Mısır ile Mezopotamya ile kıyaslanamayacak kadar ziraatta geriydiler. Arazileri ne Nil nehrinin ta kınları ile sulanıyordu ne de Mezopotamya'da oldu u gibi su kanallarıyla sulama yapılıyordu. Tarımsal verim Anadolu'nun engebeli arazisiyle ba etmek ve ya ı ların fazla olmasına ba lıydı.²⁹⁵ Hattuša'da yıllık ya ı miktarı ise 500 mm geçmemekteydi.

Hattuša'nın bir imparatorlu a yetecek kadar tarımsal verimli i yoktur. Muhtemelen ham madde ve yiyecek tedariki yakın çevreden de desteklenmekteydi. Ba kentte, tarım alanlar ise Budaközü'nün suladı ı verimli arazi, ehrin kuzeyinde yer almaktaydı. Bu yüzden engebeli ve da lık bir arazide kurulan Hititlerin tarım

²⁹²Dinçol 1982, 68.

²⁹³ Ertem 1974, 57.

²⁹⁴ Gavaz 2012a, 63.

²⁹⁵ Ertem 1972, 84.

verimliliği, tarım arazilerinin az olduğu görülmektedir. Hububat tarımının yanında küçük çaplı bahçe, sulanmış tarlarla da tarımsal verim artırılmak istenmiş olduğu tahmin edilmektedir.²⁹⁶

Tiwapara'nın mal varlığını anlatan metine bakılırsa, Hattuša'nın 3500-500 hektar arazinin tarım için kullanıldığı tahmin edilebilir. Ortalama hektarın 500 kg hasat verirse Hattuša'nın tamamından 1750-2500 ton mahsul alınmaktadır. Bu da ortalama 5 kişilik aile 1200 kg tüketirse Hitit 1000-1200 kişilik bir nüfusa yetmektedir.²⁹⁷

Bir başka ifade ile Bronz çağında kişi başına düşen tahıl tüketimi şöyle hesaplanmıştır. Dönüm başına buğday verimi yaklaşık 15 ölçektir (bushel) ve kişi başı yıllık tahıl tüketimi 10 ölçek (bushel) olduğuna göre, Hattuša'nın nüfusunu 15 bin olarak kabul ettiğimizde, 150 bin ölçek buğday tüketimi ortaya çıkar ki, bu üretim için en az 15 bin dönümlük ekilir biçilir araziye ihtiyaç vardır. Hattuša kent alanının yaklaşık 200 dönüm olduğuna göre bunun 75 misli ekilir biçilir arazi vardı. Tabii ki tüm bu tarlalar Hattuša civarında olamazdı, çünkü tahılın büyük bir kısmı dışarıdan elde ediliyordu.²⁹⁸

Bu basit hesaplama Hititlerin ne kadar toprağa bağımlı olduklarını fazla ürünün depolanması, tohumluk, ekmek ve ülke ekonomisi devletin bekası için hayati öneme sahiptir.

Bozazköy'de yapılan araştırmalarda Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ile Hitit döneminde yapılan tarımsal faaliyetlerde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu yüzden Hititler tarımsal bölgelerde en iyi verimini almak için politika yürütmek zorunda kalmışlardır.²⁹⁹ Yani Hattuša'da tarımsal alanların verimliliğini artırmak için önceki dönemlere göre daha sistemli hareket edilmiştir. Bu yüzden ekonomik hayat

²⁹⁶ Schachner 2014, 20-21.

²⁹⁷ Schachner 2011b, 240-241; Schachner 2014, 20-21.

²⁹⁸ Ünal (yayın aşamasında); Macqueen 2001, 106.

²⁹⁹ Uğur - Demirel 2012, 201; Bryce 2003, 89.

Hitit devleti kontrollü altındaydı. Coğrafyanın bu gücü, Hititler toprağa bağımlı hale getirilip halkının da devlete bağımlı olmasını artırmıştır.³⁰⁰

Boazköy metinlerinde hangi arazilerin nasıl kullanıldığını ve büyüklükleri hakkında elimizde bir belge yoktur. Başkentte bulunan Niğanta, ülkenin tapu kadastro denebilecek yerde, 3200 tane mühür bulunmuştur. Elimizde tarlanın varlığını ifade eden metinler olmasına rağmen, bunun tüm Hatti'yi kapsadığına dair kuşaklar vardır. Metinlerde tarla birimlerinin sayısı, büyüklüğü, ekit dikdörtgen olmaması halinde ikinci uzunluk ve genişliği, niteliği, kuyu, çeme vs. gibi, içerisinde bulunan alt yapılar, sulak arazi olup olmadığı (metinlerde bu tarlalar ırmak kenarında olarak geçerler!), kurak olup olmadığı, dalı veya kayalık arazide olup olmadığı, Hattuşa veya diğer kent ve köylere giden yolun üzerinde, falanca kente giden, yolun solunda veya sağında, falanca kent sakinlerinin tam karşısında, falanca köy/kent hudutları içinde, falanca kayalığın yanında, dere içinde, ovalık arazide gibi buldukları yerin tarifi, bazı durumlarda kimler tarafından işletildiği veya mülkiyetinin kimin üzerinde, hangi köy içinde bulunduğunu, ekilip ekilmediği, verdiği mahsulün miktarı ve bazı durumlarda da cinsi (meselâ sebze bahçesi gibi) belirtilir. Bir keresinde tarla sahibi veya işletenin isminin adı ve mesleği bile verilmiştir ve bu ismi de bahçıvan Pikkuqa'dır³⁰¹

Anadolu'da, tarımın ya murlara bağlı olması sadece tarımı değil, Hitit imparatorluğunu da zor durumda bırakabiliyordu. Bu yüzden devletin bekası için ve Hitit imparatorluğunu ayakta tutabilmek için depolanması gerekmektedir.³⁰² Hasadı bol olan yıllarda ürünün fazlasının depolanmasının amacı, olabilecek kıtlık ve savaş yılların hazırlık yapmaktır. Hatta bazı ülkelerin insanlarından haraç almakta, Hatti ülkesi beslemek zorundaydı. Yani, Hatti ülkesini ayakta tutmak ekonomisinin sağlamlaştırmakla mümkündür.³⁰³ Hititlerin ya murların hayat verdiği tarımla ilgili 200'lik madde, toprakların kiraya verilmesi, tarımsal ilgili kanunlar arazi işletmesi toprak tahsisi, tarımsal üretimin verimi için yapılmaktadır.³⁰⁴ Tarımın olumsuz

³⁰⁰ Schachner 2012b, 35-36.

³⁰¹ KUB 8.75 + 59; Ünal (yayın aşamasında)

³⁰² Alparslan 2013, 507.

³⁰³ Bryce 2003, 88.

³⁰⁴ Ünal 1999, 209; Ünal 2007, 50.

etkilenmemesi için meyve bahçelerinin kesilmesine izin verilmemekteydi. Hatta Hitit kanunlarında ölüm cezası bir tarlaya yeniden tohum atan kişiye veriliyordu.

İlgili maddenin tercümesi şu öyledir; *E er bir tohum üzerine, biri bir tohum serperse, ensesi saban üzerinde koyulsun. ki ko um öküzü ba lansın. Biri yüzü, bu tarafa do ru di erin yüzü, o tarafa do ru çevrilsin. Adam ve öküzler ölsün ve tarla daha önce ekin ekmi kimse o zaman kendini için alsın.*³⁰⁵

Hititlerin tarımsal üretimin azalması ya da yanlış kullanılmaması için kanun maddeleri koymaları ile ülkede yaşanabilecek kargaşa ve kıtlık, düzenin bozulması hâkimiyetinin azalması, Bak kent'te nüfusun beslenmesinin de kötüye gitmesini engellemek istemilerdir.³⁰⁶ Çünkü Bak kentte halkın büyük bir çoğunluğu tarımla meşgul olduğu düşünülmektedir.³⁰⁷

Tarımı etkileyen diğer bir faktör ise iklimin olumsuz olması, yağışın olmaması ve hasat zamanı olumsuz rüzgâr, fare ve böcek gibi zarar veren hayvanlardır. Zira bunların hasadı olumsuz etkilemesinden dolayı önlem alınmalıydı.

Hititler tohumluk olarak depolanan bu dayanın yanında beslenmeleri ve tanrılara sunulan ekmeğe de tarımsal üretime dayalıydı.

Orakla biçilen hububat dökülmeden, harman yerine demetler halinde toplanabilmesi için (*sepan ishiya-*) ekin biçmek, demet yapılması, Hitit kanunlarında bahsedilmektedir. Karabın arabasına yüklenip, harman yerine getirilmektedir. Saman, ekin kabukları ve taneler hala karışıktır. Bu day harman yerine geldikten sonra serilmeye muhtemelen öküzler vasıtasıyla saplar çiklenmiştir. Böylece hububat ayrılması olmalıdır. Alınan hububatın bir kısmı tohumluk olarak ayrılıp, diğerleri de ambarlara konuluyordu. Bunlar ezildikten sonra havaya atılmak suretiyle taneleri ayrılır. Hititlerde “*savurmak*” ve “*temizlemek ayıklamak*”³⁰⁸ fiilleri kullanılır hatta rüzgârın samanı kovaladığı ve denizin ötesine taşıdığından söz edilmektedir.

³⁰⁵ Karauz 2006, 14.

³⁰⁶ Uzun- Demirel 2012, 203.

³⁰⁷ Kinal 1998, 163.

³⁰⁸ KUB 7.41 + ii 5vdd; Ünal (yayın aşamasında)

Rüzgârın götürmedi i kabukçukları elenerek temizlenebilir. Hititlerin bunu yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz ama unu ö ütmeden yapılması gerektiğinin farkındayız.

Res 19: Boazköy’de Harman Yeri - Çukur Tarla (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivinden)

Un ö ütmek i i de irmenlerde yapılıyordu. Ekin taneleri bir kez daha elenerek çöplerden ayıklanıyordu. Taneler, ö ütme ta ları üzerine avuç avuç dökülüyor ve elcik ta ıyla ekmek yapacak kıvamı buluncaya kadar ö ütülüyordu. Su de irmenleri Romalılar zamanında, belki de Kuzey Anadolu’da icat edilinceye kadar bilinmiyordu.³⁰⁹ Bu yüzden Anadolu’da ta de irmenler kullanılmaktaydı.

Ekmek bugün oldu u gibi Eskiça larda önemliydi. Hititlerin gıda maddesi olarak ekmek ve su gelmektedir. Hititçe’nin çözülmesinde önemli rol oynayan “*Ekmek yiyiniz su içiniz*” cümlesinde de bilindi i gibi ekmek temel besin kayna ıydı. Hitit döneminde ekme in sabanla sı ır sürmek ya da tohumun ekilmesiyle baş lamaktadır. Bu daydan ekmek yapımı metinlerde ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Metinlerde 180’e yakın ekmek ismi geçmektedir. Ekme i yapmak genellikle kadınların göreviydi. Ekme in yapılması havan ta ları ve ta tan topuzlara ya da de irmenlerde bu dayın ö ütülmesi gerekiyordu. De irmenler ta de irmenlerin

³⁰⁹ Ünal (yayın a masında)

varlı mını temizlik ritüellerinde görmekteyiz. Ta de irmenlerinde kör insanların çalı tırıldı ı bilinmektedir. Hititlerin bu day unundan yapılmı ekmekler gibi arpadan yapılmı ekmeklerde bulunmaktaydı.³¹⁰ Ekmekler fırınlarda piirilerek tanrıları ho nut etmek için sunularda kullanılmı tır.³¹¹ Bu day yalnızca ekmek ve un için de il biranın mayalanması için de gerekliydi.³¹²

Hititlerin tarlalarında çalı an i çiler, halk yazları Anadolu'ya sefere gitti inden dolayı toprakların hasadını kaldıracak i çi ihtiyacı vardı. Tarımsal verimli i artırmak için daha fazla i gücüne ihtiyaç vardır. Bu konuda da Hititler NAM.RA yani Hititçesi sava sürgünleri ve tutsakları olan canlı ganimetleri kullanmı lardır. NAM.RA' lar sadece bir devlet kölesi de il karın toklu una çalı tırılan ülkede sava lar esnasına getirip, çiftliklere da ıtılmı lardır.³¹³ Yıllık askeri seferler, veba i gücünü olumsuz etkiliyordu. II. Mur ili' nin bu sözleri vebanın açlı mın kelimelere dökülmesiydi.³¹⁴

“Ey tanrılar ne yaptınız? Vebanın Hatti ülkesine girmesine izin verdiniz ve herkes ölüyor! İmdi size sunulacak yiyecek ve içkiyi kim hazırlayacak kimse kalmadı! Ekici ve bicilerin hepsi öldü ü için tanrının tarlalarını kimse ekmiyor. Tanrılara ekmek yapan de irmenci kadınların hepsi öldü!”

Mezopotamya'nın sulama tesisleri kuru tarım yapılan Anadolu'ya yabancıdır. Ancak kıtlıklardan alınan kıssalar sonucu imparatorlu un sonuna do ru baraj yapımına gidilmeye ba lanmı , hatta Mısır'dan su mühendisleri getirilmı tir, ama sulu tarıma geçmeden imparatorlu un sonu gelmi tir. Kaide olarak olmasa bile devlet tohumluk sa lıyordu. Arazilerin bulundu u bölgeleri güya dü man saldırısından koruyordu. Fakat ne kurdukları sistem ne de yapılan sulama çalı maları kuraklı mın önüne geçemedi ve Hititler bu dayda, dı arıya ba ımlı hale gelmi lerdir.³¹⁵

³¹⁰ Ertem 1974, 8-13; Ünal 2007, 97.

³¹¹ Karau uz 2006, 159; Alp 2001, 46.

³¹² Gurney 1990, 74.

³¹³ Ünal 2007b, 72.

³¹⁴ KUB XXIV3 ve CTH 376, Bryce 2003, 94

³¹⁵ Prof. Dr Ahmet Ünal hocamın ifahen verdi i bu bilgiden dolayı te ekkür ederim.

Bu kadar büyük siloların yapılması co rafyanın itici gücüydü. Yeraltı tahıl depolama sistemi M.Ö. III. Bin yıla ait Demircihöyük kazılarında bilinmektedir. En ba ta Hattuša Büyükkaya ve yamaçtaki poternli duvarın arkasında, Aslanlı Kapı yakınlarında, Büyük Mabet-Sarayının yakınındaki iki sıra kent suru duvarlarının içinde, Alacahöyük, Kaman Kalehöyük, Šarišša/ Ku aklı'da ve di er yerle im yerlerinde çok sayıda görülen büyük boyutlu tahıl siloları ve erzak küpleri bunun en güzel örnekleridir.³²¹ Küçük çaplı da olsa tahıl ambarları Ortaköy'ün A ıl önü denen ve A Binasından 600 m kuzeyde yer alan yerle imde de bulunmu tur. Burada 10 m³ kapasiteli iki adet siloda ekmeklik bu day kalıntıları ele geçmi tir.³²²

Hititler esasta 3 çe it depolama usulü biliyorlardı. Birinci usul evlerde günlük kullanım için kısa zamanlı depolamaydı. kincisi, tapınak ve saray ekonomisi için gerekli tohumluk çok miktarda dev kaplar (pithos) içinde yapılırdı. Bunlar da yıllık tüketim içindi. Üçüncüsü ise büyük kıtlıklar ve tohumluk için büyük yeraltı silolarda yapılanıydı.

Hava almayacak ekilde kapatılan ve depolar geri kalan oksijeni tüketerek karbondioksit üretti inden böcek, fare, bakteri, küf mantarı gibi zararlı ha eratların ya aması mümkün de ildi. Böylece uzun yıllar saklanabiliyordu. Bu saklama ekli Hitit imparatorlu unun gücünün temeli olmalıydı.³²³

Vassal Devletlerden haraç olarak alınmasının yanında Hitit tarım alanlarında vergi olarak alınan fazla bu day kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere depolanıyordu.

Poternli surun yakınındaki Büyükkale ile Kızlar kayası arasında tahıl deposu vardır. En büyü ü 12X18 m boyutlarında, 2 m derili inde, 118 m uzunlu unda, 30,40 m geni li indedirler.1,5 m kalınlı nda kerpiç duvarla ayrılmı 16' ardan iki sıra odadan olu maktadır. Yapının dı ina killi dolgu yapılarak rutubet engellenmek istenmi tir. Odaların tabanları izolasyon amaçlı saman ile kaplanmı tır. Yapının depolama kapasitesi 7000/9000 m³ olabilece i dü ünülmektedir. Bu da 23000-32000

³²¹ Schachner 2010a, 670.

³²² Süel – Süel 2003, 61.

³²³ Seeher 2013, 329.

insanın senelik ihtiyacı demektir. Yıllık ise 4200-5900 ton tahıl anlamına gelir. Bu silolar, Hattusa Yukarı ehir, Ku aklı, Ortaköy, Yörüklü vs. gibi Hititlerin 16. yüzyılda yeni kurdukları kentlerin ayrılmaz bir parçasıdır ve kent surları, büyük yapılar ve su depolarıyla birlikte büyük bir imar planının sonucudur. çlerinde saklanan miktar dikkalte alındı nda, yukarıdaki enstrüksiyondan da görülebilece i gibi, bunların idaresi ayrıntılı bir organizasyonu gerektiriyordu. Büyük depolarla bizzat kral ilgileniyordu. ¹⁰AGRIG denilen vekilharç ise bu kral depolarının idaresinden sorumluydu³²⁴.

Kapı duvar mevkisinde ise tahıl çukurlarının 32.00 ki inin yıllık, 5.880 ton hububatı alacak ekildehydi. Tahılların büyük bir yangın sonucunda depoların tahrip olmasına ra men, kömürle erek günümüze kalmı lardır. 4 tona yakın kömürle mi tahıl çıkarılmı tır. Hala kömürle mi bu dayın ço unlu u çıkarılmamı tır. 3/2 yanmı olan bu daylar gün ı ı ina kavu mu tur. A a ı ehir'de bulunan ambarların göstermektedir ki siloların bu kadar büyük olu u, sadece Hattuša için planlanmadı ı bütün Hitit toprakları için dü ünüldü ü tahmin edilmektedir. Seeher, a a ı ehirde 32 bölmeli 600-800 metreküp tahıl kapasitesi 20.000-25.000 arasında de i en insana yetecek yani Hattuša' nın nüfusunun kat kat fazlasına yetebilecek oldu unu ifade etmektedir.³²⁵

Büyükkale'de bulunan ambarların kuruma ba lı insanlara maa olarak verildi i de dü ünülebilir. Ya da insanların günlük ihtiyaçları için de olabilir Sadece Hattuša halkını de il çok sayıda nüfusu besleyebilecek miktarda tahıl yıllarca saklanmak üzere yer altı ambarları in a etmi lerdir.³²⁶

Günlük kullanım için Bo asköy'de karum döneminde pitoslu yapı büyük tapına ın yakınında yere gömülü pitoslar günlük ihtiyaç için görülmü tür. Di er bir depolama ise Hitit döneminde orta boy depolama kapları uzun boyutlu i eler evlerde günlük ihtiyaçlar için kullanıldı ı dü ünülmektedir. Açıldıktan sonra kısa bir süre içerisinde tüketilmesi gerekmektedir. Kıtık zamanlarında tohum olarak

³²⁴ Ünal (yayın a amasında);Reyhan 2009, 171.

³²⁵ Seeher 2011, 305.

³²⁶ Bryce 2003, 93;Schachner 2012b, 36;Seeher 2006a, 29-43.

kullanıldı ında, Hititlerin ekonomiyi canlandırmak adına yapıldı ı dü ünülmektedir.

327

Res 20: Bo azköy'de çıkarılan küpler (Alman Arkeoloji Enstitüsü Ar ivinden)

Stoklanan hububatın devlet ve tapınak çalı anlarıyla askerlerin beslenmesinde kullanılırdı. Dini ayinlerde, kutlamalarda, tanrılara sunu olarak sunulmaktaydı.

Her kentteki belli ba lı tapınaklarda ve devlet kurulu unu temsil eden saraylarda devletin topladı ı haraçların depolandı ı büyük yiyecek içecek stokları vardı. Bu stoklar açlık ve kıtlı ın olmadı ı zamanlarda hep bayram malzemesi olarak kullanılmı tır. Eyaletlerde veya köylerde kutlanan bayramlar için de gerekli stoklar yapılırdı, ama bunun yanında ilgili kent halkı da kendi payına dü en gıda maddelerini temin etmek zorundaydı, çünkü her eyin Hattuša' dan ta nınması imkânsızdı. Çivi yazılı metinler arasında *MELQET* listeleri, envanter metinleri, idari metinler ve bayramlar için gerekli malzemenin türü ve yerini belirten da ınık di er bir çok

³²⁷Schachner 2012b, 36;Schachner 2010a, 670.

metinler vardır ve bunlar Hitit bürokrasisinin titiz yapısı ve stoklanan malzemenin niteliği hakkında bize çok değerli bilgi verir.³²⁸

Zahire stoklarının bu önemi yüzünden, konu Hitit Kanunları'na bile garanti altına alınmıştır (Madde 96):

"Eğer bir kimse zahire deposunu hırsızlık amacıyla açar ve siloda ekin bulursa, (ceza olarak) depoyu ekinle doldurur ve 12 Sekel gümüş öder".

Hırsızlıklara karşı sürekli mühürlü tutulan ambarlar ancak mabeyincinin gözetiminde açılabilir, erzak, gıda veya tohumluk dağıtılınca genelde sınıksız kapatılır ve mühürlenirdi. Silolar vakumluydu ve bir açılıştan tüketilmeliydi. I. Tuthaliya'nın buyruk metninde kral Hattuşanın Arzawa ve Hurrilere karşı savaşırken ve daha önce kargaşalarla uğraşırken, onun yokluğundan istifade eden kiryaların krallık makamına ait tahıl ambarlarının soyulduğunu söz eder.³²⁹

3.7.2. Hayvancılık

Tarımdan sonra ikinci geçim kaynağı hiç şüphesiz hayvancılıktı. Sığıracı, domuz, öküz, at, köpek manda büyükbaş hayvanlar koyun keçi besledikleri düşünülmektedir.³³⁰

Hititler savaş arabalarında atları kullanmaktaydılar. Atın gücünden yararlanmaktaydılar. Binek ve koşum ve yük hayvanı olan katır ise en yüksek fiyatlı olan hayvandı. (40 sekel) Hayvanlardan en çok eti yenen hayvan koyundu. Kazılarda bulunan kemikler ve metinlerdeki ifadeler bunu doğrulamaktadır. Ayrıca koyunun postundan da yararlanılmaktaydı.³³¹ Hayvancılıkta et süt ve yün kadar tarım alanlarına yardımcı olması da çok önemliydi. Arının da önemli bir yeri vardı. Hititlerin balı ballı ekmeğe tatlı ekmeğe ve balık yemeklerde kullanıldığını bilinmektedir. Ayrıca balmumunda da yağ olarak kullanılmıştır.³³² Yabancı hayvanları arasında aslan, leopar, kurt, yaban domuzu, geyik, yılan tavşan, boğa,

³²⁸ Ünal (yayında)

³²⁹ Ünal (yayında)

³³⁰ Ertem 1965, 242-244.

³³¹ Alparslan 2013, 510.

³³² Karauz 2006, 96; Alparslan 2013, 510.

kartal, yaban öre di i güvercin ve fareyi de sayabilir.³³³ Hayvan varlı ının çoklu u ülkenin zenginli ine i aret etmekteydi. Krallar yaptıkları sava larda övünç kayna ı olarak hayvan sayılarından da bahsetmektedirler.³³⁴

Bo azköy’de az da olsa egzotik hayvan türü olması o dönemde avcılı ın bir tutku oldu unu göstermektedir. koyun ve keçinin fazla olmasına ra men et ihtiyacı sı ırdan kar ılanmı tır. Küçükba hayvan yeti tiricili i da lık bölgelerde yapılp hayvanın etinden sütünden yününden yararlanmı tır.³³⁵

3.7.3. Ganimetler

Devlet gelirleri arasında de erli madenler, Vassal Devletlerden alınan haraçlar hayvan sürüleri, ya malanan altın ve gümü sava ganimetleri vardır. Bunlar arasında ganimet, Hitit ekonomisinde ya ma ve çapulculuk çok önemliydi. Hitit Kralları, bazı seferlerini sırf ekonomik yönden, refah ve ülke sınırlarını geni letmek için yapmı lardır. Sava tıkları yerlerde bütün hayvanlar ve yiyecek stokları ganimet olarak alınırđı, hatta küçük köyler bile ya malanırdı.³³⁶ Bunlardan I. Hattu ili’nin Suriye’ye yaptı ı sefer, I. Mur ili’nin Babil’e kadar gidip, zenginli i ile ünlenen kenti alması, ganimetler için yapıldı ını göstermektedir. I. Hattu ili’nin güneydo u seferindeki aldı ı ganimetleri öyle ifade etmektedir.³³⁷

“ ki yük arabası altın, gümü iki mayaltum arabası, altından masa, Hahhu’nun tanrıları gümü ten güçlü bir bo a, ön kısmı gümü ten bir gemi. “

Bunların yanında yukarıda bahsetti imiz canlı ganimet olarak adlandırdı ımız NAM.RA’ları sayabiliriz.

Hitit Krallarına ba lı krallarda, her yıl belirli bir miktarda haraç ödüyorlardı. Bu kralları arasında Kizzuwatna, Tarhuntašša, Ugarit,Kadeš, Halpa, Karkamış gibi krallıklar vardı. Bu haraçların miktarını, tam olarak bilememize ra men Hattuša’da toplandı ını bilmekteyiz. Sadece anla malardan do an haraç miktarına bir örnek

³³³ Ertem 1965, 1-96;Macqueen 2001, 106;Alparslan 2013, 510;Memi 2006, 159.

³³⁴ Dinçol 1982, 68.

³³⁵ Schachner 2012b, 29.

³³⁶ Hamblin 2006, 303.

³³⁷ Alparslan 2013, 514.

verecek olursak II. Mur ili'in, Amurnu Prensi Tuppi Te up arasındaki anla mada 300 ekel altın vergi ödeyecektir.³³⁸

Hititler, sava larda elde edilen ganimetlerin yanında Ba kent Hattuša'ya çok sayıda esir köle getirip, bo az toklu unda çalı tırmaktaydı. II. Mur ili yıllıklarında 15000 köle getirildi ini ifade etmektedir.³³⁹

Her yıl düzenli yapılan seferler sayesinde Hattuša ekonomisi çok güçlüydü. mparatorlu un sonlarında ise Hititler'in sefere gitmemesini sava ların azalması, alınan toprakların kaybedilmesi ve Vassal Devletlerden alınan vergilerin azalması yüzünden Hititlerin yıkılı mın önemli bir etkisinde oldu u dü ünülmektedir.³⁴⁰

³³⁸ Karau uz 2002, 187.

³³⁹ E ilmez 2005, 21.

³⁴⁰ E ilmez 2005, 49.

SONUÇ

M.Ö. II. Bin Yılda Bo azköy ve Çevresinin Jeopoliti i” isimli bu çalı ma ile Hattuša – Bo azköy’ün tarih boyunca yerle im yeri olarak seçilmesinde bölgenin jeopolitik ve stratejik öneminin etkili oldu u ortaya konulmaya çalı ılmı tır.

Kalkolitik ve İlk Tunç Ça ı yerle imlerinin topo rafik özelliklerine baktı ımızda Bo azköy’ün kayalık arazisi ve yükseltisinden dolayı yerle im yeri seçildi ini söyleyebiliriz. Di er taraftan Bo azköy ve çevresinde bu döneme ait çok fazla yerle im oldu unu fakat ara tırmacılar tarafından göz ardı edildi i kanısındayız. Ayrıca Bo azköy ve çevresindeki yerle imlere bakıldı ında bölgenin en merkezinin Bo azköy olmasına ra men, en etkin yerinin Alacahöyük oldu u görülmektedir.

Bo azköy, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde etkin bir karum merkezi olmu tur. Kültepe- Kaneš’e yakınlı ı ve yol güzergâhlarında bulunması bu dönemde de stratejik olarak önemli bir merkez oldu unu göstermektedir. Nitekim Hititler Kültepe gibi jeopolitik açıdan önemli, tarımsal verimlili i, su kaynakları bakımından zengin, pazar yeri olma özelli ine sahip ve geni bölgeleri kontrol edebilecek bir yerine ra men, Bo azköy’e yerle imi tercih etmi lerdir. Buradaki esas amaç Bo azköy’ün o dönemin artlarında Kültepe’den daha stratejik bir merkez olması ve jeopolitik açıdan da avantajlara sahip olması dolayı olabilir.

Bu konuda Bo azköy’ün savunma amaçlı Hititlere avantaj sa ladı ı ve o dönemin iklimi Bo azköy gibi yüksek bir arazide ya anılmasına gerektirmi olabilece i konusunda tahminler yapılmaktadır. Di er taraftan Eskiça medeniyetlerinden Urartular gibi bölgenin yüksek, kayalık bir arazide olması yerle im yeri seçilmesinde etken olmu olabilir.

Bo azköy, jeopolitik ve stratejik olarak önemli bir merkez oldu undan dolayı bilinçli olarak Hititlerin buraya yerle timi i a ikârdır. İlk bakı ta pek çok ba kent gibi Hattuša’nın ba kent seçilmesinin hiçbir avantajı yoktur. Ama dikkatli bakıldı ında Bo azköy bir ba kentin tüm gereksinimlerine cevap verecek

niteliktedir. Bo azköy geni bir bölgeyi kontrol edebilecek bir yerle im yeridir. Hititler Hattuša'dan çıkıp, dönemin ihti am ve zenginlik merkezi Babil'e kadar sınırlarını geni letirken hiçbir dü man Hattuša'ya kadar gelememi. Sadece yakınında bulunan da mık boylar halinde ya ayan, Hititlerin ba belası Ka kalar ve Hurriler di nda kimse Bo azköy'e gelememi. Bütün yol güzergâhlarından içerde, da ların arasında kalmı bu yerle im yeri Hititlere ba kentlerinden neden vazgeçemediklerini göstermektedir. Ayrıca çevresindeki Vassal Devletler tarafından tampon bölgelerle korunan, bu bölgeye dü manın gelmesi biraz zordur. Gelen dü manlar Hattuša'ya gelemeden Vassal Devletler tarafından frenleniyor ya da yok ediliyordu. Dü manların, Bo azköy- Hattuša gibi bir yerle im merkezine gelmesi aylar süren bir yolculuk gerektirmektedir. Hatti topraklarına giren dü man bu uzun yolculuk sonucu sava yapsa, kazansa bile dönü te yollar karla kaplı olacak, kı ı Hatti topraklarında geçirmesi imkânsız oldu undan hiçbir dü man Hattuša'ya kadar gelememi. Kısacası Hitit çekirdek bölgesi olan Hattuša'ya dü manın gelmesi zor, gelse bile Hatti topraklarında hapis kalırdı.

Bo azköy'ün topo rafyasına bakıldı ı zaman kente do u, batı, güney yönünden dü manın kente girmesi imkânsızdır. Co rafya bu yönlerde do al savunma hattının olu turmu tur. Topo rafyasının bu gücü sayesinde sadece kuzeyden ehre giri e izin vermektedir. Kuzeyden giri imkânı elde etseler bile ehri her tarafında savunma yapıları olan surlar ile çevriliydi. Dü man kolaylıkla ma lup edilebilirdi. Bu yüzden Bo azköy savunulması kolay bir yerle im merkezidir. Yüksek bir arazi yapısı, kayalık bir yerle im yeri olması Hititlere avantaj sa lamı tır.

Bo azköy ve çevresinde verimli tarım arazileri bulunmaktadır. Hititler yakın çevresinden Bo azköy'e getirilen hububatla, ambarlar, silolarla tahıl merkezi haline getirmi lerdir. Tarımsal verimlili i artırmak için sulu tarıma geçilmi tir. Bo azköy su kaynaklarının ya merkezindedir ya da yakınındadır. Bütün yıl yetecek 7 adet akarsuya sahiptir. Co rafyanın sundu u bir imkan olan, su geçiren ve geçirmeyen toprakları sayesinde kaya kütleleri altından su imkanı sa lanmaktadır. Co rafyanın Hititlere dikte etti i bir unsur olan, havuzlar sarnıçlar, kuyular ve çe meler ve su tesisleri yapmaları ile olabilecek bir su sıkıntısına kar ı önlem almı lardır.

Hitit mimarlarını, kent planlayıcıların ülkeyi ustalıkla planladıkları kentin zorlu topografyasını akılcı yöntemlerle dönemin en gözde ve görkemli ehri haline dönü türmü lerdir. Co rafyanın sundu u imkânlar ile yapılarını in a etmi lerdir. Bo azköy co rafyasının insan eli ile yeniden ekillendirilmesini ve anlamlı hale getirildi ini görmekteyiz. Bo azköy güneyden askeri ve iktidarı simgeleyen savunma yapıları yapımı , kuzeyde ise Hitit medeniyetinin görkem ve ihti amı yansıtılmı tır.

Bo azköy’de 6 adet kapı vardır. Bunlar Kral Kapı, Sfenksli kapı, Yerkapı, Aslanlı Kapı ve Do u- Batı Yukarı ve A a ı kapılardır. Bu kapıların Sfenks ve Aslanlı kapı yanlarında bulunan betimlemelere göre isim verilmi tir. Kral Kapı ise ilk kazı dönemlerinde kral oldu u sanıldı ı için bu i im verilmi tir. Bu kapıların ortak özelli i giri in üzerinde dikdörtgen planlı ve kule tarzında surlardan daha yüksek yapılmı bir oda olmaları ve içe ve dı a bakan yüzlerinde büyük ve küçük ta lardan yapılmı olmalarıdır. Ayrıca kapılar savunma yapıların en zayıf halkası olmu ve duvarlara paralel olarak yakla an dü manın kapı aralı nda yok edilmesini sa lamı tır. Kapı kanatlarının arkasında sürgüleri vardı. Her iki kapının kapı ehri içine do ru açılıyordu. Kapılar ak amlar mühürlenip sabahları ise bu mühürler kaldırılıyordu. Kapıların stratejik olarak önemli noktalarda olmaları ve topo rafyada en yüksek mevki de yer almaları açısından önemlidir.

Hitit ekonomisinin en önemli kayna ı ya ma, çapulculuk ve ganimetin varlı ı idi. Hititler gerek madencilik, gerek tarım ve tarım dı ı ekonomik faaliyetler vergilerin ve Vassal Devletlerden alınan haraçların Hattuša’da toplanması ile kendi nüfusundan daha fazla ki iyi refah içinde ya atmaktaydı.

Hattuša’yı ambarların, siloların ve depoların ehri olarak tanımlayabiliriz. Ba kent olması nedeniyle Hattuša, A a ı ehir’ de bulunan ambarlar ve büyük bir yapı kompleksini olu turan, Tapınak I Hitit devletinin ekonomisinin gücünü göstermektedir. Hattuša ‘da yapılan ara tırmalar da çe itli büyüklükte siloların oldu u görülmektedir. Bu silolar topra a gömülü olarak 118 m uzunlu unda 30-40 cm geni li inde yapılmaktadır. Yapı 32 dikdörtgen odadan olu maktadır. Tahıl silolarının 4200- 5900 ton arasında tahıl kapasitesine sahiptir. Fakat bu depoların her ne kadar kıtlık zamanlarında kullanılma üzere önlem alınmı oldu u dü ünülse de u

bir gerçektir ki Hattuša kenti üretim merkezi de il tüketim ehriydi. Dı arıdan gelen vergiler, anla malar yoluyla alınan ganimetler ve hediyelerle Hititler varlıklarını uzun süre sürdürmü lerdir. Ama Hititlerin kısa sürede sonra, dı arıya ba lı olması onlara bir dezavantaj olu turmu ve kuraklıkla birlikte yıkılmaya mahkûm olmu lardır. Mısır ve Mezopotamya'dan istenilen hububat da Bo azköy'e gelmesi çok uzun mesafe gerektirdi inden dolayı zordur.

Bo azköy'ün jeopolitik konumundan öneminden dolayı Hititlerin topraklarını geni letmesine ra men, mparatorlu un sonuna kadar ba kent olma özelli ini korumu tur. Bo azköy'ün jeopolitik olarak konumunun Hititlere her daim yarar sa ladı nı fakat Hitit Devletinin yıkılı nda önemli bir rol oynayan kıtlık zamanında hububatın uzun mesafelerden getirilmesinin zor oldu undan dolayı Hattuša'nın açlıkla sava tı ı kayıtlara geçmi tir.

KAYNAKÇA

Aktüre 1997 Sevgi Aktüre, *Anadolu Bronz Ça ı Kentleri*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Akurgal 1995 Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlı ı*, Net Turistik Yayınları, İstanbul.

Akurgal 2000 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜB TAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Akurgal 2001 Ekrem Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilization, Republic of Turkey Ministry of Culture*, Ankara.

Alaura 2006 S., "Nach Boghazköi!" *Zur Vorgeschichte der Ausgrabungen bis zum Ersten Weltkrieg*, Sendschriften der Deutschen Orient-Gesellschaft 13 (Münsterschwarzbach Abtei).

Albayrak 2003 rfan Albayrak, " Kanis – Karumunun Bir Mektubu", *Archivum Anatolicum* 6,1, Ankara, 1-9.

Alkım 1959 Bahadır Alkım, "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol ebekesi " *Belleten*, S. 23, Ankara, 59-73.

Alp 1949 Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf Nam-Ra'lar ve deogramın Hititçe Kar ılı ı", *Belleten* C.XIII, S.50, Ankara, 245-270.

Alp 2001 Sedat Alp, *Hitit Ça ında Anadolu*, TÜB TAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul.

Alparslan 2006 Metin Alparslan, *II. Mur ili ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, İstanbul.

Alparslan 2013 Metin Alparslan, "Bir mparatorlu u Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", *Hititler Bir Anadolu mparatorlu u*, YKY, İstanbul, 506-520.

- Bahar 1987** Hasan Bahar, *M.Ö. II. Bin yılında Anadolu-Mezopotamya Arasında Ticari İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bahar 2005** Hasan Bahar, “Tarhuntaşsa Araştırmaları 1994-2002”, *V. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 83-117.
- Bahar 1991** Hasan Bahar, *Sauria Bölgesi Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, Konya.
- Bahar 2011** Hasan Bahar, *Eskiça Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya.
- Balkan 1955** Kemal Balkan, *Kronoloji: Kani Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Müzadeler*, TTK Basımevi, Ankara.
- Balkan 1957** Kemal Balkan, “Mama Kralı Anum - Hirbi'nin Kani Kralı Warsama'ya Gönderdiği Mektup”, *TTK Basımevi*, Ankara.
- Bayram 1993** Sebahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, *AÜDTCF Dergisi* Ayrı basım, Ankara, 1-3.
- Bilgiç 1947** Emin Bilgiç, “Çivi Yazılı Hukuki – İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları”, *Bulleten* 11, Ankara, 571-625.
- Bittel, Kurt, Bozazköy Rehberi**, Ankara T.Y ()
- Blasweiler 2013** Joost Blasweiler, “Hattusa: Sacred Places Near Büyükkaya, Ambarlıkaya And The Budaközü”, *Arnhem Anatolia in The Bronze Age, Student University Leiden*.
- Blegen 1956** C. W. Blegen, *The Royal Bridge, In The Aegean And The Near East., Studies Presented To Hetty Goldman* New York.
- Brandau 2003** Birgit Brandau, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkada Yayınevi, Ankara.

- Bryce 2003** Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Bülbül 2006** Pınar Bülbül, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Celal Nuri 1918** *Coğrafya-yı Tarihi Mülk-I Rum*, İstanbul.
- Collins 2002** Billie Jean Collins , “Animals in The Religions Of The Ancient Anatolia”, *A History Of The Animalworld in The Ancient Near East*, B.J Collins (ed)., Brill , 309-334.
- Collins 2007** Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Collon 1995** Dominique Collon, *Ancient Near Eastern Art*, University of California Press Berkeley, Los Angeles.
- Czichon 1997**, R.M. Czichon , Studien zur Regionalgeschichte von Hattuša-Böazköy 1996, erster Vorbericht, MDOG 129, 89-102.
- Çınarolu - Çelik 2013** Aykut Çınarolu – Duygu Çelik, “Alacahöyük”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 196-208.
- Darga 1985** A. Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı I Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Darga 1992** A. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- De Martino 2006** Stefano Martino De, *Hititler*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Del Monte G.F & Tischler J. 1978**, *Die Ort und Gewässernamen der Hethitischen Tecte, Rgtc VI*, Wiesbaden 1978.

- Del Monte G.F. 1992** *Gewässernamen der Die Ort und Hethitischen Texte*, RGTC VI\2, Wiesbaden 1992.
- Dercksen 1996** J.G Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, stanbul Nederlands Historisch-Archaeologisch Instuut.
- Dercksen 2008** J.G Dercksen “Observation on Land Use and Agriculture in Kanesh”, In C. Michek (ed), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, Leiden, 139-158.
- Dinçol 1982** M. Ali Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar Ansiklopedisi, 17-120.
- Dinçol 2006** M. Ali Dinçol, “Hititler” *National Geographic Türkiye*, Sayı: Ocak.
- Doğan Alparslan 2012** Meltem Doğan Alparslan, *Hitit Kralı II.Muwattali Kişiliği ve Craatları Filolojik Belgeler Işığında*, TEBE, SOA – 1, stanbul.
- Donbaz 1997** Veysel Donbaz, “Business Life in Anatolia During the Early Anatolian Trade Colony Period”, *Palmet (Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı)* 1, stanbul, 73-88.
- Dönmez 2004** Evket Dönmez, “Akalan Hakkında Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları* 17, 67-91.
- Duran 2003** Yener Duran, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelenmesinde Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi 2003 Ankara.
- Dündar 2009** Pınar Dündar, *Morphological Analyses In Hattush Boğazkale-Turkey*, Middle East Technical University Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Etilmez 2005** Mahfi Etilmez, *Hitit Ekonomisi*, TEBE, stanbul.
- Ertem 1965** Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Faunası*, Ankara.

- Ertem 1972** Hayri Ertem, “Çivi Yazılı Metinlere Göre Hititlerde Tarla Tarımı”, VII. *TTK Kongresi Bildirileri*, Ankara.
- Ertem 1974** Hayri Ertem, *Bozazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Florası*, TTK Basımevi, Ankara.
- Garstang - Gurney 1959** O.R Gurney.- Jangtang, *The Geography Of The Hittite Empire*, London.
- Garstang 1943** John Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map”, *American Journal of Archeology*, Vol.47,pp. 35-62.
- Giles 1924** P. Giles, *The Peoples Of Asia Minor*, CAH 2 (1924) Ch. 1, P. 2.
- Gorny 1999** R.L Gorny “ The 1998 Ali ar Regional Project Seosan”, *Anatolica* XXV, 150 - 173.
- Gökçek 2004** L. Gürkan Gökçek, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Kervan Güzergâhları ve Taımacılık”, *Türkiye Sosyal Ara tırmalar Dergisi*, Ankara, 151-164.
- Greaves - Barbara 2003** Greaves Alan M., Barbara Helwing, “Archaology in Turkey: The Stone, Bronze, and Iron Ages”, *AJA*, Vol.107.
- Gurney 1961** O.R Gurney, *The Hittites*, Baltimore.
- Gurney 1990** O.R Gurney, *Hititler*, çev: Pınar Arpaçay, Dost Kitapevi, Ankara.
- Gümü çü 1994** Osman Gümü çü, *Bozazköy İ lçesi Çorum Co rafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Günbattı 1997** Cahit Günbattı, “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet” *Archivum Anatolicum* S.III, Ankara, 131-155.
- Günbattı 2012** Cahit Günbattı, *Kültepe – Kani Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.

- Güterbock 1959** H.G. Güterbock ,“Gedanken über das Wesen des Gottes Telipinu”,
Festschrift Johannes Friedrich zum 65. Geburtstag a 27. August 195 gewidmet,
R.Von Kienle, A.Moorgat, H.Otten, E.Von Schuler and W.Zaumseil, Eds.
Heidelberg: Carl Winter Universität, 207–211.
- Hamblin 2006** W.J Hamblin Hamblin, *Warfare in Ancient Near East to 1600 B.C.*,New York, Routledge.
- Hamilton 1842** William J. Hamilton, *Researcher in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology*, Vol.I, London.
- Hammer 1927** J. Von ,*Geschichte Des Osmanischen Reiches*, 1 (1927) XXI).
- Hout – Dominique Valbelle 2000** Jean Louis Huot - Jean Paul Thalmann
Dominique Valbelle, *Kentlerin Do u u*, çev. Ali Pekta Girgin, mge Kitapevi,
stanbul.
- Ihan 1989** Suat Ihan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ihan 1986** Suat Ihan, Jeopolitik ve Tarihle li kileri, *TTK, Belleten C. XII*. S.116
Ankara, 193-195.
- Kandemir 1933** Selahattin Kandemir, *Etiler-Hititler*, Köy hocası Matbaası, Ankara.
- Karau uz 2002** Güngör Karau uz, *Bo azköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Karau uz 2005** Güngör Karau uz, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler I ı ında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Karau uz 2006** Güngör Karau uz, *Hitit Döneminde Anadolu'da Ekmek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, stambul.
- Kınal 1970** Füzuzan Kınal, “Hitit Devletleri için Kuzey Suriye'nin Önemi”, *Atatürk Konferansları* 4, TTK Kitapevi, Ankara, 3-13.
- Kınal 1998** Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* , TTK basımevi, Ankara .

- Kiss 1942** George Kiss, "Political Geography into Politics: Recent Trends in German", *Geographical Review*, Vol.32, No.4, 632-645.
- Klengel 2002** Klengel Horst, "Hitit Tarihi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu ve Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, İstanbul, 413-420.
- Kristof 1960** L.D. Ladis, *The Origins and Evolution of Geopolitics*, JCR, Vol.4, No. 1, 15-51.
- Kuzuo lu 2000** Remzi Kuzuo lu, "Koloni Devri Kani Krallığı ve Komşuları", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 323-334.
- Larsen 1976** M.T. Larsen, *The Old Assyrian City- State And Its Colonies*, Akademisk Forlag Copenhagen.
- Larsen 2011** M.T. Larsen, "Kültepe Kani Karum'u: Anadolu'nun En Eski Uluslar Arası Ticaret Merkezi" *Anadolu'nun Önsözü Kani - Kültepe Karumu*, ed. Fikri Kulako lu. Kayseri.
- Lloyd 1998** Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, TÜB TAK, Ankara.
- Lloyd 1989** Seton Lloyd, *Ancient Turkey a Traveller's History of Anatolia*, Turkey.
- Macqueen 2001** J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkada Yayınları çev. Esra Davuto lu, Ankara.
- Memi 2005** Ekrem Memi , *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitapevi Konya.
- Memi 2006** Ekrem Memi , *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Akın Kitapevi Ankara.
- Mielke 2013** Dirk Mielke, "Ehirlere ve Yerleşim Düzeni", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 136-150.
- Murat 1998** Leyla Murat, "Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 435-445.

- Murat 2012a** Leyla Murat ,”Hititlerde Su Kültü” , *Tarih Ara tırma Dergisi*, Ankara, 125-158.
- Murat 212b** Leyla Murat, “ Hititlerde Kutsal Su”, 2. *Çorum Kazı ve Ara trıma Sempozyumu*, Çorum, 131-142.
- Nauman Rudolf 1975** Rudolf Nauman, *Eski Anadolu Mimarlı ı*, çev. Beral Madra, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Neu. E. 1974** Der Anitta – Text StBoT 18, Wiesbaden.
- Neve 1990** Peter Neve, “Tapınaklar ve Tanrılar Kenti Hattu a”, *Anadolu Ara tırmaları XII Ayır Basım*, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi stanbul, 22-40.
- Neve 1996** Peter Neve, “Hitit Krallı ı’nın Ba kentın Hattuša’da Konut”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerle me*, Tarih Vakfı Yayınları, stanbul, 99-115.
- Öz 2005** Esmā Öz, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’nun Etnik ve Sosyal Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Özgüç 1956** Tahsin Özgüç, “Anitta Hançeri”, *Bulleten C.XX*, S.77, Ankara, 29-32.
- Özgüç 2002** Tahsin Özgüç, “Eski Tunç Ça ı Hitit Kültürünün Kayna ı Olarak Hatti Kültürü”,*Hititler ve Hitit mparatorlu u: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 400-4001.
- Özgüç 2005** Tahsin Özgüç, *Kültepe Kani /Neša*, YKY yayınları, stanbul.
- Reyhan 2009** Esmā Reyhan, “Hititlerde Devlet Gelirleri Depolama ve Yeniden Da ıtım”, *Gazi Akademik Bakı 2/3 Ankara*, 157-174.
- Reyhan 2014** Esmā Reyhan, “ apınuwa ehrinin Yol Güvenli i Üzerine Bir nceleme”, 4. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*, Çorum, 77-103.

- Reyhan –Ozulu - Tombu 2012** Esmâ Reyhan, Murat Ozulu, F.Engin Tombu ,
”Ortaköy- apinuwa Hitit Yolu”, 2. *Çorum Kazı ve Ara tırma Sempozyumu*,
Çorum, 143-154.
- Sava 1998** Özkan Sava , “Hattuša Adı Üzerine”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*,
Ankara, 505-515.
- Schachner 2010a** Andreas Schachner, M. Ö 16. yy Hitit Anadolu’sunda Bir Dönüm
Noktası, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II. Ankara, 661-
693.
- Schachner 2010b** Andreas Schachner, “Bo azköy- Hattu a 2009 Yılı Çalı maları”,
32. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.4, stanbul, 212-233.
- Schachner 2011a** Andreas Schachner, *Hattuscha, Auf Der Suche Nach Dem
Sagenhaften Grobreich Der Hethiter*, C.H.Beck, Munich.
- Schachner 2011b** Andreas Schachner, “Hattu a Kayalardan ekillendirilmi Bir
ehir”, (Ed.), Ö. Ipek *I. Çorum Kazı ve Ara tırmalar Sempozyumu* 111-136
Çorum.
- Schachner 2012a** Andreas Schachner, “Hititler Öncesi Bo azköy”, 2. *Çorum Kazı
ve Ara tırma Sempozyumu*, Ankara, 83-102.
- Schachner 2012b** Andreas Schachner, “Orta Anadolu’da Co rafya ve Ekonomi:
Hititlerin Bıçak Sırtındaki mparatorlu u”, *TEBE, Colloquium Anatolicum
Anadolu Sohbetleri XI*, Ayır Basım, stanbul, 25-54.
- Schachner 2013a** Andreas Schachner, “Hattu a ve Hitit mparatorlu unun
Ba kenti”, *Hititler Bir Anadolu mparatorlu u*, Ed. Meltem Do an - Metin
Alparslan, YKY, stanbul, Aralık 2013,150-177.
- Schachner 2013b** Andreas Schachner, “*The Hattusa: The Hittite Capital Unesco
World Heritage n Turkey*”, stanbul, 109-127.

- Schachner 2014** Andreas Schachner, “Hitit Ba kentini Hattusa’nın Yakın Çevresiyle İlgili Kısıtlamalar”, 4. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, Ed: Önder Pek, Çorum, 11-44.
- Schachner- Wittenberg 2012** Andreas Schachner – Hartmut Wittenberg, “The Ponds of Hattusa – Early Groundwater Management in Hittite Kingdom”, *IWA Specialized Conference on Water & Wastewater 22-24 March 2012 İstanbul*, 313-319.
- Schachner-Wittenberg 2013** Andreas Schachner–Hartmut Wittenberg, “Hattusa’daki Su Havuzlarının Kullanımı ve Toplumsal Önemi”, 3. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, Ed: Önder Pek, Çorum, 19-37.
- Schirmer 2002** Wulf Schirmer, “Hitit Sarayı, Tapınak: M.Ö. 2. ve 1. Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 481-486.
- Schoop 2005** Ulf - Dietrich Schoop, “Kuzey-Orta Anadolu’da İlk Kalkolitik Çağ : Boğazköy-Büyükkaya Verileri”, *TÜBA-AR VIII*, 15-37.
- Schoop 2011** Ulf - Dietrich Schoop, “Çamlıbel Tarlası ve Kuzey-Orta Anadolu’da Geç Kalkolitik Dönem” 1. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Ankara, 137-160.
- Schoop – Schoop 2009** Ulf - Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası Kazısı”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2008* Ankara, 486-489.
- Schoop - Schoop 2010** Ulf -Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası Kazısı 2008 Yılı Çalışmaları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2009* Ankara, 300-304.
- Schoop – Schoop 2011** Ulf - Dietrich Schoop&Esra Schoop, “Çamlıbel Tarlası 2009 Yılı Çalışmaları”, 32. *Kazı Araştırma Toplantısı C.4 İstanbul*, 221-224.
- Seeher 1999** Jürgen Seeher, *Hattusa Rehberi, Hitit Ba kentinde Bir Gün*, Ege yayınları, İstanbul.

- Seeher 2000** Jurgen Seeher, “Hattu a/Bo azköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarında Toplu Bir Bakış”, *Tüba-Ar III*, 15-34.
- Seeher 2002** Jurgen Seeher, “Hattu a-Bo azköy Hitit Devletinin Başkentini Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Olması”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-Und Ausstellungshalle, 461-463.
- Seeher 2004** Jurgen Seeher, “Hitit Başkentini Hattu a Çorum’da Bir Başkent” *Toplumsal Tarih Dergisi*, (125), İstanbul, 66-69.
- Seeher 2006a** Jurgen Seeher, *Hattu a Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, 2006 Ege Yayınları İstanbul.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Hitit Çivi Yazılı Uzmanları”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hitit bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, YKY, İstanbul, 88-97.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Hitit Hiyeroglif Uzmanları”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hitit bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, YKY, İstanbul, 116-121.
- Seeher 2006b** Jurgen Seeher, “Bo azköy: Pteria? Tavium? Hattuşa!”, *Bo azköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, 98-115.
- Seeher 2007** Jurgen Seeher, *Hattu a Kerpiç Kentinin Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Seeher 2011** Jurgen Seeher, “Hitit başkentini Hattu a”, *Arkeoatlas 3*, İstanbul, 300-306.
- Seeher 2013** Jurgen Seeher, “Hitit Mimarı”, ed. Meltem Doğan Alparslan, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 314-338.
- Sen 1975** Debabrata Sen, *Basic Principles of Geopolitics and History*, Delhi Concept of Publishing Company.
- Sever 1995** Hüseyin Sever, “Yeni Belgeler Işığında Koloni Çağında M.Ö. (1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler”, *Belleten C. LIX*, S. 224, Ankara, 1-16.

- Sevin 2003** Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınlar, İstanbul.
- Sipahi 2010** . Tunç Sipahi, “Çorum’un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 25-31 Ağustos 2008. C. II., 725-735.
- Sipahi 2012** . Tunç Sipahi, “Hitit Çağında Eskişehir”, *2. Çorum Kazı ve Arayış Sempozyumu*, Çorum, 61-74.
- Sipahi 2013a** . Tunç Sipahi, “2013 Çalışmalarının Işığında Eskişehir Kazıları”, *4. Çorum Kazı ve Arayış Sempozyumu*, Çorum.
- Sipahi 2013b** . Tunç Sipahi, “Eskişehir”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Ed: Metin-Meltem Arslan, YKY, İstanbul, 240-252.
- Sir Gavaz 2008** Özlem Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.1, Çorum, 21-39.
- Sir Gavaz 2012a** Özlem Sir Gavaz, *Hitit Krallarının Kültür Gezileri Ayınlar, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.
- Sir Gavaz 2012b** Özlem Sir Gavaz, “Involving the Whereabouts of the Tahurpa City”, *Kaskal* 9, Firenze, 31-43.
- Sir Gavaz 2014** Özlem Sir Gavaz, “Hitit Öncesi Anadolu’nun Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış”, *Çorum Kültür ve Sanat Yayınları*, Çorum, 38-45.
- Stenier 1990** Gerd Stenier, “Anitta Hattuşa Kentini Nasıl Ele Geçirdi?”, *X. Çorum Hitit Festivali*, Çorum, 154-169.
- Strabon 1987** Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIITXIV), Çev. A. Pekman, İstanbul.

- Süel – Süel 2003** Aygül Süel – Mustafa Süel, “Ortaköy/ apinuwa”, *Arkeoatlas*, S.3, stanbul, 60-63.
- ahin 2004** Hasan Ali ahin, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö.1975-1725, Kayseri ve Yöresi Tarih Ara tırmaları Merkezi Yayını, Kayseri.*
- ahin 2007** Tülay ahin, *Asur Ticaret Kolonileri Ça ında Ula ım ve Haberle me* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- ahin 2013** Hasan Ali ahin, “Asurlu Tüccarların M.Ö. II.. Bin Yılın lk Çeyre inde Orta Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri” *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik- Samsun*, C. 2, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 747-759.
- Ta 2010** İknur Ta , “Hititlerde Lanet ve Beddua Olgusu Üzerine Bir Çalı ma” , *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II (25-31 A ustos 2008), Çorum, 869-890.
- Turgut 2013** Murat Turgut, *Hitit Dini Dü üncesinde Kutsal Mekânlar (M. Ö 1200- M.Ö. 1600)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- U ur-Demirel 2012** Sevim U ur – Serkan Demirel, “Hitit Tarımı Hakkında Bir nceleme”, *Gümü hane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6, Gümü hane, 200-211.
- Umar 1993** Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, nkılap Kitapevi, stanbul.
- Uysal 2004** Özgecan Uysal, *Çorum li Bo azköy- Alacahöyük Milli Park Florası*, Eski ehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Eski ehir.
- Ünal 1987** Ahmet Ünal, “Ebediyete ntikal Edecek ekilde n a Edeceksin! ple Tavana Tırmanan Hitit Mimarının Cambazlıkları”, *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi*, TTK, stanbul, 39-46.

- Ünal 1992** Ahmet Ünal, “Boazköy Metinleri I 1 1 Altında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *Anadolu Medeniyetleri Konferansları*, Ankara, 11-31.
- Ünal 1999** Ahmet Ünal, *Hititler - Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, Etibank, Münih.
- Ünal 2002** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2003** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2005** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal 2007a** Ahmet Ünal, Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü, *Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe Sözlük*, Hamburg.
- Ünal 2007b** Ahmet Ünal, *Anadolu’nun En Eski Yemekleri Hititler Çağında Toplumlarında Mutfak Kültürü*, Homer Kitapevi, İstanbul.
- Ünal 2014** Ahmet Ünal, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*, Hitit Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara.
- Ünal 2015** Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 4*, yayımlanmamışta.
- Van Den Hout 2013** Theo P.J. Van Den Hout, “Hitit Krallığının Kısa Tarihi”, *Hititler Bir Anadolu Karşılaştırması*, YKY, İstanbul, 22-47.
- Veenhof 2011** Klaas R. Veenhof, “Asur Kara Ticareti Yapısı”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumuna*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ed: Fikri Kulakoğlu, Kayseri, 56-63.
- Westenholz 1997** J. G. Westenholz, *Legends of The Kings of Akkade (LKA): The Texts (E –mc – 7)*, Indiana.

Yanar 2004 U ur Yanar, *Bo azköy Çivi Yazılı Metinlerinde Geçen Eski Hitit Devri Yerle im Yerleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yi it - Somuncu 2010 Turgut Yi it – Mehmet Somuncu, “Hattu a Milli Parkı ve Dünya Mirası Alanının Korunmasında Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II. Ankara, 771-783.

Yi it 2012 Turgut Yi it, “Hitit Krallı ının Kurulmasından Önce Hititlerin Hattuša‘ya İgisi”, *Ömer Çapar’a Arma an*, Hel Yayıncılık, Ankara, 363-368.